

АЖОНИБ КИШИЛАР ҲАЕТИ

**ОТАЕР
МИРТЕМИР**



Розман шу торда тудиланидан,
Она тулрошида! Га, она тулроқ.
Етти иқлим иттиқ, жана тулроқ,
Розман шу лабда йўзрилганидан.

Мирзаев

АЖОЙИБ
КИШИЛАР
ХАЁТИ

ОТАЁР
МИРТЕМИР
ЭССЕ

Тошкент
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Ёш гвардия» нашриёти
1986

А $\frac{4702570200-77}{356(04)-86}$ 58-88

© Издательство «Еш гвардия», 1986

Биз унинг сиймосида ўзбек
адабиётини қадрлар эдик...

Чингиз АЙТМАТОВ

МУҚАДДИМА

Одатда, қуёш чеқаётганда ва ботаётганда катталашади, кундузи тепангда ёғду сочиб туради. Ўзбек совет поэзиясида Миртемир ижоди ҳам қуёшнинг ана шу ҳолатларига менгзагуликдир. У сўнги нафасигача халқнинг ишончини оқлаб кетди: эл, она тупроғини жон-дилдан сева билди, куйлади. Куйлаганда ҳам меъёрида, дилларга етказиб, қойилмақом қилиб куйлай олди. Ҳеч кимга ёмонлик истамади. Бундай иллат унинг мижозига ёт, ҳар ишда яхшилик қанот эди. Ўзини эл қаторида санарди, ҳар қаерда ўзини эл билан бирга биларди. Қамтарлигидан бир шеърида: «Умрим оддийлардан оддийроқ...» деб куйлаган эди. Нимаики ёзса, ўтмишга қайрилиб қарар, бугунни у билан солиштирар, шу куйи айтаётган гапини исботлагувчи эди. Кечаги кунни, ўтмишни унутолмас ҳам эди. Ҳар бир ёзганидан кўнгли тўлмаган, ўзини ҳамиша халқидан қарздор билган Миртемир таржимаи ҳолида ёзди: «Бошимга синоғлиқ кунлар ҳам тушди. Лекин ёзишдан, таржимадан ҳеч қачон тинмаганман. Уринаман, изланаман, ўрганаман. Ҳали мен ёзув столига астойдил ўтирганим йўқ, ҳали халқимга айтишим керак бўлган гапни айтолганим йўқ. Мендан нон ва туз аямаган, ҳам шараф бағишлаган халқимдан ҳали мен кўп қарздорман.»

Ўзини Миртемир шоғирдлари қаторида кўра олган, эндиликда ўзи ҳам устозлар сафида бўлган Зулфия дейди: «Миртемир чинакам инсон эди. Мен энг маъюс онларида ҳам Миртемир шу ўқтамликни йўқотмаганлигини кўрганман... Миртемирнинг ўзи аслан чўнгликдан — юксак Қоратўғнинг яғринидан... Унинг қоядай қуйма

шеърлари яхлит мазмун чарақлаган гоя,
пок аланга билан ёнган ҳислар, халқнинг
бой тилидан таркиб топган.»

Миртемир вафот этди!..

Уша йўқлов онларидаёқ Ўзбекистон
ССР Ёзувчилар союзи, бутун ўзбек хал-
қи кўп қатори Чингиз Айтматовдан шун-
дай таъзиянома олди: «Биз учун қадрдон
Миртемир ака вафотини чуқур қайғу би-
лан эшитдим. Ажойиб инсон, қайтарилмас
талант, туркий адабиётлар ва туркий тил-
лар билимдони Миртемир ака орамиздан
кетди. Оқсоқол Миртемир хотираси олди-
да бош эгаман!»

Миртемир вафот этди. Аммо унинг қу-
ёши ботгани йўқ!

Биринчи бўлим ҚУЕШНИ ҚУЙЛАЙМАН...

Буюк денгизда асов тўлқинлар исён наърасини тортиб ўйнаганда, биз уйқу кучоғида эдик. Тўлқинлар қирғоқларга ларзэ берганда кўз очдик...

МИРТЕМИР

Коратоғ этакларидан эниб тушгувчи сойлар Туркистоннинг Эски Иқон ҳамда унинг теварак-атрофидаги Ибота, Чаға, Тошаноқ сингари қишлоқлри бағрига сингиб кетади. Урқач-ўрқач булутлари қаёққадир шошаётган осмон, саратонда жимираган ҳовур, сертупроқ йўлларга тушган турли излар, сархил меваларини сахийлик билан элганъом этган тутлар... Буларнинг барчаси киши қалбини орзиқтиради, хаёлни олис-олисларга етаклайди. Эски Иқон кўчаларида одам сийрак. Бировлар Қоратоғ этакларида — чорва билан овора, аксарият аҳоли бугдой ўроғида.

...Минг тўққиз юз ўнинчи йили ҳосил мўл бўлди — одамларни шошириб қўйди. Кўплар ҳовлиларига қайтмай, далада ётиб қолар, тонг бўзарар-бўзармас яна ишга тушиб кетар эди. Шундайлар орасида Турсунмуҳаммад Умрбек ҳожи ўғли ҳам бўлиб қўли ишда-ю, фикризикри қишлоқда — уйида эди. Бошқа иложи ҳам йўқ эди-да! Уйида ёстиқдоши Тўти ёлғиз. Унинг ой-куни яқин. Хотинининг асли исми Моҳирўй бўлса-да, негадир ҳамма, ҳатто ўзи ҳам Тўти, деб чақиради.

Турсунмуҳаммаднинг ҳаётидан кўнгли тўқ. Туриш-турмуши бошқаларникидан кам эмас. Деҳқончилик қилади, мол-ҳоли етарли. Фақат, бепарзандлигидан еганичгани татимас, кун сайин одамови бўлиб бормоқда эди. Тўнғичи Абдулҳамиднинг умри қисқа экан... На чора? Сўнг Турсунмуҳаммад Маккага ҳажга ҳам бориб қайтди. Иккинчи ўғлининг отини Ҳожимурод қўйди. У ҳам турмади — акасининг этагини ушлаб кетди, норасида шўрлик... Мана, ҳозир Моҳирўй яна ҳомилали. Туғилди-ўлди, келди-кетдидан юрак олдириб қўйган Турсунмуҳаммаднинг безовталиги шундан.

У чошгоҳ бўлиб қолганлигини одамлар овқатланишга отланаётганида ҳам сезмади. Манглайдан тер сизиб, ўроқ тортаверди. Бир замон қулоғига синглиси Биби Саҳронинг чинқириғи эшитилди-ю, ҳаракатсиз қотди-қолди. Синглиси олисдан қулочини ёзиб, нималардир деб чопиб келар, Турсунмуҳаммад ҳеч нарса эшитмас, эшитгулик аҳволда ҳам эмас эди. Синглиси жуда яқин келгандагина ўзини тутиб олди.

— Суюнчи, акажон, суюнчи! Уғил! Эшитяпсизми? Нима бўлди сизга, ўғил деяпман.

Турсунмуҳаммад бугдойи ўриб олинган ангорда ўтлаётган саманининг белига қандай кўнганини билмади. Ҳовлисига елдай учиб борди-ю, отдан сакраб, доя момонинг ҳай-ҳайлашига қарамай, хотини ётган хонага отилди.

— Раҳмат энаси!..

Моҳирўй эрига маъюс термилиб туриб, хўнграб юборди. Шўрлик аёлни икки фарзанднинг доғи бутунлай додиратиб қўйган, бунисининг умри ҳам омонатдай кўришиб кўнглини безовта қилмоқда эди.

Эртаси куни Турсунмуҳаммад хонадонида одамлар ғимирлаб қолди. Янги меҳмонга аталган қўй сўйилиб, қишлоқ оқсоқоллари, катта-кичик йиғилиб келди. Эл тарқалиш олдида Турсунмуҳаммад оқсоқолларга оқлик қўйиб, удумга кўра, фарзандига исм тилади. Бундай маърака элда тиловлик деб аталарди. Оқсоқоллар бир майдон ўзаро келишиб-фикрлашиб, гаплари гапларига қовушмай туришди. Охири, кексалардан бири сўз бошлади;

— Қариндошлар, бизнинг Туркистонимизга бурунги замонларда Амир Темур пошшо келиб, Хўжа Аҳмад қабрига ўзларинг билган ғаройиб мақбарани қурдирган экан. Ана шу қадамжо неча юз йиллар ўтса ҳам қад кўтариб турибди. Келинглр, Турсунмуҳаммад ҳожининг шу ўғли ҳам яшаб-туриб қолсин, оқ фотиҳа бериб, исмини Миртемиршо қўяйлик.

Бу гап ҳаммага маъқул тушиб йиғин тарқалди.

Шу-шу, Турсунмуҳаммаднинг минг тўққиз юз ўнинчи йил бугдой пишиғида туғилган ўғли Миртемиршо аталиб яшайверди. Турган гапки, бу норасида келгусида даврининг миллий шеърдаги бободоҳқонлардан бири, атоқли халқ шоири, Миртемир деб ном таратган эъзозли эл ўғли бўлиб етишиши ўшанда ҳеч кимнинг тушига

ҳам кирмаган. Бироқ шундай бўлди: ўша оила, ўша қурама қишлоқ, ўша қадим Туркистон табиати ва одамлари Миртемирнинг эзгуликка ташна покиза қалбига аста-аста қуёшдай катталашиб кирди. Бу ҳақиқат шоирнинг 1934 йили ёзган «Қуёш ҳақида» деб аталган шеърида ҳам акс этган:

Мен ерга қуёшни кўргали келдим.
Бироқ у кулмаган бўлса ўшал кун
Куйлагум, куйлагум қуёш ҳақида,
Тароналар тўқиб, солгум садо — ун...

Миртемир ёшлиқдан қуёшни, нурли борлиқни тўлиқиб куйлади. Нури йўқ жойни кўрса — бор бўлсин, деди! Ўша шеърида у яна:

Дарвозаларнинг пешоналарида елпираган туглардай;
Бир қудрат таратолсин қичқириқларим,

дея ўз маслагига собитлигини таъкидлади.

У не замонлар мудроқ, ҳорғин ва чарчоқ, тоқ, шўрлик ва тарқоқ бўлган, лекин ленинчи инқилобдан қудрат ва илҳом олган, ямоғу қуроқлиги, чанқоқлиги бас бўлган юртини куйлаб, унинг фазилатларидан фахрланиб, одамларини ардоқлаб ўтди.

ЗАЙНАБ МОМО УГИТЛАРИ

Биби Саҳро акасига суюнчига борганда ўн уч яшар қизалоқ эди. Тақдир тақозоси шу бўлдики, у Миртемир туғилганда қанчалик қувонган, вояга етганидан нечоғлик суюнган бўлса, сўнгги манзилга узатаётганда шунчалик куюниб, ғариб бир аҳволга тушиб қолди. Тақдир тақозоси шу бўлдики, Миртемир ҳаётда Биби Саҳро учун ардоқли жигарбандгина бўлиб қолмади, балки суюкли куёв сифатида ҳам меҳрини қозонди.

...Иигит ёшидаги Миртемир олис айрилиқли сафардан қайтиб келгач, Турсунмуҳаммад синглиси Биби Саҳрога маслаҳат солди.

— Миртемирни ўзинг катта қилдинг, синглим. Онаси шўрлик ҳузурини кўролмади... Болам бечорага онасининг қабрини кўриш ҳам насиб этмаган экан... Энди,

шу қизинг Ерқиной билан Миртемирнинг бошини қовуштириб қўйсак бўлармиди...

Биби Саҳронинг кўзи ёшга тўлди. Қувончданми, ўксинишданми, буни айтолмади. Ҳар тугул икки фарзанди ҳам ёнида бўлишидан, орзу-ҳаваси ушалаётганидан кўнгли ҳаприққани рост.

Алқисса, расм-русуми жойига қўйилиб, Миртемир билан Ерқинойнинг никоҳ тўйи бўлиб ўтди.

Ушанда 1935 йил эди...

Ака-сингил Турсунмуҳаммад билан Биби Саҳронинг қуда-андачилик қилишларига оналари Биби Зайнаб ўғитлари ҳам сабаб бўлгандир, эҳтимол. Эски иқонлик Умрбек ҳожи Усмон ўғли Биби Зайнабга уйланаётганда ёр-дўстлари орасида: «Сенга бошқа қиз қуриб қолувдими», деганлар ҳам топилган экан. У замонларда ҳам қизлар паранжи-чачвонга қанчалик чирманиб юришмасин, қишлоқ йигитлари қайси қизнинг ҳусни қанақа-ю феъл атвори қандайлигидан бохабар эканлар-да! Зайнабнинг шаддод ва қақажонлиги Умрбек ҳожига биродарларининг ҳалигиндай таъна қилишларига сабаб бўлганди. Лекин Зайнабни ёқтирган Умрбек ўз аҳдидан қайтмаган. Кейинчалик қишлоқдаги иззат-икромли хонадонлардан бўлиб танилган бу оилада беш қиз ва бир ўғил — Турсунмуҳаммад дунёга келган.

Ўғлини еру кўкка ишонмаган Умрбек ҳожи уни ҳеч нарсадан ўкситмай, ўстиради. Бўй етгач, Исомиддин домла деган маърифатли одамнинг Моҳирўй исмли ойдек қизига уйлантиради.

Биби Зайнаб ўрни-ўрни билан қаттиққўл ва меҳрибон бўлганидан фарзандлар оналарининг нима дейишини кўз қарашиданоқ илғаб олишарди. Одамлар Биби Зайнаб бош қўшган маъракаю давра кўнгилдагидан зиёд ўтишига одатланиб қолишган, доимо унинг ҳурматини жойига қўяр эдилар. У бирор жойда дидга ўтиришмаган ҳодиса устидан чиққудек бўлса, ҳаммаёқни алғов-далғов қилиб юборар, айниқса, болакайларга озор берганини жини суймасди.

Миртемир момосининг бу фазилатларини кейинчалик «Момом» деган тўртлигида таърифлашга жазм этган:

Момомнинг отини Зайнаб, дердилар,
Қелади чақичин чайнаб, дердилар.

Келса ҳам келсин-да, булоқдай жимиб,
Келмасин қумғондай қайнаб, дердилар.

Шоирнинг «Бувим чўпчакларидан» туркумига кирган талай шеърлари Биби Зайнаб момонинг ўғитлари, у айтган ривоят у эртақ, халқ ҳикматлари таъсирида туғилгани сир эмас.

Миртемирнинг Тошкентга келиб, ўз йўли ва ўрнини топиб кетишига ҳам Биби Зайнаб сабабчи бўлди. Дастлаб бобоси Исомиддин ҳожи қўлида, олти ёшидан эса Нўғай домлада ўқиган Миртемирга эски мактаб таълими ёқмай у ердан қочади. Шунда Биби Зайнаб момоси ҳеч кимга билдирмай уни Тошкентда ўқиётган неваралари — Ирисбек ва Баҳромга қўшиб юборади.

— Тавба,— деган эди Миртемир домла,— мендек шумтака бир «қочоқ»қа бувимнинг ўшанда нега бунчалик меҳрибонлик қилганига ҳали-ҳали ҳайрон қоламан. Бизлар шошиб турибмиз-у, шўрлик бувим бўлса куймана-куймана иссиқ нон ёпиб, бўғирсоқлар пишириб, йўл халтамызга жойлаб қўйгани кечагидай ёдимда... Ундан кейин десангиз, Тошкентда янги ҳаётим бошланиб кетди, анча пайтгача амакиларим, айниқса, Баҳром амаким ҳолимдан тез-тез хабар олиб турди. Уша амаким урушда ҳалок бўлди. Ундан уч қиз, икки ўғил қолди. Йўқлигини билдирмадим. Болалари ҳозир уйли, оилали, тотувли... Қизларнинг учови ҳам фан кандидати — дорилфунунда педагог...

Устод сўзляпти-ю, мен унинг ўғил-қизлари, яқинлари, умуман ҳаммага ҳам бирдек — доимо ёрдамга шай туришини, меҳри уммонлигини дилимдан ўтказаман, фарзандлари — Дарижон, Юлдузхон, Миржалол, Мирзо, Гулнорани очилиб-сочилиб эркаланганини кўрганимни эслайман. Оила аъзолари даврасида ҳам, шогирдлари қуршовида ҳам у доимо сипо, талабчан, ғамхўр, бироқ бу фазилатлар ҳеч қачон зўраки бўлган эмас.

— Ҳар бир нарса, ҳар қандай хатти-ҳаракат, муомала асло одоб чегарасини, меъёр сарҳадини бузмаслиги керак, бўтам...— деб уқтиришни яхши кўрарди домла.— Ахир, ўйланг, сизнинг елкангизга қоқиб: «Сиздан зўри йўқ, ажойибсиз, етилиб қопсиз!», деб мақтовга ўрайверсам... Хўш, ундан кейин нима бўлади? Эртага ўтолмай, индинни кўришга сабрингиз чидамай бир замбил лой

бўласиз — шу! Фарзандларимга муносабатимни эслатдингиз. Тўғри уларни ҳадеб ялаб-юлқайвермайман. Олган ҳар нафасимда улар нафасини туяман. Чинакам бир отачалик меҳрим шулар туғилибдики, шулар билан бирга. Улардан кўнглим хотиржам — ҳеч бири ранжитгани йўқ мени...

Кўзларимга ёш қуйилиб келади. Домла бу гапларни менинг юзимдан ўтолмай айтаётганини сезиб тураман. Бўлмаса, домла шахсий кечинмаларини бу қадар ёйилиб (таъбир жоиз бўлса мақтанганнамо) айтадиганлардан эмас эди. Лекин домланинг бу гапларини айтаётганидан қандайдир мақсадни кўзлаганини ҳам сезиб тураман. Мана, ўйлаганимдай бўлади. Домла гапига якун ясаб, дейди:

— Шундоқ гаплар, бўтам... Шоир ҳам шеърларига шундай муомалада бўлиши керак: уларни туғилгандан ҳадеб эркалатавермаслиги, ҳаммага кўз-кўз қилиб мақтайвермаслиги зарур. Аксинча, уларга ҳар гал назар солганда ҳар бирини тежаб-тергаб, у ер-бу ерини тўғрилаб, зиммасидаги бурч ва масъулиятни тагин ҳам кўтариб, шеърхон қаршисида қизариб қолмаслиги учун қайғуриб туриши лозим. Тушунгандирсиз...

Қим билсин, бу хислат ҳам домлага ўша кайвони Биби Зайнаб момодан юққан бўлса, ажаб эмас...

МЕН СЕВГУВЧИ ЭДИМ...

...Мунис онаизор бўғриқиб-бўртиб нон ёпади. Енгсақда дам-бадам қўли куяди-да, тандирдан тортиб, уҳ-уҳлаб қўяди. Хивич-той минган ўғилчаси тандир ёнида гижинглайди. Она унга аталган патирни уза-тади. Насибасини олган болакай дунё топгандай қувониб нари кетади.

...Йиллар ўтиб, она-қишлоғи ёдига тушди дегунча танглайида ҳар гал нон ёпилганда унга аталгувчи ўша патир таъмини туяди!

Бу хотиралар аввал қоралама — наср ҳолида ифодасини топади. Кейин назм шаклини олади. Кейин сайқал топаверади, топаверади...

...Кексайган шоир армонлари ва ўйларининг поёни йўқ. Гоҳо бедор тунлари машъум ажал шарпалагандек

бўлади. Кўзга тобут ва бешик кўринади. Гўё кимдир эшик чертади, йўқ чертмайди, асабий тақиллатади. Олис Туркистон, она-қишлоқ ёдга тушади. Нодонликда, сарсонликда, гўлликда ва сўқирликда ўтган йиллар хаёлдан кечади.

Ана, ўчоқбошида жилмайганча она заранг косада ҳалим гўжа сузаяпти. Гоҳо қалами кўйлагида девор оша қўшни боғбон қизи мўралайди. Гоҳо рамазон айтиб чопган болалар тўдасида ўзини кўради...

Энди унинг хаёлини замон кўринишлари, бугуннинг манзаралари бўлади... Яна қингир кўчалар, сув талашган маҳалла одамлари, совуқ сувга оқизоқ бўлган нон таъми ёдга тушади. Яна болаликда ҳар гал нон ёпилганда унга аталган ўша патир — кўнгилга қуёшдай кириб келгувчи ҳароратни ҳис этгандай бўлади. Икки юзи қуёшдай ёниб патир узаётган она сиймоси кўз ўнгидан кетмайди...

...Туннинг чироқлари олтин игналарини отади. Улар «лип-лип» ўтарлар. Поезд темир изларни соз каби чалиб олға интилади.

Шоир ёндафтариңи олиб ёзиб қўяди: «Шу осмон остида Айрилиқдай оғир ҳол йўқ-ку...»

Йиллар умр онларини юлиб олади. Хотиралар, кечмиш дақиқалар ўчмас муҳрини босади. Шоир шеър қоралаш билан ўзини овутади. Дафтар варақлари тўлиб боради: «Кунга, тунга, тонгга бермай дам иш кетади, шумикин бахтим?»

Дарё мавжларида тўлин ой жимжимаси кўзни қувонтиради — рақс тушади. Гўё бир тўп қиз хиром айлаяпти дейсиз... Ойдин туннинг ороми бузилган: зилзила бўлган каби шовқин-сурон. Паҳлавонлар кўпларга ўрнак — тупроқ тортади, гижирлатиб замбилгалтак суради, қулочкашлаб кетмон уради. Прожекторлар нури алангасида титроқ кўланкалар ўйнайди... Дарё таслим бўлаяпти, тўғон қурилаяпти...

Уни яна илҳом исканжага олади. Халқ жасорати ҳайрат сатрларини тузишга ундайди. Дилида мисралар пиший боради. Нимадандир қониқмайди. Лаблар яна пичирлайди. Бир пайт кафтлар кафтларга урилади. Ҳар галгидай ғурурли товуш учади: «Хўш!..»

ИҚОН ҲАҚИДА

Ҳа, мен туркистонлик, Туркистонданман,
Олис боболарнинг олтин тупроғи.
Мунглик ва жафокаш бир жаҳонданман,
Жафокаш жаҳоннинг қадим аймоғи.

Урта Осиёдаги муҳим ҳунармандчилик ва савдо марказларидан саналган қадим Туркистоннинг қачон барпо этилгани ҳануз аниқ эмас. Манбаларда қайд этилишича, IV—X асрларда Туркистон ўрнида Шавгар (Шоважар) шаҳри бўлиб, кейинроқ у Ясси деб ҳам юритилган. Бу жой анча давргача диний марказ сифатида шухрат қозониб, Ҳазрати султон номи билан аталиб келингани ҳам маълум.

— Булар ҳақда Биби Зайнаб бувимдан кўп эшитганман,— деган эди домла қаддини тиклаброқ ўтириб.— Эшитганларимдан талайи бу юрт ҳақидаги ривоят ва эртақлардан, ғаройиб воқеалар тафсилотларидан иборат. Улмасам, уларнинг шеърий нусхасини қоралаш истагим ҳам йўқ эмас... Бу жойнинг Туркистон деб атала бошлангани тахминан XV асрга тўғри келади. Худди шу даврларда яъни XIV аср охири ва XV аср бошларида, Олтин Урдага юришлари даврида Аҳмад Яссавий қабрини зиёрат қилган Амир Темур даҳма устига улкан мақбара қурдирган. Махсус фармон билан, катта маблағ сарфлаб бунёд этилган мақбара ўша замона меъморчилигининг мўъжизаларидир. У ҳамон кишиларда ҳайрат уйғотиб келади. Буларни ўзингиз ҳам ўқиб билгансиз, талай манбаларда қайд этилган. Хуллас, менинг жиндек шоирлигим бор бўлса ва у элим корига жиндек яраётган бўлса, демак, аввало халқимдан, мени чиндан ҳам шоир деб аташаётган экан, (ҳали бу қутлуғ номни оқларман!) шоирлигим хамиртуруши шу Туркистондан. Шу ер табиатидан илҳом олиб, шу ердан оламга назар солиб, шу элда бувим чўпчакларини тинглаб, катта ҳаёт йўлига учирма бўлганман-да!..

...Соф, кумуш чашмаларнинг сирли бўйида тонг отиб келади. Чечаклар ханда отади. Шабнамлар майсалар баргида ялтирайди. Атрофда олтин соч таратиб қуёш чиқади. Шоир ана шундай олам оғушида кезаркан, ғуссаларини бўшатиб, чарчаган танасини енгиллатади, ғамлар ўрнига умидлар экади...

Табиат қаршисида кезаётган шоир «Хўш...» деганча, алланималарни ҳавога ёзиб-ўчиради, ўзича нималарнидир шивирлаб қўяди.

У Лениё замонасига етиб келган жафодийдалар бахтидан сўзлайди, ҳоришни бўйнига олмайди...

Миртемир бирпас уёқдан-буёққа юриб, тўхтайтиди...

— Қўрқоқларга бахт қаёқда дунёда?

Ўз товушидан ўзи чўчиб тушган ёш шоир атрофга аланглайти. Ҳеч ким йўқ. Яна ўйга толади. Яна ўзича нималарнидир шивирлайди. Ҳавога бармоғи ила аллақандай сатрларни ёзиб-чизади, яна ўчиради.

— Мен қайтиб бормаيمان!.. Айтайми, бобожон?.. Тўппа-тўғри айтаман: мен даҳрийлар сафида!.. Тушуна-сизми? Сизнинг сўқир йўлбошчиларингиз дунёсига қарши курашувчилар сафидаман! Боролмайман, кир тилаклардан соф-мағрур бошимга салла ўролмайман!..

«Ҳа...— дейди шоир.— Бунни асарнинг ўрталарига қўйиш керак. Йўқса, таъсирсиз чиқаяпти...»

Сўнг негадир хаёлини тунлар ўғирлайди, сўнг тонг... Фикрлар қуюлиб келади:

«Сўнгсиз тунларнинг хаёли юракка қўрқув солган дамларда, хаёл борлигини қуршаб олган дамларда — тонг отгани ва кўланкалар ботгани қандоқ соз!»

— Қандоқ соз!

Миртемир хаёлига қўнмиш нидога жавоб қайтарди-да, яна Туркистонни, қишлоғини эслаб кетади...

Хаёли учқур пайтлар эмасми, энди фикрини меҳнат кишилари банд этди:

Кўрганмисиз,

Қорага бўёлгон меҳнат қаҳрамонларини?!

«Бунни «Кўклам куйлари» номли сочмага киритиш керак. Жуда ҳам ўрнига тушади», ўйлади у.

Она Туркистон ишқида орзиқди.

Кейин табиат мўъжизаларига шайдо бўлиб уйига қайтаркан, ортидан бир нидо эргашди: «Борлиққа таралсин дўмбурам товуши!»

Миртемир 1927 йили ёзган ўша «Кўклам куйлари»-да: «Уф... Мен — севгувчи эдим...» дейди: Дарҳақиқат, шундай бўлди. Шоир умрининг сўнгги дақиқасигача севгини кенг кўламдаги маъносида тушуниб, ўшандоқ

севги соҳиби бўлиб яшади: ёрини қанчалик севса, ватанини шу қадар ардоқлай билди. Шеърятга муҳаббат қанчалик оловли бўлса, халқига шу қадар ҳарорат ва меҳр билан ихлос қўйди. Меҳнат кишларини қанчалик оддий ва камтар, фидойи ва содда деб тушунса, ўзини ҳам ўшалар қаторида ҳис этди. Шоир деган юксак номни ҳеч қаерда, ҳеч қачон пеш қилмади. Шу азиз Ватанда туғилганидан бир умр ризо ўтди. Ватан ҳақида сўз борса, ёниб-куйиб гапга тушиб кетарди:

— Учадиган аждарларнинг эркаклари ер талашиб жуда қаттиқ уришар ва бу жанг кўпинча улардан бирининг ўлими билан тугар эмиш... Ватан тушунчаси жондор зотигаки шунчалик азиз эрса, одам боласи учун у жону тан бўлмай яна нима?

Хулласи, ўтмиш йилларини эсласа, бир сочмасидаги сўзларни такрорлагани-такрорлаган эди:

— ...Биласизми? Тонгларнинг отишида қон бор, тонгларнинг отишида қизиллик устивор.

Минг тўққиз юз ўттиз еттинчи йили ёзган «Сени, болалигим...» шеърда эса мана бу мисраларни тизди:

Шиддатга ўргатган болалик чоғим
Кўзим қорасида қолур умрбод.

Шоир ўйга толади.

...Ху анави чўққилар ўтмиш уммонига фарқоб нуроний чолларни эслатади. Қоянинг кунботар томонида эриб битмаган қорлар бор. Қоқ тун. Пастга отилаётган сой шаҳд билан тошга урилади-да, қуёш нурида «ялтюлт» қилиб, этакдаги майсаларга марварид томчилар улашади...

Сой ёқалаб сал қуйи юрилса, турли дарахтлар билан қопланган сўлим гўша...

Шоир хаёлига ўроқ тушади-да, фикрлари олис уфқлар этагини тутати. Ана, у ўзга бир олам қўйнида нафас оляпти. Орзу қанотларини йиғишга ожиз...

Тўлқинлар кўпикланади... Бир тўлқинки, турғунликни тарк этиб, қўрқинч гўрларга, маъюс чўлларга, ўнгу сўлларга қулоч отаяпти. Ҳеч қандай қудрат уни қайтаролмайди: тинмай тошаяпти, кўпик сочаяпти. Наърасидан, шовқинидан ҳарёқ ларзага тушади. Тўлқинлар эса илгарига интилади, илгарига интилади.

Шоир янги ҳаёт уринишларини қудратли, ғалаёнли

тўлқинларга ўхшатар экан, шеърга нуқта қўяди: Ҳовлиқма тўфон. Олдин босажак...

Кейин кўз ўнгида Ватан сарҳадлари мезон тортади. Унинг ҳар бурчида бу тошқин шовқинларини туяди. «Қоронғи кечалар ботди йўқликка!»— кўнглидан кечадиди унинг. Гурудан, янги ҳаёт нашъасидан ҳаволаниб сўлиш олади.

...Минг тўққиз юз ўттиз иккинчи йил эди, чоғи. Самарқанд ҳар галгидай азимлиги билан улуғворлик касб этган. Саратон ҳарорати кўнгилини лоҳас қилади.

Капитал... Хрестоматия ва адабиётлар. Дарсликлар... Миртемир мутолаа билан банд: ўқийди, ёзади, ёзади, ўқийди...

У машқига нуқта қўйиб, қушдай енгил тортади. Уйни бир айланиб келиб, ёзганлари тепасига энгашади. Сўнг қоғоздагиларни овоз чиқариб ўқий бошлади. Бу шеър — иқроор, шеъринг конспект эди. Ўтмиш билан янги кун муқоясаси!

У шеърдаги «Ер билан осмон-ку» деган сатрни тuzатиб, яна ўқиди: Бир узоқ, қўшилмас йўл-ку, Марк формуласи ила — сенинг тушунчангнинг ораси... Кейин сарлавҳа қўйди: Ленинизм дарсидан. «Ёзганларим чўзилиб кетмадимикин?...» ўйлади у. Охиридан узундан-узоқ изоҳли мисраларни олиб ташлади-да, қайта ўқиди: қуражакмиз зарбдор фронт бўлиб, синфсиз жаҳон!..

ЯНА ИҚОН ҲАҚИДА

Туркистоннинг Миртемир туғилиб-ўсган Эски Иқон қишлоғи қурама бўлиб, у ерда қадимдан қарийб қирқ уруғ кишилари истиқомат қилиб келганлар. Устознинг ўз сўзи билан айтганда, уларнинг тили «дағалроқ», лекин жуда бой, рангдор; оҳори тўкилмаган эртақ, дoston, қўшиқлари кўп. Миртемир ота томондан қоровулбобо, она томондан ўтрор уруғига бориб тақаларди. Ҳар иккала уруғ ҳам Эски Иқонда катта, мавқеи баланд уруғлардан ҳисобланган.

Бу ҳақда шоир таржимаи ҳолида қуйидагиларни ёзди: «Менинг уруғим қоровулбобо... Қишлоқ ўртасида баланд ва кўламлик култепа бор, тепасидан қадим шаҳарларнинг қолдиқлари, ҳатто Туркистон, Яссавий мақбараси кўринади. Култепа ўртасида Темур ё Улуғбек

ўрнатган бир сандиқча келадиган кўктош бор. (Ҳали ҳам) Еттинчи бобомгача шу тепада қоровуллик қилибди. (У кезларда қишлоқ айланаси кўрғон экан-да!) Боболарим бари полвон, яъни аскар экан. Олисдан ёв кўринса, ногора урилиб, ҳамма кўрғонга тиқиларкан... У замонларда тез-тез жанг бўлиб турар экан-да... Шу туфайлими, иқонликлар қоровулбобо уругини аскар уруги деб аташади.

— Иқон асосан «ийқон» сўзига эгизак-да, — дейди домла, — мундоқ тушунтирганда, ишонишлик дегани. Ёхуд тағин аниқроқ ёндошилса, эътиқод, имон, самимият, илиқлик (ҳарорат) маъносида тушунилса ҳам бўлади... А-ҳа... Демак, ишонч, эътиқод, имон, самимият, ҳарорат бўлгандаям шу тушунчаларнинг энг қадимийси (ахир, қишлоғимиз номи ҳам Эски Иқон-ку!) экан-да! Тавба!..

Шоир бир қиррасини доим пешонаси ўртасига тўғри қўндириб юргувчи дўпписини қўзғатиб, яна жойига қўяди-да, хаёлга берилади. Мисвок билан тишларини тозалайди (ҳеч нима емаган бўлса ҳам!). Одатича, тишларини ғижирлатиб маъюс тортади...

Миртемир умрининг охиригача Туркистонни, қишлоғини эсидан чиқармади. Ёзганда ҳам ёдида тутди. Кейинги шеърларининг бирида шундай дейди:

Эсимга тушади оқсоқ Туркистон...
...Эсимга тушади гўдаклик замон,
Ут ўриб, даладан ҳориб келганим.
Ҳали оловнафас ва сўлқилдоқ нон,
Совуқ сувга ташлаб еганим...

Домланинг сўлғин ёноқларига, йиллар беаёв муҳрини босган серажин манглайига, катта бир адабиётда ўзига хос мактаб яратиб улгурган миқти жуссасига разм соламан: ким билсин, балки шу топда устод ёдига олис аждодлари тушгандир? Эҳтимол, бобоси ва жигар-гўшаларини эслаётгандир... Ёки уни ҳар кеча чўпчаклар айтиб ором оғушига узатган Биби Зайнаб момоси хаёлида жонландимикан? Қайдам, устод ўзини оқ ювиб, оқ тараб улғайтирган Биби Саҳро бувига ғойибона ташаккурини изҳор этаётирми?..

БИБИ САҲРО БУВИНИНГ БИЛГАНЛАРИ

(Ёки кўндоқда теккан фазилатлар ҳикояси)

— Миртемиргинам болалигидаям бошқа болаларга ўхшамасди,— дейди ҳаётда домлага ҳам она, ҳам қайнона сифатида азиз бўлган Биби Саҳро буви.— Онам Биби Зайнаб ҳам Миртемирни ўз қароғидай кўрарди. Миртемир момоси билан кўпроқ у эртақлар айтган маҳаллари бирга бўлар, зийрак, ҳар нарсага қизиқар, саволлар бергани-берган эди... Моҳирўй келинойимизнинг дадалари Исомиддин ҳожи билимдон, ҳурматли киши эди. У Миртемиржоннинг иштиёқини кўрди-да, тарбиясига олди. Ёшлигидан ёзишга, ўқишга диққатини тортди. Ушанда болагинам уч-тўрт ёшларда эди чоғи. Бир пайт қарасак, Миртемир қўлига тушган нарса билан эшик-деворларга, ерга ёзадиган одат чиқарди. «Бирор дардга чалиниб қолмасайди» деган ташвишда юрдим. Неча бор болагинамнинг қўлига уриб бу одатидан қайтармоқчи бўлганим ёдимда — фойдаси бўлмаган бари бир. Бу ҳам етмагандай уйимизга биров кириб келди дегунча, қўлига пичоқ олиб ташқарига чопадиган одат чиқарди. Ўзи билан бирга мени ҳам чиқишга ундар:

— Юрақолсанг-чи, меҳмон келди-ку, ахир, қўй сўямиз,— дея бийрон тил билан бидирлагани-бидирлаган эди.

...Бирдан домла хонадонида кузатганларим ёдимга тушади. «Домладаги меҳмоннавозлик, очиққўллик ҳам кўндоқда теккан экан-да», ўйлайман мен. Бу мўътабар хонадонда дастурхон эртадан-кечгача очиқ туради. Келиб-кетувчилар кўп: бири домланинг қадрдони, бири қариндош-уруғи, бири редакция, телевидение ё радиодан, бошқа бирови эса шогирди ё бўлмасам домла ҳали танимаган бирор ҳаваскор қаламкаш... Уларнинг ҳеч қайсисини домла ранжитмайди. Аввало меҳмон сифатида кўриб, самимий қаршилайди — дастурхонга таклиф қилади, у-будан олиб ўтиришга ундайди.

— Манави қази Туркистондан, бўтам,— дейди у меҳмоннинг кўнглини топиб гапиришга тиришиб,— кўриниши шундайроқ бўлсаям, зап таом-да, мағзи тўқ... Маза қиласиз...

Умр йўлдоши Ерқиной ая ҳам эртадан-кечгача дом-

ланинг, домлани сўраб келувчиларнинг кўнглини олишдан эринмайди: ё мулойим сўзи, ё бир пиёла чойи, ё ширин таоми билан ҳамиша ҳозир у нозир. (Ижодкор зоти-дек нозиктаъб, таъбир жоиз бўлса, «инжиқ» ва «ичимдагини топ»ларнинг умр йўлдоши бўлиб яшай билган аёлларимизга ҳамиша таҳсинлар бўлсин!)

Келиб-кетувчиларга эса домла албатта вақт ажрата билади. Имкони даражасида ҳар бирининг ҳожатини чиқаради. Бу билан домла шоирлиги ё «катта киши»лигидан тушиб қолмайди, бошлаган шеъри чала қолишдан, нолиб, кайфиятини бузмайди. Аксинча, ўз ижодий ишларидан фикрини чалғитмаган ҳолда келиб-кетувчилар суҳбатидан баҳра олади, улардан лирик қаҳрамонларига ранг-бўёқ топишга уринади — шу тариқа ёзганларига кун-бакун сайқал беришдан эринмайди...

— Биласизми, болам, домлангиз болалигида яна бир одат чиқарганди,— сўзида давом этади Биби Саҳро буви.— Исомиддин ҳожи бувасидан бирмунча ёзиш-ўқишни ўрганган Миртемиршони эски мактабга, Нўғай, домла қўлига берди. Олти яшарлар бори-ёв ўшанда. Кўп ўтмай эски мактаб болажонимга унча маъқул бўлмаганини пайқай бошладик. Кўпроқ ўзи китоблар ўқир, алланималарни хиргойи қилиб юрарди. «Яна бир одат чиқарди», деганим шу. Нималарни минғирлаб юришини ўзидан бошқа ҳеч ким билмасди. «Бир балога йўлиқиб қолмаса, гўргайди», дердик холос. Айтиб юргувчи байтларидан бири чала-чулпа ёдимда қолган: «Гар кимса ғамгин ўлса, мен анинг бирла куяй...». Шунини кўп айтгучи эди. Хотирамдан чиқмагани шундан бўлса керак. Уни қаердан эшитган, қаердан ўқиган ё ўзи тўқиганми, хуллас, буни ҳам билмасдик. Мен кўпинча онам Биби Зайнабга зугум қилиб қолардим: «Ҳаммасига сиз сабаб: қаердаги қўрқинчли эртаки-ей, яна бир нималарни айтиб бреганингиз-берган неварангизга. Бир балога йўлиқмаса гўрга эди...» Қайда дейсиз, болам, онам парво ҳам қилмасди гапимга. Қайтага Миртемиршо билан тагин кўпроқ овора бўларди. Аслида онам Биби Зайнаб тўғри қилган экан. Буни Миртемир эл оғзига тушиб, ардоқли бўлиб қолгач англадим...

Шундан кейин буви овозини пасайтириб сирли оҳангда давом этди:

— Ҳаммасиям майли-я, болам, кексайганида қолганмиди-йўқми, билмайман-у, лекин домлангизнинг ёш-

ликдан бир одати, айниқса ошиб тушарди. Пинҳона кузатиб, неча бор ёқамни ушлаганман: йўл-йўлакай кетаётиб бирдан кўрсаткич бармоғи билан ҳавога нималарнидир ёзган бўларди. Кейин лаблари пичир-пичир қилиб ўтгач, яна бояғи қилиғини, гоҳо ҳавога ёзганларини ўчириб ташлагандек, яна кўрсаткич бармоғи билан чиқиқ тортиб юборарди...

Биби Сахро буви гапираётир-у, вужудим аллақандай сирли жимирлашдан бир аҳволга тушиб бораётганини туяман. Домладаги худди шу хислатни мен ҳам кўп кузатиб ҳайратга тушган, уни қай йўсинда изоҳлашни билолмай, «эшитган ё ўқиганларга эриш туюлмасмикин» деган ҳадикда эдим.

ШЕЪР ЖОНИ ЕҲУД ТУРТ ДАРВИШ САБОҒИ

Кунларнинг бирида муҳарримиз йўқлатиб қолди. У пайтлар «Ўзбекистон маданияти» (ҳозирги «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»)ни Лазиз Қаюмов бошқарарди. Мен шу газета бўлим бошлиғи бўлиб ишлардим.

— Қани, мундоқ ўтиринг-чи, оқсоқол...

«А-ҳа, демак газета билан боғлиқ юмуш...» — хаёлимдан ўтказдим. Негаки бош муҳаррир жиддийроқ топшириқ бўлса: «Қани, оқсоқол, мундоқ ўтиринг-чи», дер, газетанинг шунчаки кундалик юмушлари хусусида сўз очадиган бўлса: «Хўш, полвон...» дея мурожаат қилишга одатланганди. Уйлаганимдай бўлиб чиқди: бунинг устига бу юмуш мен учун муҳим эди.

— Миртемир домлангизни бир «овора» қиласиз-да, энди... — Лазиз Қаюмов сукут сақлаб, кўзойнагини оларкан давом этди. — Газетамизда берилаётган адабий баҳслардан кўпчилик мамнун. Назаримда устоз ва шогирд мавзуида ҳам битта баҳс бермасак бўлмас. Шуниси ҳам борки, адабиётда жуда кўп масалаларнинг бир чеккаси шу мавзуга бориб тақалади. Устозлар анъаналари ва уларни давом эттириш, шогирдлик садоқати... Ҳа, кўп гаплар хусусида тўхталиш мумкин баҳонада. Хуллас устозингиз билан битта суҳбат қилиб беришингиз керак...

Уйлаб қолдим. Албатта, бир жиҳатдан бу мен учун шараф эди. Иккинчи томондан пухта тайёргарлик та-

лаб қилинарди. Шундай қилиб, бир ҳафта чамаси домла ҳаёти ва ижодини, у босиб ўтган донғил йўлни яна қайта-қайта ўқиб-ўргандим. Саволлар туздим. Сўнг минг истиҳола билан йўлга тушдим. Йўл-йўлакай домла айтадиган гапларни, унинг қаттиққўллигини кўз олдимга келтирганча жилмайиб қўймоқда эдим.

— Хўш... Саволларингизни ёмон деб бўлмайди. Лекин, айримларини қисқартирдим. Айримларига қалам урдим. Демак, пухта бўлсин дейман-да...

...Минг тўққиз юз етмиш еттинчи йил кўкламнинг сулув тонглиридан бирида хаёлда ёд бўлиб қолган телефон рақамларини тердим. Биламан... Одатдагидек кўнгилга жуда яқин, оҳангида ёрқинлик, тетиклик, ҳозиржавоблик, беғубор самимият аён биргина сўз — биргина овоз дил-дилигга сингиб кетади:

— Лаббай!

Миртемир домла! Домлани билган, у билан учрашган, ҳатто атиги бир-икки бор суҳбатида бўлган киши ҳам унинг телефонда сўзлашаётгандаги ҳолатини кўз олдига келтиради-қўяди: ана, эғнида тўн, бошида қозоқ элида ўтган тантаналарнинг бирида ҳадя бўлмиш қалпоқ, чеҳрасида осойишталик, кўзларида теранлик балқиб турган миқти шоир — устоз Миртемир телефон столчаси ёнида. У бир тирсаги билан столчага таяниб, қай бир қўлинг дард кўрмагур кулол меҳр билан ишлаган кўзача шаклидаги қаламдондан қалам олаяпти. Сўнг доим телефон ёнида турувчи дафтарнинг янги варагини очади-да, трубкани чап қулоғига тутади (ўнг қулоғи оғирроқ-да). Шу боисдан қайта «Лаббай!» дейди ва телефонда сўраётган кимлигини билгач, албатта айтадиган сўзи шу бўлади:

— Э, бўтам!.. Кўринмай кетдингиз, нима гап? Тинчликми? Эшитаман...

Кейинги йилларда мунтазам даволаниб туришга қарамасдан, узлуксиз дард Миртемир домлани толиқтириб қўйган бўлса ҳам, ҳол-аҳвол сўралганда, дарҳол дона-дона қилиб, хуш оҳангда жавоб беради:

— Яхши бўлишга ҳаракат қилияпман...

Аслида устознинг на оиладагилари, на яқинлари, на қаламкаш сафдошлари-ю, шогирдлари ундан: «Фалон ишни бажардим», «Фалон шеърни ёзиб қўйдим» қабилида гапирганини эшитмаганлар. Зотан, ижоднинг

турли соҳаларида улкан тажриба мактаби яратиб, талайгина таниқли ижодкорларни адабиётга олиб кирган, катта ҳаёт йўлини босиб ўтган устознинг ҳамиша ўз гапини: «Шундай қилишга тиришяпман», «уриняпман» ёйинки «ҳаракат қилияпман», деб тугатиши қанчадан-қанча ёшларни оддийлик, одамохунлик, камтаринлик кўчасига етаклагани кўпчиликка маълум.

Домла ҳамма ишнинг ўз вақтида бажарилишини яхши кўради. Ўзи бунга амал қилади.

Фақат...

Фақат бирон нарса ёзиб беришга ваъда бермаган бўлса. Чунки ваъда қилинган шеър ё қора сўз ниҳоясига етиши анча чўзилади (домла мақола, публицистика, тўйхат, эсдаликлар, саволлар ва қайдларни «қора сўз» дейишга одатланганди).

Аслида домла кўнглидагини айтган вақтида «қоралаб» қўйган бўлади. Лекин асосий иш ана шу «қоралаб» қўйилгандан сўнг бошланади: битган асар сатрлари қайта-қайта ўчирилиб, қайта-қайта кўчирилади. Ўз вақтида тунги чироқ ҳам неча бора ёқиб-ўчирилади. Эртасига баъзи сўзлар шоирга ёқинқирамайди, дағалроқ кўринади; ўрнига яна ёрқинроқ сўз топиб қўйилади — образлар ярқираб, очилиб бораверади. Бу шоирга ҳузур бағишлайди. Ёзганларига сўнгги нуқта қўйиб, енгил тортади. Шундай кезларда танни жимирлатувчи бир дилбар ҳис оғушида оҳиста уён-буён одимлайди. Ижод машаққати, бедорлиги ва ўзининг беморлиги хаёлидан кўтарилади — ширин бир туйғу, оний бир ғурур билан, одатдагидек, «хўш!..» деб қўяди.

Эртасига редакция ходими телефонда домланинг таниш овозини эшитади:

— Бўтам, ҳали газета корректураси чиқмадими? Тайёр бўлса, албатта кўнғироқ қилинг! Кутиб тураман. Бугун тонгда тагин бир-икки сўзни ўзгартирдим — тузатмасам бўлмайди...

Бир пайт ўзи етиб келади. Қўлидаги шеър нусхасига киритган ўзгартиришларини корректура нусхасига ўтказди. Бир бошдан қунт билан ўқийди. Утирганларга бир-бир қараб чиқади-да, мамнун дейди:

— Хўш, ана бу бошқа гап... Яна бирон кун фурсат берганларингда тагин ишланадиган ўринлари бордек эди-да. Энди китобга қайта кўриб бераман, тирик бўлсам...

Устоз Миртемирга хос муҳим хусусият, асосий фази-лат ҳам мана шу — ўз ишига қониқмаганлиги, шеърят масъулияти ва халқ ишончини энг улуғ поғонада эъзоз-лангани, сўзни авайлаб-саралаб, ҳижжалаб ишлатган-лиги, ёзганларида сўз қадри ва кучини кўрсата олган-лигида эди-да.

...Шундай қилиб, ўша куни ҳам домладан одатдаги-дек жавоб олдим:

— Эсимда, бўтам, эсимда. Саволлар билан таниш-дим. Эрталаб барвақт келинг, бирга кўрамиз. Қелишин-гизда албатта қўнғироқ қилинг!..

Борсам, домла ҳар галгидек ҳовлисидаги гуллар би-лан унсиз суҳбатлашиб юрибди: гоҳ бармоқларини гул-лар баргига оҳиста тегизиб қўяди; гоҳ гул бандидаги хасни авайлаб олиб ташлайди; турфа рангларга маҳ-лиё бўлиб, ихлос билан термилиб қолади. Кўпинча ма-на шу ҳолатда гулзор кезиб, ўз асарларининг аксария-тига бўйбаст бичади, хаёлида «пишитиб» олади.

— Аслида мавзу хаёлда пишиб етилгач, оҳанг ҳам, қофия ҳам ўзи келаверади. Акс ҳолда, равон оқаётган сувнинг урилиб-урилиб кетишига ўхшаб қолади,— дей-ишни яхши кўради устоз.

Қанчалик эҳтиёткорлик билан кирмайин, келганим-ни домла сезади. Қисқагина салом-алиқдан сўнг, уйга киришимни имо қилиб, тагин гуллар суҳбатига тутина-ди. Деразадан меҳр билан кузатишни давом этаман. Устознинг «Шайдолик» деб номланган сочмасидаги сатрлар ёдимга тушади: «Еноғида кулгичи бор сулув-лардек ҳамиша жилмаяди гуллар... гул жинниси деманг. Эҳтимол, энг тузук шеърларим, агар бор бўлса, шу гул жинниси бўлган пайтларда туғилгандир. Ҳа, гул шайдо-симан. Лекин ёш ўтгандаги шайдолик ўзгача бўлар экан: антиқароқ, теранроқ...»

Худди шу даргоҳни, анвойи гулларга бурканган ҳов-лини устоз Миртемирнинг ўз ижодига таққосланса — айнан мос. Бу серфайз хонадон, бу турфа гуллар чама-ни — Миртемирнинг мағзи тўқ, жозибадор ижод гулша-нига қиёс қилгулик.

...Бўзариб отаётган тонг... осма кўприкдан шошиб ўтаётган бола... ва жар ортида кўринган ажиб, ўзга бир оламини кўз олдингизга келтиринг: унда, оқараёт-ган тонг оғушида гўё сутдек кўпикдан чаноқ-чаноқ ту-

таётган қўллар... унда: гўза япроқларида, ниҳоллар куртагида, шўх сой қирғоқларида, чечаклар бағрида сал экинда симобдай узунчоқроқ қирлар, суйри тепалар...

Осма кўприқдан чопиб бораётган гўдак ана шу олам ошиғи. Унинг кўз ўнгида ялтираётган мусаффо шудринглар, гоҳ келинлар тақинчоғи, гоҳ узуклар, гоҳ маъсумаларнинг сузук кўзлари, гоҳ бесаноқ жимир-жимир кўзмунчоқлар жонланяпти...

Бирдан буларнинг ҳаммаси кўз ўнгидан чекиниб, фақат гирён кўзларнинг ярқироқ замзамаси қотиб қолади. Кишининг кўз олдида йиғлаган она... бўзариб оқараётган тонгларнинг бутун гўзаллиги билан кўринган ўша «ўзга бир олам»нинг мазмуни, мусаффолиги — ўзининг рамзий ифодасини топади...

Бу — бирор шоиртабиат кинооператор камераси воитасида экранда жонланган лавҳа эмас. Хаёл ҳам эмас. Бу — устознинг «Шудринг» сарлавҳали шеъри, атиги ўн тўрт мисрада жонланган манзара.

Чинакам шеъриятда, чинакам шоир ижодда ҳаёт ҳақиқати, кишиларнинг руҳий олами, ўтмиши, бугуни ва келажаги чинакам кинематограф кўзи билан кўрилган бўлади. Натижада, улар яратган асарларида ифодаланётган мавзу моҳияти, айтилмоқчи бўлган мақсад — қуруқ баён, тафсилотларда, баландпарвоз сўзларда эмас, балки жозибали киноасарларидаги каби рамзий тасвирларда, содда ва равшан бўёқларда кўринади. Бошқача қилиб айтганда, бундай асарларни тўғридан-тўғри бадий етук шеърий сценарийлар, дейиш мумкин.

Шеърият ва кино ўртасидаги бу уйғунликни атоқли кино арбоби Сергей Герасимов ҳам кўп ўринда таъкидлаб ўтади. Жумладан, «Қино санъати ҳақида» номли асариди у шундай дейди: «Борди-ю, Пушкиннинг «Мис чавандоз» поэмасини экранлаштириш керак бўлиб қолди, деб фараз қилайлик. Бунда кўп нарсани ичимиздан ўйлаб чиқаришимизга ҳожат бўлмас эди. Пушкиндаги ҳар бир мисра тасвирини имкони борича аниқроқ қилиб сценарийда акс эттирсак, шоир чизган манзараларнинг жонли кўриниши, ундаги жило, равон ритм (муסיқийлик)ни сақлаб қолишга ҳаракат қилсак, шунинг ўзи кифоя...»

Миртемир ана шундай «кинематограф шоирлар» даражасига кўтарилган санъаткор эди. У бутун умри

давомида ҳар бир шеърини ўз шакли, ўз мезони, ўз му-
сиқасига солиб айтиб келди. Уларнинг ҳар бирида ўзи-
га хос улугворлик, тасвирийлик бор...

Буни Миртемирга ўзини шогирд билишдан фахрлан-
ган, ҳозирда ўзи ҳам олд устозлардан саналган Ас-
қад Мухтор жуда яхши илғайди ва айтади:

— Миртемир шахси унинг поэзиясига жуда монанд.
Шеърларидаги ёрқинлик ҳам, одамга меҳрибонлик ҳам,
ўйчанлик ва оғирлик ҳам, собирлик ва оқиллик ҳам —
шоирнинг ўз фазилатлари. Бундай самимий уйғунлик
поэзияга узоқ умр беради, уни ўқиган ҳар бир киши ўз
ҳисларини янгилаб олади.

Миртемир домла бир гал борганимда ўз ҳаёти, ўт-
миши ҳақида гапириб:

— Ҳеч кимга ёмонлик қилмадим, заҳматкаш жон-
ман. Халқим қарзини узиш ниятида ҳали меҳнатдан
толганим йўқ,— дерди.

Унинг ҳикоясига кўра, умри эзгулик учун ола-тасир
олишув йўлларидан кечган. Шоирнинг «Асо» шеърисида-
ги мана шу мисралар бежиз қуйилиб келмаган:

Йўлбарсдай йигит эдим, ҳа бир оз чўккандайман,
Бемаҳал аёзларда бевақт барг тўккандайман
Мен ўтган йўл чағирли, тошлоқли бўлган эди.
Азиятли, чигалли, жумбоқли бўлган эди.

...Ҳа, шундоқ, Мен ўтган йўл узунроқ бўлгани рост,
Оқибатда кенг, донғил, сутдай оқ бўлгани рост.

...Ана, домланинг ҳаракатлари ўзгарди. Гулларга
озор бермай, жадал юриб йўлакка чиқди. Йўлакдаги
аравачада ҳудудсиз осмонга термилиб, жавдираб ётган
невараси Гулруҳни (кичик ўғли Мирзажоннинг қизча-
си) ошхонада юмуш билан андармон келини Ҳуррият-
га элтиб берди. Неварасининг кулгичларига бармоғи-
ни секин теккизиб, «туф-туф», деб қўйди.

Домла хонага ҳуш кайфият билан кирди-да, доимо
илҳом «хуруж» қилганида ё кўп вақт кўнглига тугиб
юрганлари қоғозга тушмоқ ҳолатига келганида, ёҳуд
бирор асарини тугатган пайтларида айтадиган сўзини
унутмади: «Хўш!..»

Домла учун тузганим саволлардан бири, шеърятда
образлилик, қофиялар жарангдорлиги, оригиналлик, де-
ган тушунчалар хусусида эди. Домла шу саволга ёнига

араб алифбосида «тўрт дарвиш» деб ёзиб қўйибди экан. Ёзган сўзини тағига икки чизиқ тортди-да, гапни тағин одатдагидай бошлади:

— Хўш, «Чор дарвиш» эсингизда бордир...

Олис сафарда, кечаси чашма бўйига қўнган тўрт дарвишнинг биринчиси дўстларини ухлатиб, қоровулликда ўтирганда ухлаб қолмай, деб ёғочдан ажиб бир қўғирчоқ ясайди (дурадгорликдан хабардор экан-да).

Иккинчи дарвишга навбат келганда мен ҳам ухлаб қолмайин, деб қўғирчоққа кўйлак, нимча, рўмол билан ясантиради (тикувчи экан-да).

Учинчи дарвишга навбат келганда у қўғирчоқни чиройли тақинчоқлар билан безайди (заргар экан-да).

Тўртинчи дарвиш эса фалакка илтижолар қилиб, унга жон ато этади...

...Мана дағалроқ ўхшатиш бўлса ҳам, мавзу — ёғоч, унинг устбош, зеб-зийнати — қофия-ю, вазндир. Тимсол — образ эса унинг жони. Образсиз шеър қофиялари жарангдор, туроқлари ўрнида бўлса ҳам бадиий асар эмас.

Шу вайдан шеърят унсурлари (ўхшатиш, киноя, маъжоз, жонлантириш, истиора ва ҳоказолар) йўқ бўлса, шеърнинг умри калта. Фақат назм — тизма бўлиб қолади.

Оригиналлик масаласига келганда, тағин дағалроқ айтмоқчиман: назирачилик — хунук иллат. У чайнаб ташланган луқмани тағин оғизга олиш билан баробар... Шу вайдан оригинал поэзиямиз учун, айниқса сифат масаласи етакчи ғоя бўлган бу замонда жуда зарур бўлиб қолди.

— Оригинал асар ёзиш, — фақат меҳнат дегани, — давом этди сўзида домла, — бунинг учун манглай тери тўкиш керак бўлади. Ҳамма ишнинг негизи — ҳалол меҳнат. Умуман бизнинг асрда ҳозир ва бундан кейин ҳам абжақ шеърлар ёзиш уят-да, ахир...

— Тағин бир гап, — давом этди домла. — Жуда кўп бор ёзган, жуда кўп бор эслатган бўлсам ҳам айтай: кўчирмачилик дейсизми, тақлид дейсизми, хуллас жуда хунук, бир иллат анча авж олди-да. Бир неча тўпламлари чоп этилган, бироқ ҳануз ўхшатма ва кўчирмачилик ботқоғидан қутулолмай қолганларнинг китоблари қўлимга тушса, бир шеърхон сифатида ичим ачийди, ранжийман. Ҳамма ҳам ранжийди-да... Кўчирмачи-

лик, назирчилик уларнинг ижод усулларига айланиб қолмасайди, деган хавотирда қоламан.

Ҳақиқий шоиргина меҳнатдан бўйин товламайди, турганда ҳам, ўтирганда ҳам унга ошно бўлади...

Миртемир домла ўғитларини ҳамон ўзи такрорлаётгандай:

— Меҳнат — шеър, нафосат ва яратувчи...

Меҳнат — куч, меҳнат қувватдир...

Иккинчи бўлим

МЕН ТУҒИЛГАН ТУПРОҚ

Нечоғлик ҳокисор эдингиз, устоз,
Ялангтўш, меҳнаткаш, қалам деҳқони.
Қадим Туркистоннинг танти ўғлони,
Покиза эдингиз мисли оқ қоғоз.

Абдулла ОРИПОВ

МАШАҚҚАТЛИ ДОВОНЛАР

Калтис, қийин кунлар бирин-сирин
нидир талар ё ўлдириб кетар, қайсидир бирон йиғинда
кимнидир тақдири ҳал бўлар, кимдир янги тузум билан
«чиқишолмай» жони ҳалқумида, бошқа биров паранжи
ташлаган хотинини бўғизлаб қўяр эди...

Миртемир аксарият сочмалар ёзар, уларда ўзи кўр-
ган, билган ҳаёт акс этарди. Ёзганда ҳам юракдан, бе-
рилиб ёзарди. 1927 йилда «Ён!» номли сочмасида
деди:

Паранжилар ёнмоқда, турмушнинг аччиқ, заҳар
кунларига чидам берган оналар паранжиларни ўтга
ташлаб, юз очиб, кулган байроқларга қараб қонмоқ-
да...

У бирпас тўхтаб яна ёзишда давом этди:

Майдон кўк тутун билан тўлди,
Кимларнидир қалби сўнди...

Кейинроқ бир сочмасида бўлса. «... Ит вовилласа эъ-
тибор бермагин-у, сергак бўл, итнинг қопмайдигани
бўлмас эмиш...» дея уқтиради.

У тинмас эди. Билим юртининг «Ёш куч», «Шапа-
лоқ» деворий газетасида тез-тез кўринар, йиғинларда
сочмалар ўқир, комсомол «наказ»ларини бажарар, ўзи
тенгиларга йўл-йўриқлар кўрсатар эди. «Қатта йиғин-
ларда у стол устига чиқиб олар, шшилмай, дон-дона
қилиб шеър ўқирди» (Йўлдош Шамшаров).

Сочма — анъана эди у пайтлар. Ижодкор борки —
сочмага мурожаат қиларди. Кейин бу жанрда онда-
сонда ёзадиган бўлди.

Академик шоир Фафур Фуломнинг 1930 йил, декабрь

ойида ёзган «Тўхтасин такия» номли шеърини (айниқса унинг ниҳоясини) сочма турига киритилса хато бўлмас. «Яшасин янги шаклдаги қизил чойхоналар! Тугасин такиячилик!» деган даъват билан охирловчи бу асар ўз даврининг масалаларига қаратилган шеърини шиор, шеърини мурожаат бўлган эди.

Устоз Ойбекнинг эса «Мансур шеърлар» деб аталган уч асари «нега тўкилдингиз, япроқлар?!», «Ҳой, чечакларнинг ошиғи, гўзал капалак:», «Уфқларда шафақ қизиллиги кулар экан...» деб бошланади.

«... Оқ кийимда эдинг, юзингга шафақ қизиллигидан тўр тутган эдинг...»

Яна ўша йилда ёзган «Тилсиз тошлардан...» сочмасида оловли мисралар тўкди:

Пастда —

Текисликда қишлоқлар ёнади. Саноқсиз меҳнат кишилари бир парча нонга зор, оч. Юқорида бўлса, тоғлар қучоғида ғамсиз бир тўда ўғри тоғларни кўтариб қўшиқ айтади.

— Ут очинг:

Командир товуши тошларга урилиб, акс-садо берди. Жанг...

— Сўранг:

Қонга бўялган тилсиз, туйғусиз, ваҳший тошлардан...

У нуқул қишлоқ билан шаҳарни, ўтмиш билан бугунни солиштирарди. Қишлоғининг, култепаларнинг, чексиз чўлларнинг эртасини ўйларди. Шунинг учун дастлабки сочмаларидан бирида деди:

— Юксалолмай қолган тўлқинларни кўрдим, шу тўлқинларга ўхшаб юксалмай қолган қумтепаларга борса-чи... қум ўлкасининг қайғусини сўраса-чи. Не завқ бор экан бу қадар чекланиб ётишда. Тўлқинлар тўлқинларни қўлласа не бўлар?

— Чўл кулар, саҳро кулар:..

Шоир бир нафас ёзишдан тўхтади. Хаёлга толди. Мирзачўлнинг истиқболи кўз олдига келди: яшнаган далалар, Эрам боғидек масканлар, бири-биридан сўлим тураржойлар...

«Заҳмат чеккан танамни эркалатувчи қуёш бағрида, шуъла қучоғида қолдим мен — кўплар қаторида...» — дея таъкидлаган эди ўша пайтлар...

— Сочмани сарбаст шеър билан чалкаштирмаслик керак, албатта, — дерди домла, — сочма ҳам ҳаяжон бўлқини қирғоқдан ошган пайтида зарур вазн. Оҳанг дууроққа сигмай қолган пайтларда сочма қўл келади. Шеърят учун зарур образлилик сочмада ёйилиб келади.

Болалик йилларини эслаб домла яна шундай дейди:

— Ота томондан бобом — узун бўйли, полвон жуссали, қизил юзли киши эди. Она томондан бобом эса ўрта бўйли, қорача, чарақлаган катта кўзли, чечан, мулла одам эди. Мен бир-икки шу бобом мактабида ўқидим. Кейин қишлоғимизда очилган Нўғай домла мактабига ўтдим. Домламизнинг оти Асфандиёр эди, хотини Хуршидахоним қизлар мактабини юргизар эди, ўта чиройли ва ўта маданиятли хотин эди. Очиқ юрарди. Тўқай шеърларини ёд ўқир эди...

Қишлоғини ташлаб, Баҳром тоғасига эргашиб, шаҳарга келган ёш Миртемир аввалига гангиб қолди. Анграйганча кўчаларни кезди, шошаётган одамларга лол боқар ва ўйлар эди: «Қаёққа ошиқаяпти булар?..»

Дастлаб у Бешёғочдаги меҳнат мактабига жойлашди. «Алмай» дейишарди уни. Кейинчалик янги шаҳардаги «Ўзбек эрлар билим юрти»га ўтиб кетди.

Атрофда янгилик ва юксалиш давом этарди. Домланинг ёшлик чоғлари. Ёзиб, курашиб ҳоримаган кезлар. Ёзарди, ўқирди, ишларди, ўқирди, ишларди, ёзарди...

Кунлардан бир кун кўз заъфаронлиги фикрини тортиди. Ўлаётган баргларга эътибор берди. Кейин... ўлаётган барглар хаёлидан чиқмай қолди. «Мана сенга сачратқи» — одатича овоз чиқариб қўярди у. Сўнг фикрига келган гапларни ёзиб қўядиган бўлди: «Муштумзўрнинг куз баргидай қалби сўнадир», «Ўлаётган синф каби барглар тўкилган», «Ёв чехраси йўлда қолган барглардай сап-сарик...», «Иродам қаршисида — шундай гигант — титроқ барг...»

Кейин яна ёзди: «Қоронғи турмушимизнинг ёруғ кўклами!» Сўнг тагин ёзди-да, овозини баралла қўйиб ўқиди:

— Зафарларнинг калитини электр симларидек чўза олмасак... Асарларнинг одимини минутларга мингазиб... Кенг, сўнгсиз водийларда — большевик аср-

нинг пахта деган алп шеърини трактор бармоқларида ёзмасак бўлмас...

Кейинроқ бу мисралар «Барот», «Бонг», «Номус» дostonларига жон бағишлади.

Билим юртида Шерали Гинтелла, Абдулла Авлоний, Аббос Алиев, Архангельский, Больбарт, Саидолим Шарафиддинов, Абдурахмон Саъдий, Боис Қориев (Олтой), Қажум Рамазон, Ойбек сингари атоқли маърифатпарварлар ишларди. Бу ерда бадий тўғарак ҳам бор эди. Унда музика тўғарагини Юнус Ражабий бошқарарди. Наби Ғаниев (кейинчалик машхур кинорежиссёр) эски драма тўғарагини бошқарарди.

Бу ҳақда домланинг ўзи шундай эслайди:

— Вожатиймиз Жавлон Раҳмон, кейин Олим Аминий (ҳозир фан доктори) бўлди. Пионерлик энг ота-шин вақтимиз эди: бирга дарс тайёрлаш, шаҳардан ташқари юришлар, ўйинлар, тўғараклар, ҳунар эгаллаш... Ҳозирги куннинг жуда кўп олимлари, академиклари, сиёсий арбоблар, ўқитувчилари, санъаткорлари, докторлари, журналистлари, ёзувчилари ўша ота-шин пионерлик ва тиниб-тинчимас комсомол мактабини ўтган ўртоқлардир. Мен санаб кўрсата оламан ва фахрланаман.

Миртемир бўш қолдим, дегунча танбурни қўлига оларди, яхши чаларди, ўзини ижодга «созларди». Бу одати умрининг кўп чоғларида қўл келди...

Миртемирнинг ўзи билим юртида кечган дамларини шундай эслайди:

— Агар инқилоб бўлмасайди, меҳнаткаш эл эрк олмасайди, заводлар ишчиники ва ер экиб-тикканники деган шиор амалга ошмасайди, агар мактаблар очилмасайди, агар мендақаларнинг кўзини очиб, бошини силаб, қўлимизга қалам тутқазишмасайди, агар газета-журналлар дунёга келмасайди, Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Аъзам Аюб, Санжар Сиддиқ, Саидғани Валиев, Сотти Хусайн, Абдулла Уразаё, Муҳаммад Ҳасан каби қалам усталари мендақа ёшларни қўллаб-қувватламасайди, тўғри йўлга бошламасайди, қайдам, ким ва нима бўлар эдик.

Чунки бир замонлар оғир меҳнат, ғарибона ҳаё: белларни букар, юзларга қаримасдан тириш солар,

аёллар ҳам қирқида кампир тусини оларди. Электр чироғи мўъжизадай, лайлатулқадрдай тансиқ эди!

Шу ўзгариш бўлмасайди,
Қайдан билай, ким бўлардик.
Ким бўлардик, не бўлардик —
яхлит қайда — ним бўлардик.
Ана миршаб, деса биров
бешикда ҳам жим бўлардик,
Алиф эмас, бе бўлардик,
Лом бўлардик, мим бўлардик.

Биз ўтган йўл — эрта бутун Шарқ ўтадиган йўлдир. Биз қурган бу жаҳон эрта бутун Шарқда қуриладиган жаҳон! Ленин йўлидан юрганликнинг боиси бу...

Минг тўққиз юз йигирма тўққизинчи йилда билим юртини битириб, Ўзбекистон комсомоли Марказқўми йўлланмаси билан Самарқандга бордим, — дейди домла, — ҳам Педакадемияда (ҳозирги Самарқанд Давлат университетига) ўқидим, ҳам ўртоқ Охунбобоевда тўртинчи котиб бўлиб ишладим.

Аслида у ўзбек халқининг президентини, Йўлдош отани биринчи марта билим юртида кўрганди. Минг тўққиз юз йигирма бешинчи йил эди, ёш Миртемир билим юртининг фаол ўқувчиси бўлган, радиоларда сочма ва шеърлари билан танилиб қолган кезлари...

Бир куни Охунбобоев номида пионер уюшмаси тузилди. Шу муносабат билан Йўлдош отанинг ўзи Самарқанддан келиб йигирма қатнашди. Нутқ сўзлади. Пионер кийими, дўмбира, байроқ ва чолғу асбоблари учун минг сўм ажратди. Уша пайтлар бу — катта пўл бўлгани учун билим юртининг ўқитувчи ва талабалари ўзида йўқ қувонгани бир умр ёдида қолди.

Шу-шу бўлди-ю, Йўлдош отани кўп эслайдиган бўлди. Кейинроқ тақдир тақозоси билан унинг қўлида ишлади. Халқ билан суҳбатларида бирга бўлди. Очерк ва лавҳалар ёзиб келди. «Йўлдош отанинг сафардаги ҳамроҳлари йўқ деганда йигирма-йигирма беш киши бўларди», — эслайди домла. 1930 йили ёзган «Барот» номли достонида эса «Охунбобо келиб яқин сўзга лаб очди» сингари мисралар ишлатди.

— Марғилонлик мардикор, аравакаш қарол, жабрдийда бир меҳнаткаш ўғли жумҳурият раиси даража-

сигача кўтарилиш ҳеч кимнинг тушига кирганмикин? Йўқ! Ленин замонасидаги мўъжизалардан бири сифатида ўша армон ҳам рўёбга чиқди.

У ҳар сафарда Йўлдош отанинг фазилатларига, айниқса эл орасидаги обрўи ва камтарлигига қойил қоларди. Ҳар қандай мушкулни ўз ўрнида ва қойилмақом бажарарди. Миртемир бу фазилатларга ранг, бўёқ топса ёзиб қўярди. «Алл сиймо» номли публицистик асарида айтди: «Ота ҳақида асарлар яратилмоқда. Мен ҳам анча йиллар меҳнат қилиб, бир драма ёздим. Лекин булар отанинг жуда мазмунли, жуда ҳикматли ҳаётини ва қаҳрамонликларини ёритишда қатралар, холос.»

Миртемир домла бу асарида ҳам қаҳрамоннинг ўз характеридан келиб чиқди. «Бирлик — бойлик. Ёлғиз отнинг чанги чиқибдими? Ботир топганини барча билан баҳам кўрса-ю, бахил топганини босиб еяверса, ёруғлик булармиди?» Бу оғир йўл, жонини тикканлар киради. Кейин, қолган кўнглини олтин билан ювиш қийин бўлади. Тайёр ошга баковул, етим қизга ясовул бўлгувчи биздан нари юрсин!» Шоир яна деди: «... Менга-чи, жиндек ер бўлса-ю, суяк-суягини синдириб, жигар-бағрийи эзиб чопсам, гуллатсам, қойил қилсам бўлди», «Ёлғончига тонг отмас эмиш», «Қозончининг эрки бор қандай қулоқ чиқарса»га ўхшаш, қаҳрамон сўзлаганда ўқиганини ишонтирадиган сўзларни ишлатди.

— Суҳбатимизга бугун нуқта қўйсак ҳам бўлар, — деди домла бир кун борганимда. — Саволларингиз ҳам охирлаб қолгандир. Хўш... Йўлдош ота ҳақидаги драма хусусидаги саволга келсак, «Биринчи президент» Улуғ Октябрнинг 50 йиллиги муносабати билан «Шарқ юлдузи» да босилган. Унинг саҳна вариантини ишлаётган вақтимда узоқ ётиб қолганим маълум. Кейин негадир қизиқмай қўйдим. (Жуда ёмон одатим борда...) Шу кундаги ишларимдан сўрабсиз. Чўлни ўзлаштирувчилар ҳақида кўпдан бери машқ қилиб юрган асарларим бор. Кўп вариантларини йиртиб ташладим. Нуқтасини тополмай. Топишга ҳаракат қилипман.

...Қишги лойгарчиликда ботқоқ йўлларда ботиб қолмиш хавфидан қўрқиб белларига тахта боғлаб олган сувчиларни кўз олдингизга келтиринг... Яқиндаги-

на, ҳатто бир неча ўн йил олдин ҳам Мирзачўлда шу каби манзараларни кўриш мумкин эди.

Кўпдан буён Мирзачўл ҳақида йирик бир асар бошламоқчи бўлиб юрган Миртемир хаёлини яна чўлнинг ўтмиши чулғаб олди.

...Ҳа, Мирзачўл... шимолидаги Чордаранинг ўзи бир тарих. Унда асрлар мобайнида сақланиб келаётган харобалар бор. Чордара — тўрт дара, тўрт дарвоза, тўрт йўл маъносида келади-да. Унинг қадимдан карвон йўлларининг серқатнов чорраҳаси, йирик қалба бўлгани маълум. Худди шу ерда Мирзачулнинг гарбидан Хоразм, шимолидан қипчоқ дашти, шарқидан Фарғона, жанубидан Суғддан келган карвонлар учрашган. Суғддан Ёттисойга борган йўл эса Жиззах ва Чиноз марказий қисмини кесиб ўтган...

Бундан беш юз йил илгари ҳам Жиззах ва Чиноз оралигида аскарлар, кўчманчилар, савдо карвонлари бу йўлларда кўп қурбонлар берган. Ана шу Чиноз-Жиззах карвон йўли Туркистон Россияга қўшилгунга қадар ҳам ягона, асосий ҳарбий савдо йўли бўлиб келган экан. Ун тўққизинчи асрнинг охирларидагина бу йўлни созлаш, бекатлар, карвонсаройлар, алоқа пунктлари қуриш ишлари, айниқса «Бухоро», «Кауфман», «Николай-1» каналларининг қазилиши баҳонасидаги уринишлар-чи?

Э-ҳа... Бу воқеалар ҳақида бирор асар ёзиш иштиёқи билан озмунча тайёргарлик кўрдими?! «Канал» номли драматик полотно ҳам ёзмоқчи бўлди. Достон нусхаларини ҳам баъзи лавҳаларини қоралади. Ҳаммасини йиртиб ташлади, нуқтасини тополмай...

У ёзганларига — материалларга яна кўз югуртди. Мана, алоҳида яна қайд этибди: ўша даврларда амалга оширилган эътиборга лойиқ ишлардан бири Мирзачўл орқали Тошкент — Самарқанд почта йўлининг очилиши бўлган экан. Мундай ўрганиб қараса, чўллар оша келган карвон йўлларининг барчаси Усрушога қарашли Факнон вилояти, Дизак номлари билан донг таратган Жиззахдан ўтибди экан. Жиззахнинг қадимдан Мавороуннаҳрдаги тараққий этган шаҳарлардан бирига айланишига асосий сабаб унинг Сибирь, Қозғистон, Шош (Тошкент), Фарғона, Самарқанд, Бухоро, Хуросон, Урта Шарқ ва Ғарбий Осиё мамлакатлари ўртасида дарвоза вазифасини ўтаганлиги бўлган.

...Миртемир оғир ўйга толди: эҳ-ҳе... инсон мана шу йўллар умрини узайтиб, асрлар бўйи чўллар сари неча бор из солган. Қақроқ чўлларга сув чиқариш учун, чўлларни афсонавий Эрам боғларига айлантиришга бел боғлаган... Бироқ бу йўллардан, бу чўллардан фойдаланиш бари бир машаққатли бўлган. Биргина Бухородан Оренбургга минг ботмон пахта етказиш учун юз туялик тўрт карвон уч ойдан зиёдроқ уқубатли йўл босган. Мирзачўл чўллигича қолаверган, асрлар давомида ўз қўйнида оқиб ётган Сирдарёга ҳам лаб тегизолмай армонда ўтаверган...

— Шундоқ, бўтам, — дейди шоир тўлқинланиб. — энди Мирзачўлнинг Ленин инқилобидан кейинги давринигина олсак, унинг ўзи катта тарих бўлиб қолди. Жиззахнигина мисол олсак, айтишларича йўлларнинг ўзи ҳозир салкам минг километрга чўзилибди! Равон, оқибатли, манзилли йўлларни айтаялпман-да...

Бу йўллар сизни пахтакорлар, галлакорлар, чорвадорлар, қурувчилар, темир йўлчилар, ижодкорлар ҳузурига элтади. Сиз бу йўллардан бориб Ҳамид Олимжонга ўлмас илҳом бағишлаган, яшариб-яшнаётган ўлка табиатидан баҳра оласиз...

Ҳе... айтаверсам гап кўп. Шулар ҳақда бир нарса қораламоқчи бўламану, ҳар гал бир-икки шеърдан нари ўтолмай қолаялпман. Ўлмасам, албатта ёзмоқчиман...

ҲАҚИҚАТ ЙУЛИДА

— Устозингиз ҳақида нима дейсиз?— деган саволга узоқ вақт хаёлга толиб қолди домла.

— Ҳамид Олимжондан ҳам, Ойбекдан ҳам, Олим Шарафиддиновдан ҳам талай ўрганганимни яширмайман. Кейинчалик Маяковский, Безименский, Уткин, Тагор, Некрасов, Пушкин, Лермонтов, Шевченко, Руставели, Абай, Бердақ руҳига сиғиндим... Навоий бобо бўлса, аждод мерос... Бу ўз йўлига. Мен каби, юқоридаги рўйхатни тагин ҳам чўзгувчи тенгдошларим учрайди, албатта. Лекин устозлар ичра устозлик қилган, биринчи тўпламимни ёруғлик кўришида бошқош бўлган Сотти Ҳусайн эди...

Айрим ғаламислар, айрим реакцион гуруҳлар бор

эди ҳали. Айниқса «Турк эли», «Улуғ Туркистон» сингари газеталарда, «Чигатой гурунги» каби ташкилотларда, «Ўзбек ёш шоирлари», «Қизил қалам» сингари мажмуа ва тўпламларда, совет адабиётига бутунлай ёт бўлган «Серапион муридлари», «Перевал», «Конструктивистлар», «ЛЕФ» каби қатор группа ва ташкилотларда бундайлар ҳаракати кенг авж олди.

1920—1925 йиллар орасида ўтган РКП(б)нинг съездларида бу каби ёт, хавfli йўналишларни бартараф этиш хусусида қарорлар қабул қилинди, тадбир чоралар белгиланди. Айни пайтда совет адабиёти поэзиясида туриб, воқеалар моҳиятини, янги жамият афзалликларини куйлаётган Ҳамид Олимжон, Ғайратий, Уйғун, Ғафур Ғулом, Хусайн Шамс, Ойдин, Эргаш, Зиё Саид, Анқабой, Санжар Сиддиқ кабилар янги замонада обрў-эътибор қозона борди. Энди турли ёт гуруҳларга зарба бериш пайти келганди.

Мана бир воқеа:

...1927 йилнинг 2 октябри. Эрталаб Самарқанддаги Коммунистик партия мактабида бутун Ўзбекистон маданиятчиларининг съезди бўлди. Насрулло Охундийнинг сўзи билан бошланган бу анжуман беш кун давом этди. Миллатчи Вовуд Маҳмудий съездан ҳайдаб юборилди.

Бироқ, ўз йўлидан айниб кетувчи ташкилотлар, нотўғри йўналишда фикр юритувчи туллаклар ҳали оз эмас эди. Улар совет йўлидаги шоирларни миллатчи унсурлардан тозалаш ниқоби остида кўп қаламкашларни нотўғри қоралай бошладилар. Қосим Бобоев деганини олсак, у «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1930 йил 15 октябрь сонисидаги «Ниқобли шоирлар» ҳамда «Қурилиш» журналининг 1931 йил учинчи сонисидаги мақолаларида Миртемир ва Ҳамид Олимжон аксилинқилобчиларга мурид бўлиб қолаяпти, деб аюҳаннос солди. Лекин, Сотти Хусайн мақола билан чиқиб, бу гаплар ғирт туҳмат эканлигини, Қосим Бобоевнинг ўзи миллатчилик тегирмонига сув қуяётганлигини исботлаб берди...

— Гап шундаки, — дейди Миртемир. — Ҳозир ҳам текин туҳматчи ва шундан жони роҳат топувчи жон (айниқса қаламкашлар орасида) йўқ деб бўлмайди... Қап-катта ёзувчиларни бир-бирига тескари қилиб қў-

йиб, завқ олишади. Ғоят уста, ғоят тажрибакор, ғоят туллак улар...

— Нега доим ёмон ҳақида гап кетса ижирғанасиз? — дейман бир борганда.

— Ёмон одам кесиб ўтган йўлдан илон ҳам ўтишга ҳазар қилади, бўтам! Ёмонга иблис тенг келмаса, бандаси бас келмас. Шундай. Ёмондан асрасин деб бекор айтмаган халқ... Бировларнинг йиғлаганини кўриб хандон отадиган, қувончини кўрганда уввос тортадиган нокаслардан асрасин...

— Ҳа, айтгандай, тухматдан кўп нолиганимнинг боисини сўрабсиз. Қай куни бир китобни варақласам, битта кобранинг заҳари ўнта бошқа илонни, йигирма бешта итни, олтмишта отни, уч юз минг каптарни ўлдиради, деб ёзишибди... Бошдан ўтганларни ўйлаб, шундай хулосага келдим: бу тухмат заҳари олдида ҳолва экан...

Аммо у ишонар эди: «Қуёш юзини булутлар қопламас, йўқ, қоплай олмас!»

«Ёрти аср қўшиқлари» шеърида эса: «Сал қолдики, Тарихларнинг ёдидан ҳам ўчирилсам», дея таъкидлар экан, замондан ва Ленин йўлидан миннатдор мисралар тизди:

Қарвон бўлдим,
Йўлга тушдим улуг Ленин шуъласида.

... Минг туққиз юз ўттиз саккизинчи йилнинг баҳори юз очаётган кезлар. Миртемир бир неча қаламкашлар сафида Қорақалпоқ диёрига сафарга отланди. Ана шу сафар уни Қорақалпоқ эли билан боғлаб қўйди. Қорақалпоғистоннинг ҳамма жойида бўлди. Турли ёшдаги, турли касбдаги кишилар билан учрашди. Қўйинги, «Қорақалпоқ дафтари» номли ажойиб туркумдаги шеърларининг айримларини ёзди, қолганларининг «сачратқиси»ни олиб қайтди. Ҳар доимгидай воқеабандликка таянди.

Дарё мавжланади. Осмон беғубор. Кенг дала. Боғлар мудраётгандек туюлади. Ойдин тунда чечаклар ўхшовсиз кўринади. Шоир Аму қирғоғида бедор айланади. Қумуш тангалар сув тагига чўкиб, яна пай-

до бўлиб, кўзни уринтиради — ёруғ тун шарпаси ҳукмрон. Қўланкалар сирли... Унинг хаёлида Бердақ, ушалмай кетган орзулари ушалган давронда яшаётганидан бахтиёр. Бердақни ўзбек тилида сайрай олганидан бахтиёр. Бердақ бўлиб не илҳом оғушида қолганидан, унинг хаёлларини, туйғуларини ўз қалбидан ўтказолганидан бахтиёр... Баралла куйлаб юборгиси келади унинг... Бердақнинг «Аҳмоқ пошшо» достонини ўгираётиб, ёмонларга ўлим тилаганлари, шоир қалбида яхшиларда не фазилатлар кўра билганлар бирин-кетин хаёлига қўна бошлади. Қачон Бердақни уйласа, қўлида дўмбира билан ёниб-ёндириб, куйлаб турган нуроний чол гавдаланади. Донм халқини ўйлаган, халқини куйлаган алп оқин бўй беради. У куйлай бошлайди: «Ёш йигитга номус керак, ор керак, бўйи хипча, гўзал нозли ёр керак, узоқ йўлга кетса, қаторида нор керак, яхши йигит хизмат этар халқ учун...»

...Тизгинсиз тўлқинларга қайта термилади. Гўё «Қирқ қиз» достони сатрлари мавжланаётгандек.

Ушанда бир нарсага ҳайрон қолди: достондаги воқеа силсиласи ечими, уларни тасвирлаш усули ва оҳанги айнан ўзбек халқ достонларининг ўзи эди. «Қирқ қиз» достонининг тугалланмаси ҳам Миртемирни ҳаяжонга солганди: озод бўлган юртга Урта Осиёнинг турли халқлари вакилларида иборат ҳаққўй ҳукмдорлар тайинланиши, уларнинг биродарона ҳамкорлиги...

«Ҳа,— ўйлади у,— бу ерларда қанча манзиллар кечмадим. Қанчалар ўрганмадим. Неча нуронийлар суҳбатида тонг оттирмадим...»

Унинг хаёлида қирқ гулру алп қуршовида Гулолим елиб ўтгандек бўлди. Ана, Саркоп шаҳрини Чамбилдек шаҳарга айлантираётган Гулолим, Арслонбек... Гулолимнинг бедови Оқтамкир... Қирқ қиз канизаги ичра алп канизақ Сарвиноз... ана гуллаб яшаётган Туркистон қалмоқ хони Суртойшо, ана қув чўпон жўрин кал, айёр Қулимсой...

Олтиной қисматига оид мисраларни ўгираётиб кўзига нелар кўринмади, нелар ўтмади хаёлидан!.. Ана, у от устида ёниб сўзлаётир:

— Ҳой, дўстларим, дўстларим,
Яроғсиз ботир бўлмайди,
Уқсиз ботир бўлмайди,
Отсиз ботир бўлмайди,
Кучсиз ботир бўлмайди,
Элсиз ботир бўлмайди,
Учсиз ботир бўлмайди,
Ёрсиз ботир бўлмайди...

...Бирдан қурол-яроғларнинг беаёв сермалган шахти, отларнинг кишнаши, алп қизларнинг ўтли наъраси ҳаммаёқни босиб кетгандек бўлди. Ботирларга хос сифатларнинг бундай тасвирланиши дуркун сиймосини аён қилди-қўйди.

Кейин бу ҳолат чекинди-да, Миртемир беғубор жилмайди. Ана, Дарбант тоғи. Тухматнинг тиғи-парронига учган ботир Арслонбек зор бўзлаб, ов билан кўнглини чоғлаб юрибди. Бир кун қайтиб, ухлаб ётган Гулоийм ва унинг қизлари устидан чиқиб қолди-да, улар билан апоқ-чапоқ танишиб, ошиқларча тамшаниб, Гулоийм сари бор вужуди-ла ташланиб, шўхлиги тутиб, шарму, ҳаёнинг баҳридан ўтиб, бир бўсага интизор турибди. Унинг бу ниятини пайқаган Гулоийм аччиғи келиб, Арслонни майдонга чақириб сўзлаб турибди:

Тоғ бошида ўсар экан чинор — тол,
Ёш бошимдан менинг ақлим бўлди лол...

Оддий халқчил сўзлар. Миртемир ёшлигидан халқ ижодига кўнгили қўйганидан ўша таржима жараёнида ҳам «Ботирман деб оч белингни қийнайсан» қабилидаги кўпгина мисралар ёдидан ўчмас бўлиб қолди.

Миртемир айниқса, Қорақалпоқ халқ шоири Ибройим Юсупов билан қалби туташ эди.

Мана, икки мактуб:

«Аёвли устоз!

Хат-саломномангиз учун раҳмат.

«Юз бир» асарингиз учун, қорақалпоққа деган улур муҳаббатингиз учун мингдан-миг қуллуқ, оқсоқолим.

...Миртемир оға! Биз томондан баъзида ёшлик-хатликлар кетса, узр, ҳаммасини ўрнига қўйишга ҳаракат қиламиз. Сизнинг қорақалпоққа хизматингиздан ёшу қари ҳам, «қайним-ов» деган женгашилар ҳам асло унутмайди.

«Қорақалпоқ дафтари»ни қайта нашр этишга киришган эдик. Лекин, ўзингизга маълум бўлганидек, теран қаламингиздан, жўшқин илҳомингиздан, гўзал қалбингиздан тўкилган бу китобингизнинг қорақалпоқ тилидаги пухсасида бирмунча чалаликлар, сакталиклар бўлди. Буни таржимоннинг ўзи ҳам тан олган. Шунини ҳисобга олиб, уни Тўлепберган Матмуродов деган ёш таржимонга ўгиртмоқчи эдик. Хўжабек оға кўнмади. Бўлмаса икковларинг тайёрланглар десак, тил топишолмабди. Энди Хўжабек оға, ўзим қайта кўриб чиқаман деб юрибди.

Сизнинг 60 йиллик юбилейингизда Қорақалпоқ халқ шоири унвони билан тақдирлашни келишган эдик. Тошкентдан: «Устозга «Ўзбекистон ССР халқ шоири» деган унвон берилади, зиёни тегиб юрамасин» дейишгач, тўхтатиб турибмиз. Тўйдан олдин ногора чалсак, номардлик бўлмасин, деган маънода Сизга билдирмадик.

Сизга чин инилик иззати билан, йигитлик сўзим билан саломатлик, узоқ умр тилайман.

Туғишганлик саломи билан

Ибройим Юсупов.»

Бердақнинг юз эллик йиллик юбилеи арафасида эса шундай мактуб йўллади:

«Ардоқли Миртемир оға!

Аввало юқорида Сизга расмий хат ёзганим учун узр, оқсоқол. Иш юзасидан бу ҳам керак.

Бердақнинг «Бўлган эмас». «Излар эдим» шеърларининг бу нусхалари янги тилдан топилган. «Амударё» журналида ҳам ёритилди. Илгари таржима қилган нусхаларингиздан унча фарқ қилмайди. Фақат айрим мисралар ўзгариши бор, айрим бандлар ўрни алмашган. Бироқ, мана шу тартибда қайта кўриб чиқсангиз маъқул. Чунки Бердақнинг қорақалпоқ ва рус тилларида чиқай деб турган нусхаларига Сизнинг таржимангизда нашр этиладиган таржималар мутаносиблигига эришилган бўлар эди. «Излар эдим» ҳам шундай.

...Сиз қорақалпоқ тилини манман деган бир қорақалпоқдан кам билмайсиз. Шунинг учун сизга шеърнинг подстрочнигини юбормадик. Фақат бир илтимос, «соқит» деган сўзни «оқ тол» деб олсангиз. Хоразмда, Урганчда, Қорақалпоқда бу сўз шу маънода ишлатилади! «Бўлган эмас»да: «Қарағай басын тортан шалды» деган ибора бор. Бу Нуҳ пайғамбар замонидаги ўзингиз билган тў-

фон сувга ишора. Халқ қайғуси шу қадар, деган маънода бўлса керак...

Сизнинг олижаноб хизматларингиз қорақалпоқ ёдидан асло унутилмасдир. Буни амалда (иш юзасидан) дадилли ифодалаш кезлари ҳам яқинли бор гап.

Сизга инилик иззат, тенгсиз ҳурмат билан

Ибройим Юсунов.

Нукус, 14. II 77.»

Миртемир бу илтимосларни Бердақ «Сайлашма»сини тайёрлашда ипобатга олди ва қайта ишлади.

Миртемир қардошлар элида айланишни яхши кўради. Ўзбекистон жони қадар азиз эди. Ўзбекистон тимсолида яшнаётган бутун мамлакатни тасаввур этарди. «Бу — мен умр кўрган тупроқ, мен бобо бўлган тупроқ...» деб бежиз куйламаган эди-да!

...Минг тўққиз юз етмиш бешинчи йилнинг баҳори. Утлоқлар тиззадан, даралар сулув, булоқларда феруза сув, жўмард соқий каби тебранган Иссиққўл, меҳнат майдонида жавлон урган Манасдек алп йигитлар, умрзоқ дostonдек варақлангувчи яратувчан кунлар шоёни... Ана шундай фасл оғушида солланаётган Қирғизистон ўзбек ёзувчи ва шоирларини, санъаткорларини қарши олаётир. Меҳмонлар орасида Миртемир ҳам бор. У кутиб олиш тантаналари тугаб, ёр-дўстлари билан кўришиб, «Тянь-Шань» меҳмонхонасига жойлашар экан, шогирдларидан Эркин Воҳидовни қўлидан тутди:

— Бўтам! Эртага бошланаётган байрамимизнинг фақат бир кунда мени холи қуйсанглар. Фақат бир кун. Сал тобим йўқроқ, озроқ ҳордиқ чиқармоқчиман.

Миртемирнинг ўтинчини тўғри тушунган мутасадди кишилар эртасига уни уйғотиб, безовта қилишмади. Аммо, Миртемир каллаи саҳарлаб, автобусда Талас областига Манас қабрини зиёрат қилгани жўнаб кетган эди.

У автобусдан тушиб Манас қабрини суриштириб кетди. Чорминорни эслатувчи осмонўпар рамзий қабр мақбарасини кўрди. Яна ўзга бир дунёга хаёли кўчди. Бешиқда йиғлаётган гўдакни ҳам жим қилган. Алокехон ваҳшати, қирилиб йўқолаётган қирғизнинг Ойболта, Урозли, Жақип сингари сўнгги ишончлари, Бахтдавлатайимнинг йўлбарс юрагига бошқоронғи бўлиши,

Манаснинг туғилиши, жаннатмакон кенг Оқ дала
воқеалари бирин-сирин, айқаш-уйқаш бўлиб хаёлидан
ўта бошлади.

Бир пайт йўқолиб кетаётган элини ёвдан халос қи-
лишга бел боғлаган, «Номус учун ўлмасам, Не деб Ма-
нас бўлганим!» деб юрагининг туб-тубидан қасам ичол-
ган, ўн иккига тўлиб-тўлмай кўпларга қутқу солиб
қўйган алп Манас от суриб кетаётгандек туюлди:

Остидаги Аймонбўз —
Ен-берига ташлар кўз,
Қулондай қулоқ чимириб,
Қуюндай тупроқ кемириб,
Босканига мол етмай,
Ўзан, булоқ йўл билан...
Қора қирда толмазор,
Толмазорга суянар...
Лаблар қалин, юз ялпоқ —
Отланар бўлса — йўл очиқ —
Зўрлиги аён кўринар.
Кўкраги дўнг, айиқ тўш,
Елкаси кенг, қаҳри жўш —
Фил мучалик кўринар.
Йўлбарс бўйин, шер билак,
Бўри қулоқ, тош юрак —
Куч шунчалик кўринар...

Манас... нақ ўшанинг ўзи совутини, қилич-қалқонни
улоқтириб Миртемирни қарши олаётгандай, «Бову-
рим!..» деб қулоч ёзиб келаётгандай бўлди. Миртемир
бир зум эсанкираб, хаёлий Манаснинг салобати босиб,
анча вақт карахт туриб қолди.

У Манас мақбараси олдида турарди. Аввал мақбара-
га, сўнг теварак-атрофга тўлиқиб назар солди. Тўлқин-
ланди, киприкларига нам инди. Эгилиб, Манас қабри-
дан бир сиқим тупроқ олиб лабига босди. Манас ўтган
йўлларни, жанг-жадалларни яна бир бор хаёлидан ўт-
казди. Бирпас оний гурур оғушида қолди.

Ботиб бораётган қуёш гўё Манасга қиёс зиё сочар,
олис армонлардан сўзлаётгандек эди.

Бу дам гўё қирғиз Манаси билан, ўзбек Манаси дий-
дорлашиб, қўл олишиб тургандек эди.

— Хайр! — деди Миртемир ниҳоят овоз чиқариб. —
Ўлмасак яна кўришармиз. Ўлмасак кераг-ов...

Миртемир Таласдан қайтиб келгач, Чингиз Айтматов гина қилган бўлди:

— Бекор қилибсиз-да, қариндош, ўзимиз уловда олиб борардик. Бунинг устига бетоб бўлсангиз.

— Йўқ, бўтам! Сиздек фарзандларни дунёга танитган элнинг Манаси билан анчадан буён юзма-юз кўришмоқчи эдим. Армоним қолмади. Жиндек эркалик қилдим, узр...

Чингиз Айтматов индамади. У Миртемирнинг «Манас» таржимаси жараёнида қанчалар куйиб-куйманганини яхши биларди. Қарийб беш миллион сатрдан иборат уч китобнинг биринчисини ўгирди-я!

Чингиз Айтматов минг тўққиз юз эллик тўққизинчи йилда Миртемир «Тянь-Шань» меҳмонхонасида яшаб, ўн кун деганда қирғиз ва Қирғизистон ҳақида ажойиб туркум яратганлигидан, Қирғизистон Академиясида Манас ҳақида ўрганиб, маслаҳат сўраб, неча уззукунлар қолиб кетганидан хабардор эди.

Шунинг учун ҳам шоирни яхши билган Чингиз оға домланинг вафотидан сўнг Ўзбекистон телевидениесида қилган чиқишида Миртемирнинг худди ана шу фидойиликка мойил фазилатлари хусусида алоҳида тўхталиб, шундай деган эди: «Миртемирнинг номи эсланиши биланоқ қирғиз адибларининг чеҳраси очилиб, юзида самимий табассум пайдо бўлади. Ҳа, Миртемир бизга жонажон дўст, сирдош оға эди; камтарин, камсуқум, ажойиб инсон эди; хусусан, мен уни ҳеч қачон унутмайман, негаки, у ана шу иззат-икромга арзирли иш қилган. У катта-кичик баҳоналар билан бизнинг юртимизда тез-тез бўлиб турар эди: съездларимизда, пленумларимизда, конференцияларимизда, хуллас, унинг эътиборига лойиқ кенгашларимизда иштирок этар, ҳамма ишларимизда фаол қатнашар эди. Уни ҳамма, у ҳаммани танир эди. У ўз кишимиз эди, унинг ташрифи самимият ва ҳарорат учқунларини алангалатиб юборар эди. Биз унинг сиймосида ўзбек адабиётини кадрлар эдик. Биз уни оқсоқол деб, ўзимизнинг оқсоқол деб кадрлар эдик. У буни биларди, билар ва кадрлар, шунга яраша муомала қилар, шунга яраша эзгулик билан, меҳнат билан, ўз талантининг бир бўлаги, яъни шеърияти билан жавоб беришга тиришар эди.»

Домла ижодхонасидаги архив папкаларининг кўпчилигида «Огонёк», «Здоровья», «Фан ва турмуш», «Гулис-

тон» журналларидан, газеталардан қирқиб олинган муҳим ва зарур, қизиқарли материаллар сақланарди. Уларнинг керакли жойлари қалам билан белгилаб қўйилган. Айниқса, СССР Фанлар Академияси ҳамда Озарбайжон Фанлар Академияси томонидан 1970 йилдан эътиборан ҳар икки ойда бир марта чиқа бошлаган «Советская туркология» журналлари алоҳида эътибор билан сақланиб, алоҳида эътибор билан ўқиб борилгани кўринади. Булардан ташқари Ўзбекистон ҳақида сўз юритилган барча нашрлардан зарур материаллар қирқиб олинган, ўқилган, муҳим ўринлар белгилаб қўйилган. Хоразм, Самарқанд, Фарғона ҳақида тўпланган материаллар алоҳида- алоҳида папкаларда...

Миртемир домланинг Салоҳиддин Мамажонов билан қилган суҳбатида (у магнит лентасига ёзиб олинган ва кейинчалик «Ўзбекистон маданияти»да чиққан) шундай ўрин бор: «Савол:— Қозоқ, қирғиз ва қорақалпоқ халқининг турмуши, руҳини яхши билишингизнинг боиси нимада?

Жавоб:— Мен ҳам саҳройроқ Шимол ўзбегиманда. Шу ваздан саҳройи қардошлар ҳаёти ва руҳи менга яқинроқ.»

Шунинг учун ҳам унинг қардошлар адабиёти вакиллари билан дўстлари кўп эди.

Озарбайжон халқ шоири Сулаймон Рустам шундай эслайди:

— Миртемир билан Тошкентда, Бокуда, Москвада, қардош республикаларимиз шаҳарларида бўлган кўп учрашувларимиз, шеърят ҳақидаги суҳбатларимиз жуда самимий, мароқли ўтар эди. Миртемир бизнинг Озарбайжон адабий муҳитимизда яхши танилган ва ҳурмат қозонган сўз усталаридан бири ҳисобланади.

Миртемир эса Сулаймон Рустам ҳақида ёзган эди:

«Озарбайжон янги шеърятда инқилоб ва янги ҳаёт мавзуида биринчи қалам тебратган Сулаймон Рустамни 1928 йилдан биламан. Уша йили атоқли адабиётшунос, «Ёш ленинчи» газетасининг редактори Сотти Ҳусайин етагида тўрт ёш ёзувчи мамлакат бўйлаб саёҳатга чиққан эдик. Боку, Қозон, Москва, Ленинград шаҳарларида бўлдик. Бокуга борганимизда бизни кутиб олган шу

Сулаймон оға, Миржалол, Абулбоқи, Файзи каби касб-дошларимиз бўлди...»

Бовурдошликни Миртемир ана шундай кўра олди. Шунинг учун ҳам у «Қирғиз шеърлари» туркумидаги «Бовурдошлик» шеърда дейдики: «Бовурдошлик мундоқ бўлибди, кўнгли эгриларнинг кўзлари куйсин. Кўзлари ҳам гапми — ўзлари куйсин, даврдошлик бундоқ бўлибди».

Миртемир «Қирғиз шеърлари» туркумини минг тўққиз юз етмишинчи йил тўлдирди, қатор шеърлар ёзиб қўшди. Уша йилнинг баҳори эди. Бир гуруҳ ўзбек қаламкашлари ҳафталикда иштирок этдилар. Жалолободда бўлганларида, мотамсаро она ҳайкалини зиёрат қилишди. Шаҳар хиёбонида, мангу олов ёнида йиғлаб турган Она ҳайкали. Сочлар оқарган, қадди дол, маъюс...

Бирдан Миртемирда ором йўқолди. Борганидаги хушчақчақлик, тетикликдан асар ҳам қолмаган эди. Маъюс тортиб, ҳар замон, ҳар замон ўзига-ўзи пичирлаб қўярди. Йиғлаб турган Она рамзини ўқувчига шеър ҳолида пишитмоқдайди у. «Мотамсаро онажон, Кўтар эгик бошингни...» Ниҳоят шеър бошламаси топилди. Сўнг пичирлаб қайтарди: «Йиғлама... Йўқ, йиғлагин: Кўз ёшинг денгиз бўлиб, Аждаҳоларни ютсин...» Мисралар қуйилиб келаверади: «Йиғлаки, онасини йиғлатмас бўлсин одам...», «Мен учун йиғлаган,» — бўзлади шоир.

Кейин шеър умумбашарий тус ола борди. Мисралар залвори ортаверди: «Йиғлама, ҳей, йиғлама! Бас қил кўз ёшингни, сени дунё онаси атай деб келдик ахир».

Кейин шоир шеър қоралашга тушди. Ўзгартишлар киритди, сайқал берди. Онанинг олабий сиймоси тасвири тобора ярқирайверди: «Бир зум жилмайишингдан айланиб кетсин жаҳон...»

Бир гал қайсиям редакциядан топшириқ олди: пахтакор ҳақида шеър. Улкани айланганлари, не-не пахтакорлар билан ўтказилган учрашувлари ёдига тушди. Аммо меҳнаткаш халқнинг олқишини олгулик бирор нарса ёздимикин...

У яна ўзидан қоникмаслик руҳи билан уёқдан-буёққа юра бошлади. Сўнг: «Ҳм...» деди-да, ёзиб қўйди. «Нима тўқий олдим элга дегулик. Тил учида ҳануз элга айтарим...»

Бу мисралар кейинроқ «Абдулҳаққа айтганим» шеърисида ўз жарангини топди.

Негадир бир кезлар ёзганлари эсига қўйилиб келди: «Эй, Лениндай етакчиси бор халқим», «Кўлу тоғлик, боғу роғлик ўзбек элим. Момо юрти, чамбил белим. Зару гавҳар — ялтироқ тош, недир олмос, Сиз биз учун ҳам нон, ҳам ош, мангу мерос...»

— Пахтакор ҳақида ёзиш керак-ку, пахтакор ҳақида, домла Миртемир...

У ўз овозидан ўзи сергак тортди-да, қоғозга энгашди:

Бало келди сур булутдан сим қоқиб,
Жафо келди бевафодек им қоқиб,
Таянчликман, қодирман-да, даф бўлди,
Кепчигини чала қоқиб, ним қоқиб...

«Сарлавҳасини ҳам ўйлаш керак. «Пахтакор тилидан...» деб қўйсам қандоқ бўларкан?.. Ҳа, бўлди! Аммо, манави сатрлар шеърининг ўртаси бўлиши керак...»

Бирдан хаёлини бошқа мавзу олиб қочди. Яна суйган эли ва она тили ҳақида, дўстларининг чўзган беғараз қўли ҳақида, доно Ленин яратолган улуг йўл ҳақида ўйлаб кетди. «Бундай меҳнаткаш юрт сира йўқолмас», «Ленинга зигирдай ўхшай ол, ўғлон!», «...Ленин сени деб кетди.»

Шу сатрлар ёдига тушаркан, дўст ҳақида ёзганда: «Дарддош бўлмаса, дардинг олмаса, қайларда қолур, қайдам азиз бош. Ола тўполон, Не қора бўрон Дўстлик олдида — тилсиз, тарғил тош Тақдирдан рози ўша ўзбекман. Фаҳрим — ардоғим, йўқ жиндай афсус, Елкадошим Русь, я тобой горжусь!» дея ҳайқиргани, жужуқлари ёнидан ўтганда: «Булар она юртнинг эркалари-да, Булар эртанги кун эгалари-да!» деб фахрлангани, Тошкент ҳақида ёзганида: «...мерос кентлар тожисан!» сингари мисралар тизганларини эслади...

Ана энди мисралар қораламалари қуюлиб кела бошлади: «Дўст кўнглини ёритолсам ёғдудек, бошим кўкка етгани», «Тотувликда биздайи кам дейманов, бўлса ҳамки жуда кам», «Оғир кезде турмас кимнинг эсида? Тилда қолмас, фарқ ва ирқ», «Дарёларнинг тошқин пайти арслон янглиғ ариллаши, Довонларнинг кўк қиёси, қорли тоғлар жилосидан, Чўпонларнинг қаминш байти, чилдирманинг дириллаши, Гўрўғлининг алп сиймоси, Ал-

помишнинг наърасидан туғилган тил — Она тилим». Яна ёзди: «Ленин фалсафасини ҳам шу тилда мағзин чақдик, юрака жойлай олдик ана шу она тилимизда...»

«Қизиқ,— ўйлади домла,— баъзан ҳафталаб, ойлаб, бирор мисра қоралолмайсан. Қанча зўрласанг ҳам бир пул. Наф чиқмайди. Мана бундай кезларда бўлса...»

У энгил торди, Деразадан ҳовлига бирпас қараб турди-да: «Тотувликда биздайи йўқ чамаси, бўлса ҳамки ғоят кам», «Оғир палла турмас кимнинг эсида? На тил фарқи ва на ирқ!», «Алпомишнинг даъвосидан» деб, боя қоралаганларига сайқал берди. Кейин яна ёзиб қўйди: «Бу юртга ўқраймоқ осонмас кўп ҳам...»

Шоир бахт борасида сўзламоқчи, қувноқ бир қасида куйламоқчи, эрта ва бугунни ўйламоқчи, эртақ каби бир тўй тўйламоқчи... Шунда асрий бир армон бўлиб, ёвга шаддоду дастга дармон бўлиб; мева-ю, шароб, суву нон бўлиб; меҳри қўшдарё-ю, бағри уммон бўлиб, бебаҳо хирмону Ленинга фарзанди жон бўлиб... кўз ўнгида Ўзбекистон намоён бўлади. Шунинг учун самимий даъват қила билди:

Пахтакор республикам —
Белинг боғлоқлик бўлсин!

У ана шу ўлкаси замирида юрти билан фахрланади ва аввал бошданоқ ёзди:

Куррада
Қуёшдай ярқираган Ватаним!

Ҳа, домла шу беқиёс юртнинг қаерида бўлмасин, фахрланиб мисралар тизди. Ўзбекистон мисолида поёнсиз Ленин юртини кўра билди. Шу туфайли ҳам ёзгани доим ҳар дилга яқин бўлди:

Ленинга ҳамша фарзанди жонсан,
Ўзбекистонсан!

Куз охирлаб борапти. Хазонлар... Умрнинг ҳам кўпи кетиб ози қолди. Эли «Балли» дегулик нима ярата олди?..

Яратганларидан ҳамма рози эканлигини ҳис этсаям, унинг кўнгли ранжигани-ранжиган эди. Бу сафар ҳам

одатича тишларини ғичирлатиб, ўйга толди: редакция сўрови бир-икки кун кечикадиган бўлди-да...

Кейин ўзининг «огир карвон»лигидан огринди... Бир оз хаёл суриб яна бир банд қоралаб қўйди: «Йўлда қолди талай гўллик — ғўрлик. Йўлдошликман, дўсту ёрлик, жўралик. Дўстга тортиқ гавҳар ортиқ али хирмон, Давлатликман, қазноқликман, қўралик.»

Ушанда шеър шеърдек бўлиб газета юзини кўрди. Тўғри газета ходими уни кечикиброқ олди. Аммо, кейин кўнгли жойига тушди. Негаки, шеър йиғилишда мақталган эди.

Уқимаган бўлсангиз ўқиб кўринг, минг тўққиз юз етмиш тўртинчи йилнинг октябрида ёзилганди, чоғи, бу шеър...

— Ленин ҳақидаги сюжетли шеърларим, Қирғизистон ҳақидаги баъзи шеърларим, «Сурат» деган поэмам, муҳаббат ҳақидаги баъзи шеърларим кўзимга чақнаб кўринади,— дегувчи эди у.

— Ҳамид Олимжон ҳақидаги хотирангизда Нозим Ҳикматнинг «Кўёшни ичганлар қўшиғи» китобини таржима қилганингизни айтгансиз.

— Ҳамид Олимжон иккаламиз Нозим Ҳикмат шеърларини 30-йилларнинг бошида тўла таржима қилган эдик. Айтиш керакки, ўша йиллари Нозим шеърлари фақат ёш қаламкашлар учунгина эмас, умуман қалам аҳли учун катта янгилик эди. Уларни биз ёд олиб, адабий кечаларда ўқир эдик. Унинг шеърлари замонанинг мотивлари эканлиги ҳақида шубҳа бўлиши мумкин эмас... Айниқса, туркий тилларда у жуда ҳам оммалашган эди. Унга эргашувчилар ҳам оз эмасди. Менингча, Ҳамид Олимжон ҳам, Ғафур Ғулом ҳам ва Шайхзода ҳам ундан кўп баҳраманд бўлдилар, нозимона шеърлар — минбар шеърлар яратдилар. Мен ҳам Нозимдан талай ўргандим. Менингча, Нозим шеърлари ҳали ҳам ўз ҳароратида — жозибали, салобатли, ярқироқ ва замондош.

Бир кун суҳбатимизни давом эттириш илинжида борсам, домланинг кайфияти дуруст. Ҳар галгидай у дастурхонга ундади. Ундан-бундан, янгиликлардан суриштирган бўлди. Мавриди келиб, суҳбат мавзуини бурмоқда эдим.

— Домла, Сиз илҳомни қандай тушунасиз?..

— Илҳомми? Хўш... Илҳом — илҳом-да. Тушунча бу, изохлаш амримаҳол...

У оғир ўйга толди. Анча жимликдан сўнг яна тилга кирди:

— Бир пайтлар билим юртида тарих ўқитувчимиз бўларди. У дарс давомида йўл-йўлакай турли-туман ҳикоятлар айтиб берарди. Бир гал у бангилар хусусида тўхталиб шундай деганди: «Ёшлигимизда сув бўйида ўтирган бангиларни кўрардик. Сувга тош отсак, улар: «Вой, дод! Яхшилар, ҳой! Қутқаринглар, чўкиб кетдик! Чўкаяпмиз!» деб аюҳаннос солишар, бола эдик-да, бунинг боисига тушунмас эдик. Энди билсам, англасам — бангилар нашъа қилгач, гўё «нариги дунё»га бориб қайтишар экан: кўзларига ҳеч нарса кўринмай, сезгилари ҳеч нарсани сезмай қолишса керак...»

— Мана кўрдингизми,— дейди домла ўхшатишидан кўнгли тўлмаётганини сезиб турсам ҳам,— илҳом ҳам ба мисли нашъа таъсиридай бир гап. Тугёнли туйғу. Унинг измига тушдингми, бас, кўзингга ҳеч нарса кўринмай қолади. Даврнинг айтмаса бўлмайдиган гапларини айтгинг келаверади, келаверади... Шунда ёзмай иложинг қолмайди. Худди шу хуруж илҳом, дегани бўлса керак. Менимча, шундай...

— Баъзилар ўсишнинг мазмунини мансаб ўсишида кўришади. Бунга қандай ёндошса маъқул?

— Усимликларнинг аксарияти ҳар дақиқада 0,005 миллиметр ўсса, қовоқ бир дақиқада (минутда-да) 0,1 миллиметр ўсар экан. Қовоқнинг ўсиш суръатидан ёқа ушлаш инсофдан эмас. Негаки, у бари бир айрим мансабпарастларнинг «ўсиш» тезлигидан ибрат олса бўларкан... Хўш, улғайиш, маънавий ўсишга келсак (ҳақиқий деган гапингизга-да), инсон эзгуликка интилади. Яхшилик қилиш, яхши фазилатларни ўзида мужассамлаштириш — унинг кундалик эҳтиёжига айланади. Буни ўзи сезмаган ҳолда, билмаган ҳолда шу иш билан машғул бўлаверади. Ана шундоқ кишилар инсонларнинг оддийси, таъмагирликдан йироғи, беғалваю асили бўлади

— Ҳалол меҳнат ҳақида кўп гапирасиз. Яна қандай қўшимча қила оласиз?

— Бу гапга келсак, чумолилар ўзларидан 1400 марапотаба оғир юкни таший олар экан! Қарап-а, айрим нокас бандалар ўз юкини кўтариб юришнинг ҳам уддасидан чиқишолмайди-ю...

Ҳаётда меҳнат билан бахт топинг. Ўзгаларни ишонти-
ра билиб яшанг. Бировни ҳеч қачон, ҳеч нарсага ишон-
тиролмайд қолсангиз, демак, мен яшамайман экан, деб
ўзингизни ишонтиришга ҳаракат қилинг...

Бир оз жим қолгач, аста қўшиб қўяди:

— Суҳбатимиз шеъриятдан анча чақирим йироқла-
шиб кетди-да!

Минг тўққиз юз етмиш бешинчи йил эди. «Тағин дом-
лани безовта қиласиз,— деди муҳаррир,— Тошкентда
номаълум солдат қабри очиларкан. Унга туташтирилади-
ган мангу олов Москвадан, номаълум солдат қабридан
келтириларкан, самолётда. Шу тантанага битта шеър ке-
рак. Ўша кунга тақалиб бормаслиги учун олдинроқ
айтаяпмиз...»

Домла бўлса стационарда ётар, редакциялар топ-
шириғини касалхонада, шифокорларнинг таъқиқи ости-
да, оғриқ исканжасида бўлса ҳам бажаришга ҳаракат
қиларди. Мен билан ҳол-аҳвол сўрашибоқ деди:

— Тинчликми ё яна бирор топшириқ биланми?

Воқеани тушунтирдим. «Муҳарриримизнинг илти-
моси», дедим... «Йўқ» дейишидан чўчиб.

— Ҳа...— деди у ўйланиб.— Катта савоб тантана
бўларкан-да. Афсус, қатнашолмайман. Лекин, албатта
шеър ёзиб бераман.

Суюниб кетдим.

— Демак, эртага келаверсам бўлаверадими?

— Келаверинг,— деди у ишчанлик билан.

Йўқ. Шеър битиши бир ҳафтага чўзилди. Қўнғироқ
қилсам, «битти, келаверинг», деган жавоб олдим. Бор-
сам, араб алифбосида ёзилган шеърга сайқал бераётган
экан. Мени кўриб: «Сал кутасиз-да, бўтам», деркан, яна
қоғозга энгашди.

Ниҳоят нуқтасига етказди шекилли, аввал ўқиб бер-
ди. Шеър меҳр ва ҳарорат билан ёзилган, ўқиганни тит-
ратгулик эди. Номини (кўпинча шеър битгач сарлавҳа
топарди) ҳозирги алифбода, катта ҳарфлар билан ёзиб
қўйди. «Ёдгорлик.»

Менинг бўлса қувончим чексиз эди. Домла, ёзган-
ларини қўлга оларкан, деди:

— Бўтам, «заказ»ингизни араб алифбосида қорала-
дим. Ёнгил кўчади-да. Бу ёзувга мен инглизчани тушун-

ганчалик тушунсангиз керак. Айтиб турсам, сиз кўчириб олсангиз. Малол келмайдими?..

— Асло!— дедим домланинг ўнг ёнига (ўнғай бўлгани учун) ўтирарканман.

Илғамаган сўзларимни, қайта сўраб кўчириб олдим. Шеърда уруш фидойилари ёд этиб ўтилган банд бор эди:

Домла деди:

— Фронтнинг бирон-бир жабҳаси ёддан кўтарилиб қолмадими, ишқилиб?

— Самолётда фидойилик кўрсатганлар қолибди, домла,— дедим минг истиҳола билан.

— Яхши эслатдингиз-да,— деди у ва шеърни олиб ўша бандни ишлай бошлади. Авча пайт ўчириб-ёзиб бўлгач, тишларини ғичирлатганча деди:

— Энди эшитинг-чи, маромига етгандир...

Ўқчимикин асли ё танк дарғаси,
Балки радист, тўпчи ё бургутпарвоз,
Комиссар ё ўша ўктам чавандоз,
Балки юз аскарнинг чўнг ўтағаси.

Кейин шеърнинг яна бир-икки жойларига қалам урди.

— Ана, энди олиб кетаверинг...

Эрталаб ишга келишимданоқ қўнғироқ жиринглади.

— Бўтам, ишнинг расвосини чиқарибсиз-ку!— деди домла.— Сизга ишонсам... Ҳеч ким қўнғироқ қилмадими? Дашном эшитмадингизми?

— Нима гап, домла?— дедим юрагим орқамга тортиб.

— Ахир, наҳот фарқига бормасангиз, «барҳам» сўзи «малҳам» бўлиб кетибди. Мен ҳам ўтказиб юборибман.

— Узр,— дедим хижолат бўлиб.— Ўнг қулоғим болалиқдан оғирроқ, ўнг ёнингизда ўтириб, англамай қолибман, кечирасиз...

Домланинг ёйилаб хохолагани эшитилди. У кулакула деди:

— Яшанг-эй, бўтам, менинг бўлса чап қулоғим оғирроқ. Зап ишонган эканмиз-да, бир-биримизга....

Ушанда Миртемир домла китобга киритишда бу шеъримни яна ишлайман деганди. Шундай бўлди. Ҳат-

то китоб номини ҳам «Едгорлик» деб қўйди. Минг афсус,
уни ўзи кўролмади.

Энди унинг «Едгорлик» китобини дўконлардан ахта-
риб юрманг, тополмайсиз: у одамлар қўлида — халқ
қалбига кўчаётир!

...Домла қилинажак ишлар кўламини чамалаб ўр-
нидан турар экан, ёдига бундан икки йил бурун ёзган
мисралари келди:

Розиман шу юртда туғилганимдан,
Она тупроғимда: Ҳа, она тупроқ.
Етти иқлим интиқ, жовона тупроқ,
Розиман шу лойда йўғрилганимдан.

Унинг шеъриятида ҳамма нарсани кўриш мумкин
эди: нозанинларнинг ғамсиз қувнашини; эрка булбул-
ларнинг беҳадик сайрашини, узлатга чекинган қоронғу
турмушнинг ёруғ кўламини, тошқинни, гулчечак мафту-
ни — капалакни, нафосатни; ватаннинг дилбар тонгла-
рни, олқиш ва ҳурматга лойиқ меҳнат қаҳрамонларини;
ўқариқ бўйида саҳар уйғонган сувчини, она тупроқнинг
тоти ва ширасини, нотўқис бу ҳаётда бахтга эришган
деҳқонни, одамзод дунё тургунча миннатдор бўлгувчи
бир даврон ярата олган доҳий Ленинни...

Шунинг учун ҳам доимо айтар эди-да:

— Шу тупроқда қолсин тупроғим!

ЕДГОРЛИК

Домланинг сўнгги сафари Қўқонга бо-
риб келиши бўлганди чоғи. Бир куни редакцияга энди
кириб борувдим ҳамки, қўнғироқ жиринглади. Домла
экан.

— Ҳе... Отаёр, ўзларими? Зап яхши бўлди-да, сизни
ҳам ўрнингизда топса бўларкан-да, а?..

Устоздан ҳол-аҳвол сўрадим. Қанчалик тетик гапи-
ришга ҳаракат қилса-да, хасталиги кучайгани овозидан
билиниб турган домла ҳамишагидай жавоб қилди:

— Отдайман, бўтам. Қасал бўлмасликка тиришиб
ётибман... Қўқондан қайтиб, бирмунча нарсалар қоралаб
қўювдим. Кеча Лазиз Пўлатхон ўғлига ҳам эслатувдим.
Газетада беришга рози бўлди, шуни олиб кетолмай-
сизми?

Сўз охирида ҳар галги гапини қайтарди:

— Малол келмайдимиз?..

Борсам, домла тайёр шеърлари устидан чизиб-ўчириб, қўшиб сайқал бераётган экан. Мени кўриб: «Сал кутасиз-да, энди узр, бўтам», деди-да, ҳовлига чиқиб кетди. Кузатиб турибман: йўлакларда анча уёқ-буёққа бориб-келиб юрди. Бир пайт шахт ҳаракат билан ҳавога кўрсатгич бармоғи билан ўнгдан чапга қаратиб (араб алифбосида шекилли-да) бир нималарни ёзиб ташлади, кейин (яна ҳавода) кўрсатгич бармоғи билан шахт чиқиқ тортди, яна чизди, яна ёзди...

Ана шундан сўнг бирпас кезиб юрди, сўнг: «Хўш... Мана бу бошқа гап», дея уйга кириб келди.

— Энди, мулла... шеърларни бир кунга олиб қоламан шекилли. Лазизхон ранжимас, тушунтирарсиз. Ҳали нуқтаси топилмаган ўринлари бордекка ўхшайди, баъзи шеърларни... Ўзим қўнғироқ қиламан.

Янги тўпلامни тартибга солишда ҳам домла Қўқон сафаридан кейин ёзган ўша шеърларига яна сайқал берди. Қитоб нашриётга топширилаётган кезлар устод касалхонада ажал билан олишиб ётарди. Шунга қарамай хаёли шеърлари тақдирида бўлди: ёнида ўтирган ўғли Миржалолга нимадир дегиси келди. Ўғил энгашди. Устод синиққан овозда, лекин вазминлик билан деди:

— Болам, нашриётга топширган тўпلامимизнинг номини ўзгартирсанг... «Ёдгорлик» деб қўйдиргин. Мендан сизларга, ҳаммага ёдгорлик бўлсин...

Ўғли титраб кетди. Ўтиролмади. Тиззаларидан мадор кетиб, зўрға дераза ёнига етиб борди. Укириб юборишдан қўрқиб, беихтиёр тувакдаги гул баргларини эзгилади. Елкаларида титроқ турди. Ота эса уни кўрмас, бироқ оғриқнинг исканжага олаётганига қарамай, ўғлини ночор аҳволга солиб қўйганлигини билиб ётарди. Начора? Иккови ҳам иложсиз эди...

Учинчи бўлим

«СУЛУВ ШЕЪРИЯТНИНГ ТУҒИН КУТАРИБ...»

Сюжетлилик, манзаралик, аниқлик Миртемир шеъриятининг етакчи хусусиятларидан. Миртемир шеъриятга халқнинг сармаъно сўзлари, иборалари ва образларини дадил олиб кирди.

(«Ўзбек совет энциклопедияси»дан)

ЮРАККА УТ ТУШСА

Нима учун баҳор ойларида кўпроқ тўлқинланишини, иши кўпроқ унишини, бу сўлим фаслда столга кўпроқ ўтиришига майл сезиши сирини домланинг ўзи ҳам аниқ тушунтириб беролмайди.

— Ўйлаб юрганларимни нима учун кўпроқ баҳорда қоралаб қўйишимни изоҳлаб беролмайман. Бу сир ўзимга ҳам маълум эмас. Бу, бошқа фаслларда ёзмас экан, деган гап ҳам эмас. Ҳарқалай... фикрларимнинг чархланишига шу фасл кўпроқ туртки бўлишини биламан...

— Куннинг қай вақтларида кўпроқ ишлайсиз?— деб сўрайман домладан.

— Авваллари ҳамма уйқуга кетгач, тинч кечада ишлардим. Кундузи дам олардим-да. Кун чиққунча ишлаб, завқ олардим. Кексаликда кундузи ёзишга ўтдим. Эрталаб тирикчилик ишлари-ю, бошқа турли юмушлар билан алаҳсиб қоласан. Кейинроқ аста-секин тонгда икки-икки ярим соатдан ишлайдиган бўлдим. Бу осон кўчмади.

Шоир саҳарлаб туришни қанда қилмайди. Олдин ҳовлини оз-моз айланади, «Ўзини ижод жараёнига тайёрлайди». Ювиниб ишхонасига кирганида эса кўрадиган зарур китоблари стол устида олдиндан тахлаб қўйилган, хонага «Лесная вода» атири сепилган бўларди. Соат олти-олти яримлар чамаси. Бир пиёла қаҳвами, чойми, сут ё қатиқми ичади. Ишлаб бўлгач, соат тўққиз-ўнларда нонушта қилади-да, озгина сайрдан сўнг ором олади.

— Шеър дегани ҳар кунни ёзилавермайди-да,— дея уқтиради домла.— Лекин ҳар онда, кун сайин ойдинлашиб бораверади. Мен ёзганимни тўрт-беш кўчира-

ман. Сайқал беришдан завқланаман, ярқираб бораверишидан кўзим қувонади. Ахир, ёзганинг ҳали нуқта-сини топмаганини, ҳали ярқирашга муҳтож эканини кўра-била туриб тузамасанг, кимга зиён?.. Ўз-ўзингни алдаган бўласан. Ўта юксак дидли китобхонга, аввало ўзингга хиёнат қиласан.

Бирданига домланинг «Тингла, ҳаёт!» китобидаги; «...Ҳамманинг дилини ойнадек ёруғ кўришим керак-да. Бўлмаса менинг ёзганимга ким ишонади-ю, қарғишдан бўлак не олардим?» деган сўзлари лоп этиб ёдимга келади.

Унинг ижоддаги қудрати — меҳнаткаш инсонлигида, чинакам шеърятнинг чинакам меҳнаткаши эканлигида. Шеърсиз унга ҳеч нарса татимайди. Шеър унинг муҳаббати, ҳар ўтган дақиқаси...

— Қайс Лайлога, ё бўлмаса Гўрўғли Ғиротига нечоғли шайдо бўлгани шубҳасиз ҳаммага аён, — дейди шоир. — Ё олайлик, техникага қўл берган Турсуной оддий тупроқни саховатли қалби билан сирлаша олишга куч топмаганида, даврнинг шунча Барчинларини ортидан эргаштирармиди? Шоир ҳам шеърятни ўз шеърини қиёфасида — қудратлилиги, тансиқлиги, қайсарлиги ҳолида сева олсагина элига суюкли бўлади-да. Бунинг ўзигина кифоя эмас. Ижодкор туйғулари тиниқ, айтмоқчи бўлган фикрлар керакли, аниқ бўлиши — сув ва ҳаводек зарур... Бир сўз билан айтганда, юракка ўт тушса ёзмасликка чора йўқ. Энг аввало шоир ҳаёт мағзини чақиб, чуқур тушуниб, ундан илҳом ола билиш даражасига кўтарилмас экан, унга ҳамма нарса баҳона бўлаверади... Юрак тўлқинланса, туғилган туйғу ва фикрларни кўчада ётган тош ё бир барг воситасида ҳам изҳор этиш мумкин. Мағзини чаққан кишига патта сотувчи ҳам, гулчи ҳам, қоровул ҳам, худди кончи ёки машинасоз, механизатор ёки мироб сингари мавзу бўла олади... бунга ёш қаламкаш қанчалик барвақт эришса, шунча яхши. Шунча қадрли. Бунинг учун ҳам бетиним, ҳалол меҳнатга кўникиш зарур, албатта.

Шундан сўнг домла билан суҳбатимизни давом эттиришга қулай пайт етгунча анча вақт ўтиб кетди. Улуг Октябрь революциясининг 60 йиллик тантаналари давом этмоқда эди. Қисқа вақт орасида домланинг бир

неча бор даволанишига тўғри келар, сал соғайдим дегунча қаттиқ ишлар, ўзини аямас, ҳеч қайси редакция илтимосини ерда қолдирмасликка тиришар эди. Тинимсиз ёзар эди. «Гулистон», «Шарқ юлдузи» журналида, «Совет Ўзбекистони», «Ўзбекистон маданияти» газеталарида бирин-кетин чиққан ажойиб шеърӣ туркумлари ўша кунларнинг маҳсули бўлди. Шу билан бирга, нашриётларда чиқаётган китобларини қайта-қайта кўрар, ўзгартишлар киритар, лўнда қилиб айтганда домланинг энг авж, тошқин ва шошқин палласи эди. Ҳар кун, ҳар дақиқа «юракка ўт тушган» кезлари эди. Ҳатто кўпчилик шеърларини шифохонада, беморлар ором олаётган осойишта паллада — тонгда қоралаб қўярди. Утилган олис, «Кенг ва донғил» йўл ҳақида; севикли Ватан қудратининг оламшумуллиги, улуғворлиги ҳақида; она, армонли ёшлик ҳақида — яратувчи одамлар ҳақида ёзарди. Шеърлардаги етакчи фазилат эса одатдагидек — воқеабандлик, ёрқин тимсоллар даражасига кўтарилган ҳаёт ва табиат кўринишлари, конкретлилик одатдагидан ҳам тиниқроқ намоён. Умрининг ўша энг шошқин ва тошқин палласида ёзган катта-кичик шеърлари ҳам, домланинг ўз таъбири билан айтганда, анов-манов шеърлар бўлмади.

Домла қўлидан қўймай олиб юришга одатлангани — жажжи транзисторнинг овозини баландлатади. Кўнглига ёққан қўшиқ ё эшиттириш бўлаётган бўлса, радио овозини тагин кўтаради, мамнун қиёфада ҳовлида андак сайр қилади. Мабодо эшиттириш ё бирор қўшиқ дилига ўтиришмаса, албатта радиони «тиқ» этказиб ўчиради-да, куйиниб дейди:

— Тавба, ҳеч эринишмайди-я... Нусхакашлик касали қўшиқчиликда ҳам ғов. Қуруқ баёндан тингловчи жуда ҳам зада бўлишини наҳот тушунишмаса!

Домла завқланганида ё ранжиганида «жуда ҳам» сўзларини албатта қўшиб гапирарди. Сўзлаётганда эса «жуда» сўзининг охирги икки ҳарфига ва «ҳам» сўзига урғу бериб, алоҳида бир оҳангда чўзиб айтади. Бу — айтилаётган гап моҳиятини ё баён қилинаётган воқеа тафсилотини таъсирчанликда, ҳаракатда — жонлиликда ифодалайди.

Шоир бирпас ўйга толади. Дераза оша қийғос гуллаган ўрик шохларидан нигоҳини узмай хаёлга толади. Балки ўтилган олис, долғали «донғил ва сутдай оқ»,

улуғвор йўл манзаралари хаёлга кўчаётгандир. Ё Москвада яшаб қолган қизи — шифокор Юлдузи, куёви ва попуқдай невараларини қўмсагандир. Балки катта ўғли Миржалол ё тўнғич қизи Дорожоннинг болалари билан чуғурлашиб келиб қолишини кўнглида туяётган бўлар.

Фарзандларидан кўнгли тўқ. Куёвларидан, келинларидан ҳам ёлчиган. Миржалоли билан Мирзажони Тошкент Давлат Университети Шарқшунослик факультетини битиришди. Бири нашриётда, бири радиода ишлайди. Дорожони инженер. Суюкли кенжа қизи Гулнора ҳам университетда таълим олади. У ҳам адабиёт йўлини танлади. Фарзандларидан ҳеч бири юзини ерга қаратгани йўқ. Тўққиз невараси бор. Балки дилида шу давру давронга, бугунги кўкси тоғлигига, бобожонлигига шуқрона айтаётгандир...

— Ижодий сафарларимнинг ёзганимга таъсири масаласига келсак,— давом этди домла,— Фарғона каналида бўлганимда «Шодиёна», «Яли-яли», «Фарғона» деган; Йўлдош Шамшаров, Саид Аҳмадлар билан Каттакўрғонга, Ёзёвондан Олмосга борганимда «Оқсоқол» деган шеърларимни ёздим. Мирзачўлга борганимда Мирзачўл ҳақидаги, Москва сафарларидан сўнг Ленин ҳақидаги шеърларим ёзилди.

— Агар шеър ҳаётни кўриш, одамлар билан суҳбатлашиш давомида туғилса, бу — аксиома,— дерди домла.— Шу энг яхши шеър. Шундай бўлмаса, у — китобий бўлиб қолади.

Туркистонга борганимда асосан она қишлоқ ҳақида, она ҳақида кўпроқ ўйлайман. Ана шу мавзулар ҳақида кўпроқ суҳбатлашаман. Кўпроқ шу мавзуда ёзаман.

Кейинги йилларда мени кўпроқ банд этаётган мавзу ёшлик даврим, она бағридаги даврим, қишлоғим манзаралари, Қоратоғ манзаралари, ёшликдаги дўстларим, амакиларим ва онам...

Боя айтганимдек, меҳнаткаш инсон сиймоси, чўлларни ўзлаштираётган азамат инсон сиймоси мени ўйлантиради, ўшалар ҳақида янги гап айтиш иштиёқи ҳамisha дилимда. Кўпроқ вақтим ўтроқликда ўтиб кетибди. Бундан кейин кўпроқ юриш, кўриш зарур бўлиб қолди. Ўз севикли республикамни ҳам тўла биламан, деёлмайман. Бундан кейин, омон бўлсам, республикамизни айланаман, ёзаман. Қолаверса, чет эллар — Шарқ мам-

лакатларини, социалистик мамлакатларни кўрмоқчиман.
Шубҳасиз, ёзаман.

У ҳамиша айланишга, кўришга, кишилар суҳбатига бўлган чанқоқлик билан нафас олувчи эди. Сал соғайдим, дегунча сафар тадорикини кўришга шайланарди. Қай бир областгами, қай бир йиғингами, ёшлар даврасигами отланарди. Умрининг охирги йилларида қилган сафарларидан бири Қўқонни айланиб келгани бўлди. Ҳар галгидек кўрганларини, таассуротларини дарҳол қоғозга туширди. Уша Қўқон ҳақида туркум шеърларидан намуналар «Ўзбекистон маданияти»да босилди. Улардан ҳам домла ўзининг бош услубига содиқ қолди: ўтмиш ва бугунни муқоясалаш билан бугунимизнинг улуғворлигини, Ленин даҳосига таъзим ва Ленин ғояларига шукроналикни бадийий айтиб берди.

У шоир Туроб Тўлага шундай деганди:

— Шоирни шоирлар дарёга ўхшатишади, бу ҳақ.
Дарё бир қарасанг тўлиб оқади, бир қарасанг — тошиб.
Бир қарасанг — ярим паст, тагин бир қарасанг — жилдираб оқади. Қуриб қолган вақтлари ҳам бўлади. Мен буни ўзимга қиёс қиламан. Тўлиб-тошиб оққан вақтларимни ҳам, жимиб оққан вақтларимни ҳам ўзим биламан. Тиниб қолган онларим ҳам бўлган. Ана шу онларни тўлдирай дейман-да, шошганим шундан...

Бундай кезларда домланинг қўшиққа айланиб кетган мисралари қуйилиб келади:

Юрагимда ёнар бир ўт бетутун,
Гўёки дер: қовураман, тиламан.
Дош бераман нечун ҳануз мен беун —
Битта ўзим биламан...

ШУКРОНА

...Тонг шафақдан бўйинбоғ боғлаб заминга таъзим айлайди. Гўё бутун жаҳонни шафақлару оловлар... ўраб олгандек... байрам тонги шундоқ устивор отиб бораяпти. Шаҳарнинг кенг кўчалари, тумонат одам — ҳамма-ҳаммаси кўзга яшнаб кўринади. Қўл кўтариб қуёш томонга нақ Лениннинг ўзи баланддан назар ташлаяпти. Болакайлардан ўқиши ҳақида суриштиряпти. Барча касб кишиларининг ҳисоботини тинглаяпти...

Бу манзара шоирга илҳом бағишлайди. Шеър йўғрилади. Ана шундай кунларнинг ҳар дақиқасида Ленин сиймосини туяди. Ҳар бир воқеа замирида Лениннинг ўзи жилмайиб тургандек, Лениннинг ўзи камсуханлик билан иш бошқараётгандек туюлади. Лаблар пичирлайди: Ленин жилмайиши... Ленин жилмайиши... «Сарлавҳабоб экан», деб ўйлайди шоир.

— Тавба!.. Сарлавҳаларни шеър ёзиб бўлиб топардим-ку!

Кейин ўз товушидан чўчиб, яна хаёлга берилади. Илҳоми жумбушга келади. Фикрлар қуйилаверади, шу тариқа кўклам манзараси чизилади. Сўнг яна ёзади: «Қўшининг бошида тунар пахтакор...»

— Кетиши яхши!

Шоир ҳар галгидек ўз товушидан ўзи чўчиб, ўйлайди: «Шеърга жон топиш керак, жон...»

Уёқдан-буёққа юра бошлайди. Жилмаяди... «Жон» топилади: Йигирманчи йили Туркистондан Ленинга совға юборилиши воқеаси ёрдамга келади. Анов-манов совға эмас, йигирма вагон!.. Бугдой, нўхат, мош, мағиз, туршак, олмақоқи, майиз, баргак... Хуллас озод, янги Шарқ меҳрики, бир жаҳон! Совға баҳона кечаги Шарқ билан бугунги Шарқ муқоясалана боради.

Воқеалар силсиласи бирин-кетин уланиб кетади: очарчилик йиллари Ленин Шарққа юз вагондан ортиқ ошлиқ юборгани ёдга тушади. Шарқ йўллаган совғани қабул қиларкан: «Ленин жилмайиб дер муддаосини:— Петр гўдаклари учун тарқатинг, Москва гўдаклари учун тарқатинг, Янги Шарқнинг илк совғасини!»

Шеър шундай ниҳоя топади:

Тарихларда қолди ўлмас иши ҳам:
Уша кунги антиқ жилмайиши ҳам...

— Хўш... Шундай шеърлар бўладики, тез ёзилади; шундай шеърлар бўладики, узоқ ўйлаб, ўхшатишлар, тимсоллар, киноялар излаб юрасан. Қуруқ баён қилиш керак бўлса, унда қогозга тез тушиши мумкин. Лекин уни ҳақиқий шеърга, юрагингни, китобхон юрагини жиллатадиган даражага, шеър даражасига кўтариш керак. Бу дегани, ўша шеърнинг бадний ифодасини топиш, дегани бўлади,— деб сўз бошлади Миртемир домла бир шеър ёзилиши жараёни ҳақида сўраганимда.—

«Иўлбошчининг қайтиши» шеъримни олайлик. Унда машҳур воқеа—Лениннинг паровозда келиб, вокзалга тушгани тасвирланади. Бутун прожекторларнинг ёниб тургани, барчанинг «Ленин!», «Ленин!» деб ҳайқиргани тарих китобларида кўп бор айтилган... Шеърим ҳам шу воқеага бағишланган. Лекин шеърнинг ёзилиш тарихи бундоқ: 1966 йили Эсон Раҳимов билан Ленин яшаган, Ленин қадами теккан жойларда, Ленин ҳақида ҳикоя қилувчи музейларда бўлдик. Ленин ҳаёти ва фаолияти билан боғлиқ уч юздан зиёд материаллар, тарихий ҳужжатларни ўргандик. Лекин Лениннинг ҳаётини шунчаки баён қилиб бўлмайди. Ленин мавзуи оламшумул мавзу. Бу ҳақда бир пайтлар «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг саволларига жавобларимда ҳам айтган эдим. Қайтариқ бўлса ҳам айтай: Ленин мавзуининг нечоғлиқ жавобгарлик эканини тушуниш ҳам, менингча, бахт. Аввало, Ленинга, қолаверса, халққа ҳурмат... Қўйинг-чи, хуллас, Лениннинг Петроградга келиши ва нутқ сўзлаши воқеасига бир шеър ёзиш хаёлимда тураверди. Уша сафаримдан етти йил вақт ўтиб кетди, чамаси... Бу орада бир талай шеърлар қораладим: Ленин ҳақида, Ленин партияси ҳақида, одамлар ҳақида — дилмга яқин мавзуларда... Бироқ Лениннинг Петроградга кириб келиши ва майдонда сўзлаши ҳақида ёзмоқчи бўлганим ҳадеганда қоғозга тушавермади.

...Бир куни хаёлимга 1916 йили ўрмон кесиш учун сафарбар қилинганлар, ўша сафарбарликда бўлган бир амакимнинг Туркистонда айтиб берганлари ёдимга тушди. Унинг: «Лениннинг Петроградга келишини оломон денгиздай чайқалиб кутди, ўша ҳаяжонли кутиш йигинига мени Дорофей деган дўстим бошлаб борди. Ленин келиши билан ҳамма «Ур-ра!», «Ленин!» дея ҳаяжонланганини кўрсайдинг... Уша ҳаяжонли кутиш оқшомида ўзбекистонлик Мамажон деган киши, Сибирдан қайтаётган туркистонлик ишчи ҳам бор эди, улар ҳам Лениннинг оташин нутқини эшитди», деганлари хаёлимга келди. Шундан сўнг бу шеърга жон кирди — Туркистондан борган ишчи образи қўшилди. Шеърнинг сюжети аниқ ва уни 1973 йили апрелининг бир тонгота-рида қоралаб қўйдим. Ҳаётимда бундай ҳол юз бермаган эди. Чунки ҳамisha ўйлаб юрганларимни аввало насрда қоралаб чиқардим. Бу шеър эса бирдан назм ҳолида ёзилди. Сўнг унинг уч-тўрт сўзини ўзгартир-

дим — эпақага келтирдим, холос. Аслида мавзу хаёлда пишиб етилгач, ритм ҳам, қофия ҳам келаверади. Пишиб етилмаса, сув оқаётганда урилиб-урилиб кетишга ўхшаб қолади...

Домланинг ҳар бир шеъри, баллада ёки достони, сочма ё мақоласи, пьесаси, ҳатто ҳар бир таржимасининг мана шундай яратилиш тарихи, сабаблари бор. Шoir ёдга олган «Йўлбошчининг қайтиши» шеъри — Миртемир Ленинномасининг сара асарларидан саналади. Домла бу мавзудаги асарларини «Тоғдай таянчим» номли мажмуа ҳолида тартибга келтирган эди.

Унинг «Коммунист» шеъри беш банддан иборат. Ҳар бир банди ўн уч масрадан иборат бу шеър ўзига хос мусиқийликда давом этади. Биринчи банддаги хислатлар ва мазмунининг очила боришига омил бўлган барча хусусиятлар иккинчи бандга кучайиб ўтаверади. Уқишда давом этаверамиз. Лирик қаҳрамон — «мен»нинг, яъни коммунистнинг — коммунист бўлганлиги учун ҳам бир пайтлар... қўл-оёғига занжир солинганлиги, не қийноқларга бардош берганлиги, не довлардан омон ўтганлиги, лекин у ким ва қаерда бўлмасин қалбида шу Ватан, шу эл қайғуси... бўлганлиги, кўз олдида эса бугун, эрта ва келгуси... турганлиги — тасвирий мисраларда намоён бўлаверади. Хуллас Ленин мавзуида ёзилган бу асарлар, домланинг ўз таъбири билан айтганда, «ярқираб», таъсирчанлиги билан «мана мен» деб туради.

— Оти куёшдай порлаб қолган доҳийлар!..

Домла одатича ҳеч ким бўлмаса ҳам овоз чиқариб айтди сўзларини. Сўнг «бу ҳам ўша сочмадан», деб қўйди ўзича.

Меҳнаткаш номидан гапирганда, ўзича «билармонлик» қилмади, балки уни ўз тилида сўзлатди. Шу тугайли Ражаб бобо айта олди:

Уртоқ Ленин, бориб етсин ёзганим, Сен ишончим, сен суянчим, қўллаган...

Устоз ленинномасини ташкил қилган барча шеърларда ва достонда шоирнинг ҳаётга, гўзалликка бўлган улкан ташналиги, улкан бир қалбнинг элу юртига қилган ўз хизматидан қониқмаслиги, тағин ёзиб, тағин ёниб, тўлқинланиб яшашга бўлган чанқоқлиги ифодаси билан тугаган. Уларда: «Эл оқни ажратар тун қоронғусида», «Бой иши фармон эди, камбағал иши — армон»,

«Қовуннинг энг тотлисини ит булғаб кетгани рост...»
«Қўралаб қўй боққан — сўёлмас қўзи» сингари жуда кўп мисралар борки, бевосита халқнинг қуйма афоризмлари, ҳикматли сўзларига айланиб қолгулик. Домла бу шеърларининг (айримларини ҳисобга олмаганда) деярли барчаси матбуотда, китобларда қайта-қайта чиққан, шеърхонларга жуда яхши таниш ва машҳур бўлишига қарамай, уларни бошқа тўпламга киритишда одатдагидек тагин баъзи ўринларига қалам урган, ўзига «сал дағалроқ» туюлган мисраларга сайқал берган, уларнинг қимматини тагин оширган эди.

«Ленин ва Ражаб бобо» образининг прототипи эса Бухоронинг Шофирконида яшаб ўтган фидойи ва машҳур пахтакор Шариф бобо бўлганлиги ҳақида; Ленин ва Ленин ғояларига садоқат, бу қутлуғ мавзуда бадий пухта, умрбоқий асар ёзиш учун «Ҳар увоқда ва ҳар заррада Ленинни кўра билиш, пайқай олиш, идрок эта билиш — яралажак асарлар мағзи ва негизи...» деб билгани тўғрисида ниҳоясиз гаплар айтса арзигулик.

У Мирзачўл ҳақида ёзганда ҳам шундай бўлди:

— Бу ахир Ленин назари тушган кенг қулоч ўлкада. Ўлка бу! Хориждаги анов-манов мамлакатдан каттароқ, бағри кенг, йилма-йил яшилга бурканаётган ўлка. Мамлакат бошида оғир кунлар ҳали кетмаган маҳаллардаёқ Ленин тарихий Декретга қўл қўйгани ҳамманинг ёдида. Мирзачўл бахтини очган, келажагини белгилаб берган ўша Декрет бўлди.

Домла ижодхонасида эътибор билан йиғилган папкаларнинг аксарияти Ленин мавзусига оид ҳужжат ва материаллар билан тўлиқ: Ленин ҳақида маълумотлар, Ленин ҳақида бадий асарлар, Ленин ҳақида хотиралар, Ленин ҳақида факт-рақамлар, Ленин ҳақида ҳикоя қилувчи суратлар... У бежиз куйламаган эди-да: «Жами гўдакларнинг улуғ бобоси, Эй, ақл дарёси, Эй расо одам, Эй даврон келтирган дов елкасида! Эй, шубҳа устидан чеккан сўнг рақам — Қора туманларнинг зид кўлкасида» деб.

«Ҳамма нарсадан Ленинни ёрқин кўра билиш даражасига етсайди ёзувчи, бу бахт!» — деб ёзади Миртемир «Ленин шунчалар буюкки...» деган публицистик мақоласида ва давом этади. — «Қисқа тарихий муддатда ўтилган узун йўлни — оғир ва ёруғ йўлни Ленин сий-

моси призмасида кўрсатиш қаламкаш учун ҳам қарз, ҳам фарз, ҳам эзгу эмгак, албатта...»

Миртемир домла бу ақидасига энг аввало, ўзи содиқ қолди, ўзи тўла амал қилди.

У кўздан ўтказган кундалик газеталарни адашмаслик учун бир четидан йиртиб ташлар, керакли мақола ё бадний асар бўлса, қирқиб оларди. Айниқса, бир одати ҳайратланарли эди: Ленин, Навоий, Пушкин ва умуман ҳамма улуғларнинг суратига назари тушса, дарҳол олиб бир чеккага қўярди.

Кунлардан бир кун юрак ютиб сўрадим:

— Буюкларнинг суратини олиб қўйишингизнинг боиси нима, домла?

У ўйга толиб жавоб қайтаради:

— Одатланиб қолганман. Қим билади, ўқиб бўлишгач, истаган нарса ўрашади, столга ёпишади... Улуғларни сурати хор бўлиб юрмасин дейман-да...

Бу одатини сўнгги нафасигача тарк этмади.

«Мана эътиқод... Эзгу иш қилишдан бир умр эринмади. Энди ўзи ҳам эзгуликка тобе бўлиб кетди», дея ўйлайман маъюс.

Ҳа, айтгандай, соғлиқ... Оғриқ тағин исканжага олаётир. Манави хат учинчи июлда жўнатилган экан. Тез етиб келибди-да. Кунлар бунча югурмаса! Ё менга шундай туюлаяптими? Илгарилари нега сезмадим экан?

Ленин ҳақида озроқ бўлса ҳам ёзиб турганимдан эл-юрт рози. Демак, мен яна ва яна ёзажакман. Улуғ доҳийнинг икки асрлик тўйига зора менинг ҳам шеърим етиб борса...

— Шубҳасиз, ижодий довлардан ўтишимда таржиманинг турткиси кам бўлмади,— дейди домла.— Таржима орасидаги тинимсиз меҳнат қайта-қайта ижод чорбоғига бошлаб келаверди мени...

Суҳбат давомида домладан таржима хусусида сўрадим. Таржима баҳонасида устозлари сафи кенгайганлигини алоҳида уқтирди. Мен эса бу пайтда домланинг «Рус тили ҳақида» деган мақоласини, ундаги: «Бир шoir сифатида менинг ёзганларимда ҳам бир қадар маъно, бўёқ, жаранг бўлса, бунинг учун мен Навоий бобом билан бир сафда улуғ Пушкиндан ва унинг тилидан миннатдорман», деган сўзларини эсладим.

Домла давом этди:

— Йигирманчи йилларда Маяковскийни ҳижжалар дим. Ундан кейин Пушкин ва Некрасовга кўнгил қўйдим. Навоий ва бошқа классикларимиз ҳам мени ортидан эргаштириб юрди. Нозим ҳам. Бора-бора Шота Руставели ва Гейне билан ҳам шуғулландим. Тагорни севиб ўқидим. Мана шулар устозларим. Улар кўпчилик...

Домла камтарликдан шунчаки «кўпчилик», деб қўя қолди. Бироқ, таржимон Миртемир қардош халқлар адабиётининг энг яхши намуналарини (жумладан, «Манас», «Қирқ қиз», «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон») жаранглатган заҳматкаш ўзбек ижодкоридир. Биргина «Манас» эпосининг биринчи китоби таржимаси қарийб 14000 мисра! Жами таржималар-чи?! Улар ҳисобланса ва бу мисралар узунасига тизиб чиқилса, заминга шеърӣ белбоғ бўлгулик. Ушанда бу белбоғ — халқлар дўстлигининг, халқлар маънавиятининг, халқлар маданий ва адабий ҳамкорлигининг камалакдек товланаётган алпона тимсоли бўлиб кўзни қувонтирар эди. Шулар хаёлимдан ўтди-ю, домладан бугунги таржимачилик хусусида, айниқса ёшлар таржималари тўғрисида сўрадим.

— Ёшларнинг таржимаси масаласига келсак, таржима меҳнатининг ҳар бир ижодкор учун бир мактаб эканлиги ҳақиқат. Шубҳасиз, ҳозир Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Барот Бойқобилов, Муҳаммад Али таржималарини, кенжа авлодга келсак, Рауф Парфи, Муҳаммадали Қўшмоқов, Абдулла Шер, Машраб Бобоев, Омон Матжон, Маъруф Жалил, Сулаймон Раҳмон ўғли таржималарини мен уларнинг ўз ижоди деб биламан. Зеро, таржима ҳам ижод. Уларнинг қаламлари чархланишида таржиманинг аҳамияти улкан.

— Мен, — дейди шоир, — таржима соҳасида жиндек тажрибам борлиги жиҳатдан ёш таржимонларга шундай маслаҳатлар берар эдим: юрагингизга мавж сола олган, яъни, сизга маъқул асарларнигина ўгиришга қўл уринг, қурбингиз етган асарга қўл уринг. Баланд дорга осилиб, ҳам ўзингизни овора, ҳам ўша асарни оёқ ости қилиб қўйманг; таржима қилинаётган асар оригинали тилига теран ҳурмат жуда зарур; таржима қилинган шеър ўқилганда худди Ойбек, Ғафур Ғулом, ё Ҳамид Олимжон шеърларини ўқигандагидек равшанликка ва

табийликка эришинг, китобхондан олқиш оласиз, холос.

— Некрасов ҳақида сўрабсиз,— деди домла бир кун.— Бу устозга келсак, унинг тилини, образларини ўзимникидай севиб қолдим. Унинг қаҳрамонлари ёнимда бирга кезадиган бўлди...

Мен аввало Некрасовнинг «Деҳқон болалари» хрестоматик шеърини таржима қилдим. Кейин «Русияда ким яхши яшайди?» эпопеясига қўл урдим. Узоқ ишладим. Бу дoston шу қадар тўқис, ҳаяжонли, жонга титроқ солувчи ҳаёт манзараларига бойки, у ҳамон мени чексиз ҳайратга салади.

Мен узун кечаларда етти сайёҳ деҳқон билан чексиз Россияни кезар эдим...

...Унинг кўз ўнгида Некрасов сиймоси қоядек бўй берарди. Шу алп сиймо яратган образлар ўз ёдидай ҳаёлни етакларди. Некрасовга қўшилиб, Матрёнушка ҳолига кўзёши тўкканлари, букилмас бошини Дёмушка тобути узра жимгина букканлари, Савелий бобо билан не кечалар не фарёд чекканлари... кўз ўнгидан ўтади.

Унинг «Русияда ким яхши яшайди»ни таржима қилиб, қалбида Некрасовчалик гам-андуҳларни, она-юрт ташвишларини туюб бўлган кезлари эди. У шу жараён ҳақида бир шеър қоралади. «Қоғозда қолсин майли...» деб сарлавҳа қўяркан, унинг тагидан илова қилди: Некрасовни таржима қиларкан...

Шеърга эса шундай нуқта қўйди:

У шўрлик жон Русиянг—
Қандоқ фаровон ҳозир
У нотавон Русиянг
Қандоқ паҳлавон ҳозир.

Ҳақиқатан ёш Миртемир ўша йиллар тиним билмас, бир қарасанг Уткин ё Безименскийни таржима қилган, бир қарасанг нимадир қоралаган, бирда Маяковскийга мурожаат қилган, бирда Пушкинга сиғинган...

— Миртемир таржимон шоир сифатида ҳам,— деб эслайди Сулаймон Рустам,— адабиёт учун шарафли ва муҳим хизмат қилган эди. Унинг бу фаолияти юксак тақдирланадиган ижодий меҳнатдир. У таржималарига жуда масъулият билан қарарди. Бир мисол келтирай:

Миртемир халқ шоири Расул Ризонинг «Ленин» поэмасини таржима қилаётганида асл нусхадаги хусусиятларни, фазилатларни сақлашга эътибор берган ва бу ишни маҳорат билан амалга оширган эди.

Ижодкор айниқса, Расул Ризони ҳурмат билан таржима қилишга лойиқ шоирлар сафида кўрарди. Шунинг учун ҳам Расул Ризо ёзди:

«Бир неча йил аввал Миртемир менинг «Ленин» достонимни таржима этаётган чоғида у билан яқиндан танишдим. У дўстлик, қардошлик, шоирлик бурчини «Ленин» достонини таржима этишда сарф айлаган юрак ҳарорати, кўнгил навоси, санъаткорлик маҳорати билан ифодалади. Мен Миртемирга бурчлиман. Бу бурчимни буюк Навоийнинг гўзал ғазалларини, ўзбек совет шоирларининг ва албатта, Миртемирнинг ҳам асарларини ўлмас Фузулий ва Собир тилига таржима этмак билан адо қилмоққа сўз бераман.»

Миртемир айтар эдики: «Мен бошқа тилдан таржима қилаётганимда аввало шоирнинг барча ҳолати, характери ва бутун ижоди билан, халқининг тарихи ва ҳаёти билан яхши таниш бўлишни гоят зарур деб биламан. Асарни таржима қилаётганда муаллифнинг, шоирнинг кечирган ҳаяжонларини, шеър яратишдаги азобларини мен ҳам ўз бошимдан кечиришим керак. Таржима вақтида мен ўзимни муаллифдек ҳис қилишим, муаллиф деб санашим керак, асарни ўз жонажон асаримдек ҳис этишим, ҳисоблашим керак...»

— Айни кунда,— давом этади домла,— баъзилар учун таржимонлик — санъат эмас, тирикчилик ва тирриқчиликнинг омилига айланиб қолди. Аксарият таржималар «яшин тезлигида» юзага чиқиб қолаётир ва улар оригиналидан анча йироқ. (Мен таржима асари яратиш — оригинал асар яратишдан юз фойиз машаққатлироқ, деб биламан. Бунини ўз фаолиятимда синаб келтирман.) Бунини билмаган таржимон таржимон эмас, балки пул топиш йўлида муккасидан кетган «Ишбилармон» бўлиб қолади, холос. Улар келажакнинг қарғишидан бўлак ҳеч вақога арзимайдн...

...Яна бир гап: таржима қилиш учун ёки яхши таржимон бўлиш учун у ёки бу тилда тўтидай сайрай билишнинг ўзи мутлақо ва мутлақо кифоя эмас. Негаки,

тилни жуда яхши билган айрим таржимонлардан у ё бу тилда анча нўноқ гаплашадиган таржимонлардан айримлари, аксарият пайти яхшироқ таржима қилади. Бу тажрибада кўп бор синалган. Бунинг сири, авваламбор таржима санъатига, қолаверса таржима қилинаётган асар ёзилган у ёки бу тилга ўта юксак, теран муҳаббат бўлиши, иннайкейин виждон олдида, халқ олдида, келажак олдида жавобгарлик ҳиссини қадрлай билиш керак. Булардан ҳам энг аввал, таржимон ўз она тилининг барча имкониятлари, барча «сир-асрор»ларини мукаммал эгаллаган бўлиши шарт ва лозим.

Таржима ҳақида гап кетса бир ҳангома ёдимга тушади. Бир куни сўраб касалхонага борсам, домланинг кўнгли хит бўлиб турибди экан. Сабабини сўрасам, нолиб қолди:

— Хабарингиз бор, «Муқимий»да (театрда демоқчи) «Осмондаги дарвоза» қўйилмоқчи. Гуржи ёзувчиси Гацадзеники. Ҳозиргина Маргарита хоним (Маргарита Александровна демоқчи) келиб кетди. Музикасини шу аёл ёзаяпти. «Эртага театрда борсангиз, эшитиб кўрадингиз», дейди. Буни қаранг, мен қай аҳволда-ю, у нима дейди. Уйга келақолинг десам, «сизда пианино йўқ-ку, нима қилдим бориб...» эмиш. Буни қаранг, пианино йўқ, дейди-я... «Бор, нега йўқ бўлсин, бор-да... Халқ шоири бўлатуриб менда бўлмай кимда бўлсин...» дедим. Эртага кечга яқин уйга келади.

Мен ҳам ҳайрон бўлдим. «Ҳақиқатан пианино йўқ эди-ку...»

Гап бошқа ёқда экан. Домла, ўғли Миржалолни, шогирдларидан бирини чақиртирибди. Кейин мендан сўради:

— Қайси дўконда яхшиси бўлади-а. Ҳозир мавриди эмас эди-я. Ҳай, майли, айтиб қўйганман-да.

Шу-шу Маргарита хоним иши чиқиб келмаган бўлсаям, ҳануз ҳеч ким чалмасаям, уйда оҳори кетмаган, каттакон пианино савлат тўкиб турадиган бўлди.

— Қаттароқлари қизиқмаса, невараларимдан бирортаси чалар-ку, бир кун яраб қолар, ахир,— дерди домла.

Унинг шогирдларидан бири, бугунги кунда ўзи ҳам ёшларга устозлик қилаётган шоир Эркин Воҳидов видо-

лашув йиғинида барчанинг кўнглидаги гафни топиб айтди: «Пушкиннинг «Прощай, свободная стихия» сатрини устоз «Алвидо, қудратли, асов галаён», деб таржима қилган эди. Ҳаётда сокин ва майин Миртемирнинг шоир юрагида шеъриятнинг қудратли асов галаёни яшар эди. Бугун устоз билан видолашиб: «Алвидо, қудратли асов галаён», деймиз ва бу қудратли шеъриятнинг бизга умрбод ҳамроҳ бўлишига ишонамиз:»

Ҳа, ҳали унинг сафдошлари, азиз шогирдлари бу тегран шеърият даргоҳи сабоқлари ҳақида жуда кўп ва хўб гапирадилар, ёзадилар. Ундан авлодлар баҳраманд бўлаверади. Зотан Ғафур Ғуломнинг Миртемир домлага 1961 йили ёзган ўртоқлик ҳазилида айтилганидек:

Миназияни бузмай ларзакор ва жарангдор полопон

қушдай оҳиста

Ясси бўйлаб чўнг алп сингари зайтунозор аро девкор

ва ёвқур

Шеър ёбонларида ёвшан чечакларин терган ёзуқли қайсар

Сулув шеъриятнинг туғин кўтариб

Жиндай ғазалхон, танти шоир Миртемир келаётир!..

Тўртинчи бўлим

КИПРИКЛАР

Ҳозирги ўрганувчи қалам эгаларида кўринаётган ўринсиз кеккайиш ва довруққа ўчлик бизда йўқ даражада эди. Шундай тарбияланган эдик-да. Мен ёш қаламкаш дўстларимни ҳам ўша йиллардаги комсомолга хос одамий камтарлик, одоб ва ёшликка хос ҳаётга ундар эдим. Ўринсиз ва асоссиз талтайиш — бу иллат!

МИРТЕМИР

ФИДОЯИ

Баҳор ойларидан бир куни у уйга ҳориб қайтди. Шунга қарамасдан почтани кўриб чиққач, хаёлга толди. Яна онасини эслади. Узук-юлуқ хотиралар оғушида анча пайт ўтирди. Ҳамид Олимжон кўз олдига келди. Мисралари тилга кўчди: «Куй керак мардона, жувон ҳаётга...»

Кейин негадир етти пуштини эслаб кетди: Аҳа... Бобосининг бобосини бобоси Ғойиб бобо бўлган. Ундан Султонмурод деган фарзанд қолди. Унинг ўғли Усмоҳ бўлиб, ундан Миртемирнинг бобоси Умрбекнинг отаси туғилган. Отаси Турсунмуҳаммаддан мана Миртемир қолди. Унинг боласи Миржалолдан невараси Сарваржон дунёга келди. Яна қанча неваралари бор. Невараларининг неваралари ҳам бўлади...

Бирдан ўша келажак асрлардаги ижодкорлар фикрини банд этди. Бугунги ёшлар, ундан маслаҳат сўраб тургувчи адабиёт жонкуярларини бирма-бир эслади. Усмирлик чоғи ёзган бир сочмасидаги мисраларни хаёлдан ўтказди: «Уриб, қуриб, от суриб, Ўтаётган ким? Бу — қир, бу — жар демай, Бу — кенг, бу — тор демай, Бу — йўқ, бу — бор демай, Ерга сурон солаётган Биз бўлмасак, ким? Табиатни олаётган Биз бўлмасак, ким?»

Ўша йиллари, минг тўққиз юз ўттиз тўртинчи йилимиди, дostonларининг бирида ёзганди: «Ҳайрат бармоғин тишлаб қолсин қариган аср...»

Ёш шоирлар ўртасида пишиқ, уяти бор, захматга иноқ, умид боғласа хижолат бўлмайдиганлари оз эмас! Ҳозир

кўпчиликка аён бўлиб қолдики, шеър дегани — юрак дегани, тўлқин дегани, ҳаяжон дегани!

«Саодат» журналининг яқин орада ёруғлик кўрган бир сонида Қутлибека ва Фароғатой шеърларига кўзим тушди. Ардоқли Зулфияхоним ўта ўринли ва одилона сўз бошқа ёзибди. Бу иккала ёш шоира қаламига мансуб шеърларни ўқий бошлаган ҳарқандай ўқувчи уни охирига етказмаслиги мумкин эмас. Шу даражада завқбахш, бўёқдор, тили бийрон, мавзу — янги ва ҳаётий. Ғоят умидбахш қалам эгалари — бунга жиндак шубҳам йўқ.

Халқ бир денгиз, у ўнлаб ва балки юзлаб заҳматкаш қалам эгалари: чинакам санъаткорларни ўз тўлқинида тебратишга қодир, ардоқлашга қодир...

У нафақат ёшларга, ҳатто ҳимоясиз ёшлик рамзи бўлган қушларга ҳам куйинчак эди. Минг тўққиз юз элик тўққизинчи йил эди, чоғи, ёзганди:

Шинда уянг бутун, қўл чўздирмадим,
Қўналганга қўну, ўқи валфажри...
Ҳатто бир гиштни сал буздирмадим.
Зиғирдек қалбингда бир тилнинг ҳажри...

Миртемирнинг укаси Тўра амаки ҳар гал келганида Миржалолга уқтиришдан эринмасди: «Даштда сўфитўрғай деган қуш бўлади. У ҳар баҳорда тўртта тухум қўйиб, бола очади. Полапонларидан бири булбул, қолганлари оддий тўрғай бўлади. Уша булбул — отанг!»

Тўра амаки ҳақ эди. Уша булбул адабиёт булбули бўлиб етишди. Абдулла Орипов эслаганидек:

— Ўзбек совет адабиётида Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Мақсуд Шайхода шеърляти каби Миртемир шеърляти деб аталган қуйма ибора ҳам бор. Ижод машаққатидан озми-кўпми хабардор бўлган ҳар бир одам Миртемир шеърларини ўқиётиб, унинг ҳар бир сатр устида қанчалик тер тўкканини тасаввур қилиш қийин эмас...

Устозини кўмсаган Абдулла Орипов яна дейди: «Жиндаккина нозик феълингиз билан сокин бир қўнғироқ чалиб ўтдингиз...»

— Шогирд сифатида айтишим мумкинки, салмоқли юки бўлмаган ижодкорнинг қайиғини енгил шабада ва майда тўлқин ҳам ағдариб ташлаши мумкин, — дейди

Ҳусниддин Шарипов, — олис манзилга етиш тўғрисида гапириб ўлтириш ортиқча...

Кўнгли очик кишининг атрофида ёшлар кўпроқ айланади. Домланинг атрофи ҳам доимо гавжум эди.

ИШОНЧ

— Бирор лаҳзанинг сачратқиси бўлади, — уқтирарди Миртемир, — ана шу сачратқидан жойида фойдалана билиш керак...

Бу ақидага энг аввало унинг ўзи сиғинди, иннайкейин ёшларни ундади. Ёшларнинг ҳар бир қадами кузатиб борди.

Эркин Воҳидов ёзади: «Мен унинг ўқувчилари — шогирдларисиз ўтирганини эслолмайман. Шу ўринда домла билан бир ўтириш — шогирдлар даврасидаги воқеани эслатиб ўтмоқчиман. Биз бир гуруҳ ёшлар домланинг уйида ўтирардик. Дўстларимдан бири ногаҳон устозга шундай савол бериб қолди:

— Домла, нега Некрасов, Шевченко, Маҳтумқули сувратлари иш столингиз устида туради-ю, Навоий билан Пушкин сувратини кўздан четроққа, китоб жавонининг бир чеккасига қўйгансиз?

Шунда домла ўзига хос назокат билан дейди:

— Мен бу икки буюк даҳога тик қарашга ботинолмайман. Улар олдида хижолатдаман. Негаки, Пушкинни унинг поэзиясидаги сарбаландлиги даражасида таржима қилолмадим, Навоийнинг теран ва мураккаб олами ни ҳали сўнггигача англаб етолмадим...

...У ёшларга ўргатибгина қолмай, ўзи ҳам ўрганарди. «Мен бугун бахтсиз одамга айланиб қолдим, — ҳазиллашарди у, — кеча кунбўйи мажлисда ўтиришга тўғри келди, ҳеч нарса ўқий олмадим». У ижодга, адабиётга бахшида бўлмаган, шогирдлари билан суҳбатда ўтмаган фурсатини бекор ўтган, йўқотилган вақт деб ҳисобларди.

Шоир Тўра Сулаймон дейди:

«Олтмишинчи йилнинг сентябрь ойлари эди. Езувчилар союзига машқларимни кўрсатгани боргандим. У кезлари домла бош консультант эдилар. Ёш ёзувчиларнинг семинарларини ҳам домла бошқариб борардилар. Мен сингари шаҳар атрофидан ё узоқ қишлоқлардан

борувчи ҳаваскорлар қандай борган бўлсак шундай қайтардик. Нима қилиб юрибсан дейдиган одамнинг ўзи йўқ. Бунга маълум даражада ўзимнинг тортинчоқлигим ҳам сабабчи эди. Ниҳоят, мен шу масалада домлага, бизнинг айбимиз нима, ё Тошкентда турмаганимизданми, деган маънода эътироз билдирдим. Домла авваллига хафа бўлдилар. Одатдагидай елкаларини учириб, қош-қовоқларини осиб олдилар. Шу йўсинда ёзувчилар союзидан таъби-табиатим хира бўлиб чиқиб келмоқда эдим. Кетимдан Юсуф Шомансур чиқиб, Сизни Миртемир ака чақиряптилар, деб қолди. Мен ҳозиргина домланинг олдидан чиқдим, дейишимга қарамай, у мени ичкарига бошлаб кирди. Киришим билан домла:

— Кечирасиз, ўғлим,— деди ва ҳазил аралаш кесатди,— сиз Сулаймон пайғамбарнинг авлодларидан экансиз. Танимабман. Кўпдан бери сўроқлаб юрардим. Машқларингизни кузатиб бораман. Бир қадар маъқул. Айниқса, халқ оғзаки ижодини тўплаб юрганингиз, ўзингиз ҳам халқ оғзаки ижоди йўлида ёзишингиз мени қизиқтириб келади. Шу йилнинг октябрь ойида Урта Осиё ёш ёзувчиларнинг семинар-конференцияси бўлади. Сизни шу йиғилишга расмий равишда таклиф қиламиз. Борлиқ машқларингизни ола келинг.

Қувонганимдан қалтираб кетдим. Гўё армонларим ушалгандай бўлди, ўзимни бирдан ҳақиқий ёзувчи бўлиб қолгандай сездим».

Домла хусусиятларини дейилса, бас, уни кўрган, яхши билган, бирга ўқиб, бирга ишлаган ҳар бир киши бўлиб ўтган бирон-бир ҳангомани айтиб беради.

Ўғли Миржалол сафарда бўлган чоғида домла ёш Мирзатойга деди:

— Мана бу тўнкаларни ёриб беришни бирор кишидан илтимос қилсакми...

Ҳали домланинг уйи газлаштирилмаган эди.

Мирзатой илтимос қилган киши Миртемирга орқаваротдан меҳр қўйган, Миртемир эса уни танимас эди. Утин ёрилиши суст бораётганини болта товушиданок сезиб турган домла ишини қўйиб, деразадан назар ташлади. Қараса, ўзи тенги одам. Зўрға болта ураяпти. Домла жуда ўсал бўлди. Чиқиб ҳалиги киши билан тапишар экан, минг бора кечирим сўради:

— Кечирасиз-да, энди, болалик қилибди-да, Мирзатой.

Сўнг қўярда-қўймай уйга етаклади. Дастурхон тузалди. Кетишда йўқ дейишига ҳам қулоқ солмай ўттиз сўм қистирди. Яна кечирим сўраб, эшиккача кузатиб чиқди.

Қайтаркан, бош тебратиб, ўзича дер эди:

— Бола-да, бола... ўзи қай аҳволда-ю, бечора. Бу гўнкаларни бир ҳафтадаям эпполмасди... Ранжимаган бўлсин-да, ишқилиб...

Эллик йиллиги арафасидамиди, редакцияларни айланиб кеч қолди. «Олтидан ўтар-ўтмас қоронғи тушадия...» — ўйлади у. Негадир пиёда кетгиси келди. Хазон кечиб, хаёлга гарқ бўлган Миртемир Ўрдада уч-тўрт ёш йўлини тўсганини билмай қолди.

— Борингни чиқар.

— Ўзидан каттага аввал салом беради,— деди Миртемир ўзини йўқотмай. Сўнг вазият қалтис эканлигини ҳисобга олиб умрида биринчи бор мавқеини эслатди.

— Озгина уялсанглар бўларди. Ахир мен шоир Миртемир бўламан. Сиздекларни тўғри йўлга ундайман деб, неча тонгни бўзартганман. Отангиз тенги бўлсам, кейин...

Болалар яхши гапга кўнишмади, «Миртемир ҳам пиёда юрармишми?» деди бири. Аҳвол жиддий эди.

— Майли,— деди Миртемир,— гапимга ишонмадинглар. Бари бир ҳеч вақом йўқ. Уйга борайлик, борини чиқариб бераман. Шундай «Уста Ширин» кўчасидан озгина кирамиз, вассалом. Уйимни ҳам кўрсатаман.

Улар бир-бирига қарашди. «Борсак борайлик-чи, ё тутиб берармикин?» деган ҳадикда чўчиб-чўчиб қадам ташлашарди. Болалар катта кўчада қолишди. Миртемир уйига кириб кетди. Неон чироқлар ёғдусида ҳар бир дарахт орқаси ҳам ваҳимали кўринар эди. Болалар ишониб-ишонмай панадан мўралаб туришарди.

Бир маҳал Миртемир чиқиб кела бошлади. Етиб келгач, деди:

— Жуда ёш экансизлар. Ҳойнаҳой, ўқийман деб келган кўринасизлар. Ота-оналарингга иснод келтириш уят. Вақтида бу жирканч йўлдан қайтсаларинг қандоқ яхши.

Сўнг чўнтагидан пул чиқарди:

— Мана, шу стиб турар? Аммо қўрққанидан қи-

лаяпти, деманглар. Милицияга хабар қилишим мумкин эди. Раҳим келди...

Орадан йиллар ўтиб кетди. Бир куни эшикдан тўрт ўғлон кириб келишди. Саломлашишди. Боадаб, баъмани, сариштали йигитлар. «Ёш шоирлардан бўлишса керак» деб ўйлади Миртемир.

— Анжанданмиз. Ўқишни тугатдик. Сизнинг олдингизда уятлимиз. Ҳо, бирда йўл тўсган болалар бизлар эдик. Гуноҳимиздан ўтсангиз бас. Мана ўша берган пулингиз...

Кўп фурсат ўтгани учун домла аранг элади.

— Ҳа...— деркан, у ўз сўзининг ўзгачарга таъсир қилганидан, ёмон йўлга тушиб кетаётган мана бу ёшлар шу даражада одамохун бўлиб қолганидан қувонди.

— Мапови асло керак эмас эди,— деди Миртемир.— Аммо ҳақ йўлни топиб олганларинг яхши бўлибди. Келиб туринглар, бирор ёрдам керак бўлса тортинманглар...

ЙУҚЛОВ

Бир куни домла юмушларидан бўшаб қайтса, келган хатлардан бирида шундай дейилибди:

«Ҳурматли Миртемир!

«Байкал» журналы редакцияси БАМнинг Бурятиястон тупроғида жасорат кўрсатаётган қурувчилари учун махсус кутубхона ташкил этаётир.

Имкони бўлса, китобларингиздан бир нусхада (магистраль қурувчилари шаънига ёзилган қимматли дастхатингиз билан) юборишингизни сўрардик.

Ҳурмат билан бош муҳаррир:

С. Цирендоржиев»

Миртемир «Ҳа...» дея бир сўлиш олди-да, дераза оша гуллаётган ўрик новдаларига термилди. Биз мана жаннатда ўтир-и-и-б хаёл сураяпмиз»,— кўнглидан кечди унинг,— улар-чи, қурувчилар-чи?! Ўрмон кесиб, ботқоқ кечиб туғилган маскандан, туғишганларидан, балки севганларидан олисда юрт учун... Балки ораларида неча-неча ўзбек Алпомишлари бордир...»

Унинг салқиган қовоқлари яна осилиб тушди. Тишларининг «гитир-гитир»ни ортиб, кўзлари хиёл қисилган-

ча аввал бош муҳаррир илтимосига жавоб ёзмоқчи бўлди. Дилида пишитиб олди: «Кўп ҳурматли ўртоқ Цирендоржиев...» Айтар гапини тугатиб, жавондаги ўз китобларидан нусхалар танлади. Дастхат битди: «Ардоқли қурувчиларга — йўқ йўлни йўндираётган, жаҳаннамга тимсол ботқоқликларда, тўқайзорларда, қора ўрмонларда жаннат гуллари ундираётган юртдошларимга!».

Шоир бармоқлари титради — ёзолмади. Ичи ёниб, ўзини лоҳас сездди. Инграб юборди. Бу энди хасталик оғриғи эмасди. Шу алпозда ўзининг ўрмон оралаган йиллари, олис Пушкино шаҳри атрофида қурувчилар билан ўтказилган дамлар, ер қазгани, деворий газеталар чиқариб, адабий кечалар уюштириб, қурувчиларга мадад бўлганлари — ёшлик дамлари ёдига тушди...

Бу воқеаларга ҳам қирқ йилдан ошибди. Ушанда ҳам хат ёзган, ўшанда ҳам бармоқлари титраган, ҳозиргидай ўзини лоҳас сезиб, кўзларида ёш ғилтиллаган эди... Бироқ у хат ҳозиргидай бирор газета ёки журнал муҳарририга ҳам, туғишганларга ҳам, дўсти-ёрга ҳам эмас, балки буюк Горькийга ёзилган эди. Хатни кейинчалик йиртиб ташлади...

Тақдир тақозосини қарангки, бир куни Горький бошлиқ ёзувчилар ўрмон кесувчилар билан учрашгани келиб қолди. Мавриди келгани учун «юрагини ёрди» ўшанда Горькийга: «Қошки билсайдим, ўзим ҳам билмайман...» Горький дарҳол сўраб-суриштирган, олатасир йилларнинг «гарди» дан Миртемир ҳам омон қолганди...

Ушанда кўпчилик қатори Миртемир ҳам улуғ Горький билан суратга тушган, уни ҳануз кўз қорачиғидек асраб келарди. Кейин йўқолди-қолди. Домла сўнги нафасигача шу суратни тополмаганидан афсусда ўтиб кетди... Зора бирорта шогирдининг қўлига тушиб қолса...

Бешафқат ажал Горькийга чанг солганида у қайғуриб ёзди: «Ерга боқдим, ерда ўйинган сукут... Қалъалар фатҳ этдик ер, кўк ва сувда ўлимни ҳам енгиб олсайдик омон...»

У нотанти ўлим билан келишмасди асло. Шунинг учун ҳам шеърларида: «Тобути енгил эди, лекин мотами оғир», «Ўлим енгилган кун ҳам келади кейин...», «Хазоним олис ҳали...» сингари мисралари аён.

«Тоғдан қанча узоқлашганинг сайин,— деганди домланинг қабри тепасида бўлганлардан бири,— унинг салобати тагин ҳам тиниқ кўринади. Миртемир аканинг халқ учун қилган хизматлари энди янаям ёрқинроқ юзга чиқаверади.»

Домла бир куни умри ёшлар тақдирига бахшида бўлганини эслар экан, қизи Юлдуз Москвадан юборган кўзойнагини тақди. Одатланиб қолганидан газета-журналлардан қирқиб олинган материалларни кўздан кечира бошлади. Уларнинг орасидан кенжатоё Мирзонинг ёзуви чиқиб қолди: «Папа (фарзандлари уни «папа» дейишга одатланишганди) келган эдим, дам олаётган экансиз. Безовта қилмадим, эртага яна келаман. Мирзо.»

Ушанда хаста эди. Қасалхонада ётарди.

Ҳе, нега хасталиги ёдига тушди энди? Ундан кўра ёрқин дамларини эсласа-чи?

«Нега архивларни ағдариб қолдим ўзи... Нега керак?»

Домла бари бир папкаларни титкилай бошлади. «Ҳа, Нормурод Нарзуллага ёзган экан мана бу хатни. Кўмаклашдимикин?..»

«Ҳа... озмунча жон куйдирмадим-ёв, ёшларга,— ўздан мамнун эслади домла.— Кўпчилиги ўғитларимни оқлаб кетди, баъзи бировлари алифни ҳам билолмай орқасига қайрилди..»

Бир куни домла билан суҳбатлашиб ўтирсак, ҳаваскор шоирлардан бири келиб, талай машқларини ўқиди. Мана, бири:

— Шеър келтирдим, бобогинам,— дедим.

— Кел, бўтам!—деди.

— Андак вақтингизни олсам,— дедим...

— Жиндек тўхта,— деди.—

Шоир бўлдингми сенам-ов,— деди.

Кўнгил баҳор эди,

Толем бор эди...

У кетгач, домла ранжиб деди:

— Нусха кўчиришни жуда ёмон кўраман-да. Вақтларини шунга сарфлашади-я. Эсиз... Яхши очеркдан

ёмон шеър тўқувчи ёки шеърдан ёмон очерк яратувчилар кичик қаламкашлар ўртасида ҳам анча-мунча! Лекин мен ёш ижодкорларга ёруғ бу кунда ҳамиша яхшилик тилайман.

Домла вафотидан кейин Миртемир куйлаб ўтган Туркистондан баҳра олган, яқин Сайрам тупроғида улгайган ёш қаламкаш Мирпўлат Мирзаев бўз тўрғайдай бўзлади:

Қай кўнгилда илк ҳавас бўлолдинг илк мураббий,
Оҳ урмагил, ортингда назми навқирон қолди.

КИПРИКЛАРДАЙ НЕЧОҒЛИК АЗИЗ

Яна бир неча кундан кейин борганим-да домла сўзини шундай бошлади:

— Ёш қаламкашлар орасида ҳамиша оригиналикка интилувчиларни улуг даражасида яхши кўраман... Чунки, бу фазилатни ёш қаламкашларнинг келажаги учун тамал тоши деб биламан. Шу жиҳатдан Ойдин Ҳожи қизи, Ҳалима Худойберди қизи, Эркин Воҳид, Абдулла Ориф, Барот Бойқобил, Омон Матжон, Муҳаммад Али, Абдулла Шер кабиларнинг машқлари менга маъқул. Мен уларнинг шеърларини ҳар гал қониқиш билан қаршилайман. Буларни ёш деб бўлмайди ҳозир. Булар адабиётнинг катта йўлига чиқиб олган. Меҳнатлари ҳам оз эмас... Ёшларнинг замонавийликни ҳаёт симфониясига жўр овоз тарзида куйлашларини, Маяковскийдан, Ойбек ва Ҳамид Олимжондан, Ғафур Ғулом ва Шайхзодадан ўрганган бўлишларини, ўшалар савиясида, яъни «Раиса», «Нима бизга Америка?», «Турксиб йўлларида», «Тошкентнома» сингари асарлар даражасига етказиб ва улардан ўтказиб асарлар яратишларини жуда-жуда раво кўрадим.

— Ҳар бир корхонада, ҳар бир колхозда мураббийлик анъана тусини олгани каби шеърят устахонасида ҳам тажрибали шоирларнинг севган шогирдлари бўлиши дуруст гап, деб биламан. Фақат шогирдни тўғри йўллай билиш шарт. Бу — энг муҳим масала. Бу — катта фидойиликни, ўтилган йўл ва келажакни ёрқин кўра билишликни талаб қилади.

Яна домланинг йигирма йилдан ортиқроқ давр мо-

байнида ёшлар семинарини бошқаргани фикримни тортди. Унинг шунча йил давомида қанчадан-қанча машғулотларни бошқаргани, уларда не-не қимматли фикрлар айтганлигини тасаввуримда жонлантиришга уриндим. Семинар машғулотлардан бошқа йиғинларда-чи? Ёшларга ёзган хатларида-чи? Домланинг шоир Олимжон Холдорга жавоб баҳонасида ёзган «Хат» номли қимматли мақоласидаги муболағасиз, камтарона, юракдан, самимий айтилган ушбу мисралар кўз олдимга келди: Йигирма йилдан ошиқроқ вақт ичида мен сизга ва сиздек шеър шайдоларига, меҳнатсевар ёшларга бир фил кутаргулик хат ёзгандирман. Сиз адабиётимизнинг эртанги кунисиз. Сиз тўғрингизда ўйламаслик — адабиётимизнинг эртасини ўйламаслик бўлади...»

— Сонетчилик масаласига келсак, Барот Бойқобилов машқларида пухта, ярқироқ, тугал ва умри узоқ сонетлар йўқ, деб бўлмайди. Поэзиянинг бу тури ҳам шеърятимизга буюк Навоий қитъалари ёки Умар Хайём рубойлари қадар зарур, деб биламан. Сарбаст шеър ҳам зарур. Жуда ҳам тўлқин ва ҳаяжонга солган воқеалар сарбаст вазнда тезроқ ўз ифодасини топиши турган гап. Сарбастда машқ қилаётган Рауф Парфи, Муҳаммадали Қўшмоқов, Сулаймон Раҳмон, Миразиз Аъзам шеърларида эса қолгулик машқлар йўқ эмас.

Бармоқ, сарбаст... Бундай пайтда яна бир воқеа кишини жилмайишга олиб келади.

Янгийўлда ўтган қайси бир учрашувдан Собир Абдулла иккиси қайтишарди. Вақт алламаҳал бўлиб қолган, машина Тошкентга кириб келгач, Собир Абдулла деди:

— Аввал мени ташлаб ўтса бўлармиди...

Суҳбат бўлинганидан ранжиган ширакайф Миртемир бўш келмади:

— Йўқ, аввал мени...

Икки биродар тортишиб борар экан, «Қаёққа ҳайдай?» дегандек шофёр елка қисди.

Миртемир энди ҳайдовчига уқдирар эди:

— Тушунсанг-чи, бўтам, Собир Абулла арузда ёзди, мен бармоқда. Демак, замонавийроқман. Шунинг учун мени элтиб қўйишинг керак.

Шоирларнинг бу «эркалигини» тушунмаган шофёр кўнғиллади:

— Арузми, бармоқми, менга бари бир. Уй-уйларингга омон-эсон етказсам бўлди.

Бу пайтда Собир Абдулла уйдан ўтиб кетган машина «Уста Ширин» кўчасига яқинлашиб қолган эди. Шофёр машинани оҳиста «Кисловодск» проездига бурди. Миртемир хайрлашиб тушиб қолди...

Тошкентдаги бешинчи автопаркда Омон Ниёз исмли шоиртабиат киши такси ҳайдарди. Гоҳида шеърлар ҳам машқ қиладиган бу йигит «Тошкент ҳақиқати» газетаси қошидаги ишчи-мухбирлар университетини тугатган, мақола ва машқлари билан кўриниб туришга иштиёқманд эди.

Миртемир ана шу Омон Ниёзни оддийлиги учун ёқтириб қолган эди. У ҳам бўшроқ қолдимми, бас, домланинг ҳожатини чиқаришга ошиқарди. Ҳатто биргалашиб суратга ҳам тушишган. Бу ноёб суратни у уй тўрида ардоқлаб келади.

Омон Ниёз билан борди-келдимиз борлиги учун бир куни менга «ёрилди».

— Энди домламизнинг олдига бормайман...

— Нега?— дедим ҳайратланиб.

У жиддий ранжиган шекилли, деди:

— «Такси»имнинг кассаси неча пул ишласа қайтимсиз тўлаганлари бир ҳисса... Устига-устак, қайси магазиндан нима олса, менгаям қўшиб олди кеча. Олмайман, десам кўнгли қоладиган...

Миртемир домлага буни айтсам, жилмайиб қўя қолди:

— Нима қилай, шунча овора бўлиб келади доим. Олгим келди— олдим-да. Ахир кўнғил буюрган ишга қарши бориб бўлмайди-ку...

Домла қовоғи солиқ, булутли, айниқса ёмғирли кунда ишлашни унча хуш кўрмайди. Кўпинча мана шундай кунларда касали оғирлашиб, кўпроқ вақти даволаниш билан ўтишини билганим учун бир галги суҳбатимиз давоми ўша юбилей йили кўкламининг очик, ҳузурбахш тонгида бошланди.

Домладан ўзбек совет поэзиямиздаги жорий вазнлар ҳақида тўхталишни илтимос қилдим.

— Бармоқ вазнининг ҳам имкониятлари жуда кенг,—

деди домла. Хўш... II ҳижоли вазн ҳам турлича. Бармоқда кўпроқ масалани туроқ ҳал этади. Туроқларнинг товланиши вазнга руҳ беришга қодир: ё ўйноқи, ё босиқ оҳанг. Шунингдек, 3-3 ё бўлмаса 5, 10, 12, 13, 14 ҳижо-ларда ҳам ажойиб шеърлар ёзиш мумкин...

Биринчи сатр 10, иккинчиси 9, ё бўлмасам биринчи сатр 14, иккинчиси 7 бўлиб келадиган вазнлар бор. 9 нинг 3-3-3 бўлиб келадиганлари ҳам ўқимишлик. Бир сўз билан айтганда, бармоқ вазнидаги товланишлардан тўла фойдалана олмаётимиз, шу кенг имкониятлардан фойдаланиш, шуғулланиш машаққатидан четлаб ўтаётганимиз оқибати ҳалиги сиз айтган 6-5 ни дастак қилиб олишга олиб келган...

Сўнг яна давом этиб, дейди:

— Агар қаламкаш, айниқса ёшлар қизгин давраларда, мунозараларда чечан бўлмаса, сафарларга, меҳнат аҳли орасига ўзини уришдан қочса; зиммасидаги мусъулиятли ишини ҳар кун аъло даражада дўндиришга кўникмаса, жамоат ишларида ўрни билинмас — ёзганлари ҳаётдан шунча йироқ, ноқерак бўлиб қолаверади. Қалам мана шундоқ қийналишларда чархланади. Қаламкаш узлуксиз, самарали ижод жараёнига кўникишни ларзакор уринишларда, ҳаётдаги фаоллиги орқасида эгаллайди. Мен буни устоз Ойбек мисолида, ўша бурро, ўта ҳозиржавоб, замонага ўта оҳангдош Фафур Ғулом, Ҳамид Олимжон ва мен кўрган-билган устоз ёзувчилар мисолида, ўзим ўтган йил мисолида айтаяпман...

Азиз устознинг «Киприкларим» шеърини эслайман.

Инсон кўз қорачиғининг кўриқчилари киприклар... Шоир шеърга рамзий маъно сингдирган. Аввало, унинг ҳар бир асари киприклари қадар азиз, киприклари қадар аҳамиятли... Шунингдек, шоир ўз шогирдларини, ўзбек совет адабиёти истиқболининг эгалари — ёш ижодкорларни ҳам киприкларим, деб атади. Уларни адабиёт киприклари деб тушунди... Улар ҳақида қайғурди, ишонч билдирди, билганларини ўргатишдан, йўл-йўриқ кўрсатишдан асло эринмади.

Эй, азиз киприкларим,

Сергакликда тирикликнинг сиз-ку энг тирикларим...

Киприкларимдай азизларим, нечоғлик ҳам суюксиз,
Армонимдай буюксиз!

Ардоқли устоз! Доим боқийлик, яхшилик ҳақида гапирардингиз. Энди эса... ўзингиз боқийликка дахлдор бўлиб кетдингиз.

Бугун туйгуларингиз қалбларда яшаётир. Эзгуликка ташна дилларни қондираётир. Яхшиликка ошно қалбларни олдга ундаётир...

Сиз асрлар ўтиб бир марта дунёга келадиганлардан эдингиз. Қамтарона сиймонгиз, камтарона ижодингиз, оддийлардан тагин оддийроқ умрингиз яшайверади — кишиларни ана шундай фазилатлар томон етаклайверади... Куни кеча кенжа фарзандингиз Гулноранинг ниқоҳ тўйида шогирдларингизнинг оловли дил сўзлари янграб турди. Унда ҳам гўё тўйбоши ўзингиз бўлдингиз. Бундан кейин ҳам шундай бўлади.

Ҳақиқат устундир учар қушлардан, деган эдингиз, устоз Ҳамид Олимжон вафотининг бир йиллигида ёзган шеърларингизда эса бўзлаб: «Бу юртда жаранг шеър бўлмас ҳеч унут...» деганда ўзингизнинг мисраларингиз ҳам ана шундай умри узун, жаранг шеърлар бўлиб қолиши хаёлингизга келибди эканми?!

Улим! Бунга кўникмай иложимиз қанча?! Энди бугунимизда айтар сўзимизда, қутловларимизда, йўқловларимизда номингиз такрор! Экран ва эфирда, минбарларда мана шу мисраларингизни ҳам тинглаётимиз:

Тагин хушвақт тўй-тўйласам жўялик,
Тўлиб-тошиб, куй куйласам жўялик.
Жўяликдай кенг жаҳонга жар солсам,
Тик минбардан сўз сўзласам жўялик.

Шундоқ. Халқингиз билан бирга тўй-тўйлаясиз, куй-куйлаясиз, «жаҳонга жар солиб» кўз-кўзласа арзигулик шеърлар ўқиясиз. Қувонаётганлар қалбида олов мисраларингиз бор...

Бугун элда шу эл берган жаранг сознинг лойиқ ва теран соҳибларидан бўлиб қолдингиз. «Халқим олдида бир умрга қарздорман!» дейишни қанда қилмасдингиз. Бугун ҳалқ сизнинг олдингизда ўзини қарздор билиб ардоқлаётир! Яшаётганингиз, ҳамиша барҳаётлигингиз

шу-да! Бахт деганларини шундоқ тушунтирардингиз-ку
ўзингиз ҳам! Шу бахт қанотида дунё тургунча парво-
зингиз баланд бўлсин!

Шогирдларингиздан бири, ҳурматингизга лойиқ бў-
либ келган Абдулла Шер бўзлаганидай:

...Кетдингиз қаҳратон бағрини тилиб,
Баҳорни бизларга васият қилиб,
...Тўлқинни соғиниб яшаркан қирғоқ,
Соғинчдан иборат экан яшамоқ.

Халқ қалбида яшаётган буюклар руҳи олдида ҳам-
ша бир сўзни айтар эдингиз, биз ҳам ўша сўзни қай-
тарамиз:

— Тупроғингиз енгил бўлсин, устоз!

Бешинчи бўлим

МУҲАББАТ!... МЕН ЁНАМАН ШЕКИЛЛИК

Миртемир шеърятининг шуҳрати халқ
қи шуҳратини орттиради.

РАСУЛ РИЗО

ИСБОТ НОРАВО ҲАҚИҚАТ

У ўзида йўқ хурсанд эди. Йўлдош отадан эртанги юмушлар кўламини режалаштириб олди. Эндигина йигирмага тўлаётган, ишлаб ҳоримайдиган Миртемир қайси куни Ҳамид Олимжон билан танишди. Ўйлагандай ҳаракатчан, тасаввуридагидай дилга яқин эди у. Шеърларини ўқиган кимса бир кўришни орзу қилган Ҳамид ҳаётда ҳам Ҳамид Олимжон эди: кўзлари шаҳло, хушсурат, табиатан кескин...

Анча кейинроқ Акмал Икромов Ҳамид Олимжон ва Миртемирни кўриб уқтирди: «Ўртоқ шоирлар, янги турмушнинг фазилатларини фақат шеърда эмас, очеркларда ҳам кўрсатиш керак. Кезиш ва яна кезиш, яратувчи пахтакорларни, яшнаётган колхозу қишлоқларни кўрсатиш керак...»

Шу баҳона бўлди-ю, улар Йўлдош ота ҳамроҳ бўлиб Фарғона водийсига борадиган бўлишди, азалдан танишдай дўстлашиб қолишди. Ҳатто комсомол шоирларни бирга таржима қилишга аҳдлашишди.

Ҳаммасидан ҳам нияти — азм Самарқандни, улуг Навоий таҳсил олган қадим Самарқандни кўриш эди: кўрди, кўрдигина эмас, шу қутлуғ даргоҳда ишлайдиган бўлди — Йўлдош отага котиб бўлди. Ҳар қадимий обида, ҳар хиёбон қадрдон бўлиб қолди. Ҳамид Олимжонга ўхшаган дўстлар орттирди. Кейинроқ бу шаҳри азим ҳақида мисралар ҳам тизди: «Сен менинг тарихимда ўразлик номсан. Сен менинг тарихимда эзгу айёмсан. Сен менинг тарихимда май тўлиқ жомсан, Сен менинг қўшиғимдасан, мангу мақомсан... Ажиб ўлкам хуснида ажиб тенгсиз хол...»

Умри давомида у Самарқандда кўп бўлди. Ҳар гал

келганда ёшлик йилларини эслади, ҳар келганда ўзгача бир илҳом олди.

Ёшлиги Самарқандда кечган шоир хиёбонда кезади. Хотиралар гирдобида қолади гоҳи... Ана, Йўлдош ота — минг ташвиш билан тиниб-тинчимаган инсон. Ана, дўсти Ҳамид Олимжон — яна бир ташаббуснинг бошини ушлаган... Ўзгаларга фикрини уқтиряпти..:

...Қор ёғяпти. Боболардан ёдгор азм чинорлар, азм мадрасалар оппоқ қор тагида гирчиллайди. Улкан бир чинор тагида тўхтаган шоир Рим бобокалони Самарқанд билан хаёлан суҳбатда: ўтмиш манзаралари, талабалик йиллари бир-бир ёдланмоқда... Суҳбат давомида шоир сўраб турибди: «Сенда қолган эди менинг ёшлигим, Ўзимга қайтиб бер, Самарқанд бобо! Сенда қолган эди қалам қошлигим, Ўзимга қайтиб бер, донишманд бобо!»

...Шу кез дорилфунундан чиқиб келган талабалар хиёбонни шовқинга тўлдириб юборади. Нуроний чол сиймосидаги Самарқанд шоир наздида тилга киради:

Ёшлигин изловчи, ҳей, оқсоч йигит,
Ёшлигингни ол!

Минг тўққиз юз олтмишинчи йилларнинг бошимиди, ўшанда дорилфунундаги учрашув шоир қалбида бир умр қолиб кетди. Талабалар ёғдирган саволлар уни не-не ҳислар исканжасига солиб қўйди. Не-не ниятлар этагини қўлга тутқазди. Ўшанда берилган саволларни негадир ҳозир ҳам эслади, мийиғида кулиб қўйди.

— Сиз мўъжизага ишонасизми?

— Ишонмаганимда шеър ёзмаган бўлар эдим. Ахир, шеърят ҳам турган-битгани мўъжиза-да.

— Бахт нима? Унга эришганмисиз?

— Йўқ. Одам, бахтга эришдим деёлганида, яшашнинг қизиғи қолмас эди. Бахтга эришиш туйғуси билан яшашнинг ўзи бахт! Бахт деганини шундоқ тушунилса, инсофдан бўлса керак, дейман наздимда.

— Шеърят нима? Бахтми? Ёки қувонч?

— Фақат қувонч ё бахтнинг ўзи эмас. Шеърят — инсон қалбидаги, руҳидаги, борлиқ ва ҳаёт кўринишларидаги барча ҳолатлар, барча туйғулар, барча қувонч ва изтироблар, барча ғам-аламлар ва ташвишларнинг,

боқий лаҳзаларнинг бадий таъсирли инъикоси. Инъикоси бўлганда ҳам шоир қалбининг ҳақгўй призмасидан ўтган, дилларни сархуш айлаб, нурли уфқларга қодир, таъбир жоиз бўлса, ўша Прометей келтирган олов янглиғ ҳайратомуз қудратли мўъжиза, тенгсиз бир қудрат.

— Шеърятга жуда қизиқаман, энди мен нима қилишим керак?

— Бу қизиқиш шеърятни чинакам севиш бўлса, унда у бир умрга сирдошингиз, маслакдошингиз бўлиб қолаверади. Бироқ бу қизиқиш шунчаки шоирликка ҳавасдан иборат бўлса, унда сизга қийин: ё бу йўлда беҳуда умр кечиришингиз, ё ҳозирдан бу иштиёқнинг баҳридан ўтишингизга тўғри келади...

— Ёзганларингизда Ойбек домлани меҳр билан тилга оласиз. Қизиқ, чиндан ҳам унинг шеърлари ҳар гал ўқилганда ҳар хил таъсир этади. Боисини изоҳлаб берсангиз?

— Ойбек шеърларини шунчаки ўқиган киши адашади. Уларни фақат ўқиш эмас, ўқий билиш керак. Рус шеъриятида ана шундоқ мағзи тўқ, ҳар ўқилганда янгича мазмун, янгича товланиш билан таъсир этувчи яна бир шеърят бор,— Борис Пастернак шеърияти...

Ойбек ўсмирлиги — талабалик йилларида Борис Пастернакка меҳр қўйганлигини, бунга шеърларида иқрор бўлганлигининг боисини ҳам шу уйғунлик билан изоҳласа тўғри бўлади.

— Дастлабки сочмаларингизда меҳнат туйғуси ҳақида кўп ёзгансиз. Изоҳлаб берсангиз?

— Меҳнатсеварлигидан ўроқнинг ҳам қадди букиқ бўлиб қолган, дейилади. Бу гапда жон бор. Бир иш қилмоқчи бўлсанг, сўзсиз майиншасан, қайишасан. Бўлмаса, иложинг йўқ. Айниқса, Ватанимиз энди қаддини тиклаётган кезлари буни қалбан туйиш ҳам катта гап эди. Буни ўзгаларга ҳам юқтирмоқчи бўлгандирман-да.

— Шижоатли ва асабий бугунги даврнинг ҳамма ташвишларига, юмушларига қандай улгурса бўлади?

— Жуда оддий. Лекин гангиб қолаётганлар ҳам оз эмас. Узлари софдил, яхшилик билан келишувчи, эртага умид билан боқувчи ёшлар. Қайси бир фильм-ням ёш қаҳрамони шундай дейди: «...Мени тақдир худди қушни учиргандай учириб кетяпти. Ҳеч нимага

улгуролмай учиб кетаяпман...» Аммо, айтиб қўяй. Ҳам-масига улгура билиш лозим.

— Ёмон одамни қандай ажратса бўлади?

— Илон тўғри ва силлиқ бўлгани билан қинғир-қийшиқ из қолдириб ўрмалайди. Аммо одамнинг изи қанақалигини билиб олиш... Жуда қийин, жуда ҳам... Бу йўлда ҳатто бир умр адашишингиз мумкин...

— Уйқуни қандай тушунасиз, уйқу шоирларнинг душмани дейишади, шу тўғрими?

— Кўршапалакларнинг айрим хиллари бир йилда уч юз йигирма кун ухлар экан.

...Нима бўпти. Ҳар тугул бир йилда қирқ кун уйғоқ бўларкан-ку. Йил бўйи ухлаб ўтказувчи одамлар ҳам бўлади — шулардан ҳазар! Шоирларга келсак, тўғри айтишибди — кам ухлашади. Шу ухлаганида ҳам чала қолган ишини тушида давом эттиришига кафилман.

— Кечирасиз, ҳидлар орасида қайсисини ёқтирасиз?

— Олимлар аниқлабдики, дунёда юз мингдан ортиқ ҳид бўларкан. Менимча, улар орасида хушбўйи нон ҳиди бўлса керак...

Шу алфозда ўша учрашув ёдига тушаркан, яна ўз товушидан ўзи чўчиб тушди:

— Уқувчининг диди улғайгани яхши бўлди-да.

Миртемир университетни, университет хиёбонини айланди. У азим чинорларга, гулзорларга суқ билан боқди, хаёлга чўмиб хиёбон бўйлаб кезди, университетнинг ҳашамдор биносига, бирор ёмбига кўзи тушиб қолгандек, узоқ тикилди. Хиёбондаги чойхонада самарқандлик чоллар билан сўзлашди. Уша кекса чинорга ниманидир шивирлаган бўлди, уни силаб-сийпалаб қўйди, битта япроқ узиб чангини артди-да, жилмайди.

Бу чинорни талабалар кейинчалик «Миртемир чинори» дейдиган бўлишди...

Булар кейинги гаплар. Ушанда Миртемирнинг Йўлдош отадан сўраб, барвақтроқ қайтганининг, ўзини қўярга жой тополмаганининг важи бор эди; Самарқандга онаси кўчиб келаётганди. У она деганда, ўзини ўтга, сувга урувчилардан эди. «Барот» достонида ҳам ёзди: «Оч ётаман онам-ла Бу қора кечаларда». Таржимаи ҳолида эса деди: «Онам кичкина, қора, ориқ, меҳнаткаш, ўта мушфиқа, ўта мақолгўй аёл эди. Сўзи мақол-

сиз бўлмас эди. Бувим билан бирга турардик. Бизни гўдакликдан меҳнатга ўргатган онам бўлди».

Ушанда азиз онасини сўнги бор кутиб олишини қайдан билсин! Онасидан олисда ҳижрон азобини тортишини қайдан билсин!..

Шу минг тўққиз юз йигирма тўққизинчи йилнинг охирларида Миртемир устози Сотти Ҳусайн бошчилигида уч-тўрт ёш ижодкор билан саёҳатда бўлди: Туркистон тупроғидан ўтиб, Ҳазар денгизи орқали Бокуга борди. Озарбайжон ёзувчилар уюшмасида Сулаймон Рустам ва Миржалоллар билан танишди. Жаъфар Жабборли уйида бўлди. Кейин Қозонга ўтишди. У ерда Ҳасан Тўфон, Аҳмад Исҳоқ, Маннур Ғабдирахмоф Минский каби ёзувчилар билан танишди, шеърлар ўқишди. Сўнг Москва, Ленинградда бўлдилар. Бу сафарлар Миртемир ижодининг янги поғоналарга ўтишида катта туртки бўлди.

Эсида. Турли институтларда марксизм-ленинизмдан, адабиётдан дарс бериб юрди ўша йиллари. Ўзи ҳам Охунбобоев номидаги Давлат агро-колхоз институтининг пахтачилик бўлимини (мустақил тайёрланиб) битирган эди. «Пахтакор агроном» деган шаҳодатномаси ҳам бор. Қўйингки, тиниб-тинчимасди. «Бонг», «Коммуна» номли дostonлар ёзганди у кезлар.

— Бу дostonларда,— деди домла,— ҳали ўта ғўрлигимиз билиниб турарди: қофиялар бўёқсиз, образлар яланғоч, баён гаплар эди. Шунинг учун ҳам уларни кейинги туркумларимга киритмадим. Қоллективлаштириш авжига чиққан, яратиш авжига чиққан кезлар эди-да, дарҳол айтишга шошардик...

Кейин...

Ўша йилларни эсласа, домла оғир ўйга толади. Тишларининг ғитир-ғитири кучайиб, маъюс тортади.

Бир шеърда шоир шундай деганди:

Расо эдим,

Нодонлар майли билан ёй бўлганман...

У умр бўйи нодонлардан нолиб, «Ранжиган юракнинг мунгини, ўтган умрнинг ёниқ дostonини» куйлаб ўтди.

«Замондош замондошдай бўлсин-да» дейди у кексалик онларида ёзган «Бовурдошлик» шеърида. «Кўнгли эгриларнинг кўзлари куйсин, Кўзлари ҳам гапми, ўзлари куйсин, Даврдошлик мундоқ бўлибди.»

— Хўш... Нодондан нолисам — кўрганимни, замондан қувонсам — қувонганимни ёздим, — дейди у. — Ленин кўрсатган тўғри йўлда эканимдан ғурурландим, доволардан, синовлардан омон ўтдим. Деҳқоннинг, ишчининг, зиёлининг бугунги кунини алқадим. Қуруқ мадҳиябозлик қилмадим, шекилли...

Сўнг бағридан эзгу бир ишонч отилиб чиққандек бўлади:

— Ҳа, исбот нораво ҳақиқат бу, бўтам...

ОНАДАЙ ОШИҚ ЙУҚ ОНА ВАТАНГА

Онаси Моҳирўй ая тиккан белбоғда шундай сатрлар бўлгувчи эди: «Назар қилсам ичим ҳасрат билан битганга ўхшайди. Халойиқ можароси нотавон этганга ўхшайди. Нетай, замона зайли шу экан, аё биродарлар, Соқолу соч оқариб пилиги битганга ўхшайди...»

Шоирлик ҳақида гапирганда ҳам, у онани унутмайди:

— Одамзод шеъриятга бешикдан ошно бўлиши афсона эмас-ку. Она алласидан. «Йиғлаки, онасини йиғлатмас бўлсин одам.»

У аксарият асарларида онани эслатди. Эслатганда ҳам эсдан чиқмайдиган қилиб тасвирлади. Ҳазил шеър ёзганда ҳам онани унутмади — ниҳоясини онага боғлай билди: «Майли, баттар бўлсин тиз, Майли жувон, майли қиз, Майли хунук ё сулув, Майли айрон ёки сув, Майли юзинг буришиқ, Майли лабинг қуришиқ, Майли битта тишинг йўқ. Бор йўғидан ишинг йўқ. Тиззамда ўлтиравер, Дилга меҳр тўлдиравер... Чунки, ахир онасан, Элимда дурдонасан...»

Миртемир иккинчи онасини ҳам жуда яхши кўрарди. Ундан доим рози ўтди. Камтар, камсуқум бу аёл ҳаётдан хасталиқ билан кетди. Шоир уни кўп эслайдиган бўлди. Тушларида кўрди. «Қилтомоқ» деган шеър қораламасини ёзди. (Менинг онаизорим ҳам бедаво қилтомоқдан кетган. Домла архивидан бўзламай кўчи-

ролмадим.) Ҳали бирор тўпламда ё матбуотда чиқмаган шеър ушбу турур:

...Қилтомоқдан кетди иккинчи онам,
Ўз онамдай эди — онамдан кейин.
Не оғир кунларда мунис ҳамхонам,
Меҳри олов эди, ўлчамоқ қийин.

Қилтомоқдан кетди, қолди жўжалар,
Барчасига жондан оға бўлдим мен.
Йўлларда машғала — меҳнат ва ҳунар,
Нурга етакладим, дарға бўлдим мен.

Онда-сонда тушда кўраман аниқ
Ўз онам ёнида рўмоллари оқ.
Она қалби сўзсиз, ҳамниша ёниқ,
Жилмайиб қўяди икковлон бироқ.

Эҳтимол, бу жиндак маломат бўлса..
Кошки, розиликдан аломат бўлса.

— Болаликнинг армон бўлиб қолган томонлари ҳам оз эмас,— дейди домла ҳорғин ўйга толиб.— Эски мактабдан, эски турмуш қолдиқларидан қочиб Тошкентга келдимۇ ҳаётим бутунлай ўзгарди-кетди. Қадим Самарқанднинг ҳам таълим ва ўғитларидан баҳраманд бўлдим. Тошкент бўлса ўз уйим, ўлан тўшагим бўлиб қолди. Боя армон ҳақида гапираётирувдим. Шундай: она меҳрига тўёлмаганим, лоақал бир лаҳза кўнглини олиб, фарзандлик меҳримни кўзига жойлай олмаганим бир умр армон бўлиб қолди менга... Лоақал қабрини қаердалигини билиб, эл қатори ёдгорлик тоши ўрнатиб кетолсайдим!..

Домла қўлёмалари билан танишаётиб, араб алифбосида битилган тўртликка назарим тушади:

Мен онам қабрига тақдирнинг жабри
Тупроқ тортолмайин ўтаётибман.
Тупроқ қайда, қаёқда қабри
Дарак тополмайин кетаётибман...

Алвон шафақлар уфқларга илиниб қолгандек.
Аста-секин кун ботаяпти. Деразалардан чўкаётган тун

қанотида чаманларнинг атри оқиб киради. Кушларнинг чуғур-чуғури кўпаяди.

Шоир маъюс тортади. Ешлигидан ҳамишалик армон бўлиб қолган онлар хаёлини тортади. Эсида, олис айрилиқли отланаётганида онажони зор қақшаб кузатганди. Шу-шу уни кўролмади.

У сал енгил тортиб, хаёлида етилаётган қоралама мисраларни оққа кўчириш учун уйига ошиқади.

— Менинг аёл ҳақидаги тушунчамни биласизми?— деб қолди бир кун домла.— Аёл зотининг ОНА бўлишидек муқаддас ҳуқуқидан, дилбар уй БЕКАси бўлишидек фараҳли зийнатидан бўлак барча ҳақ-ҳуқуқлари, барча саодатли... онлари иккинчи даражали гаплардир...

ҲАРОРАТ

Боягина шафақдан қонталаш булутлар оқшом кўйнида энди сурранг, сирли кўринади. Уларни туртиб чиққан қоялар ваҳмли. Бу манзарани тепадан кузатилса, гўё эртақлардаги ғаройиботлар аро муаллақ туриб қолгандай бўласан. Фақат ён қанотда бир ёниб, бир ўчиб бораётган чироқ самолётда кетаётганлигини ёдинга солиб кўяди.

Бир пайт атроф хиёл ёришгандай бўлади, бу манзара чекинади. Пастга қараган кимсага юлдузлар ерга тутдек тўкилганга ўхшаб кетади. Самолёт Фарғона водийси устида. Булутларни салладек ўраб олган ҳалиги қоялар ана шу сулув водий теграсида қад кўтарган Тянь-Шань, Хисор, Олой, Помир, Чотқол тоғларининг чўққилари. Пастда порлаб ётган ғужгон юлдузлар — Фарғона юлдузлари; хонадонлардаги, заводлардаги, фабрикалардаги, театрлардаги, билим юртларидаги, дала шийпонларидаги юлдузлар...

Ораларидаги сайёр юлдузлар, улкан пахта териш машиналари.

Миртемир ҳам ҳаста бўлишига қарамай, Қўқонга, Сотти Ҳусайн юбилейига кетаяпти. Аҳён-аҳёнда деразадан қарайди-да, нималарнидир ўйлаб, хаёлга берилади.

...Бу ерларда қирқ беш кун деганда Қатта Фарғона каналини жаҳон харитасига киритолган халқ жасорати

кунларида ҳам чироқлар мана шундай тонггача ўчмаган. Бироқ, у маҳаллар сон-саноксиз оддий фонус ва машъаллар ёнар эди. Ушанда ҳам нонвой, ошпаз, бичиқчи, этикдуз, чойхоначи... қўйингки, қайси касб эгаси бўлмасин, қўли-қўлига тегмаган. Сартарошга навбат олганлар гали келгунча ишдан бош кўтаргиси келмасди.

Бир жойда бошини дастрўмол билан тез-тез артаётган Усмон Юсупов оташин нутқ сўзлайди. Бошқа бир жойда атоқли халқ достончиси Ислон шоир дўмбира жўрлигида қаҳрамонлик термаларидан сел бўлиб айтаётир. Яна бошқа жойда тахтадан саҳна қилинган. Юк машиналарига ўрнатилган прожектор нурлари шу қўлбола саҳнада тўқнашиб санъаткорларнинг истеъдод қирраларини кўз-кўзлайди: Ҳалимахоним ёки Қори Еқубов хониши, Тамарахоним ё Мукаррамахоним хиромлари, Аброр Ҳидоятлов ё Лутфихон ижроси қурувчиларни қаҳрамонликларга чорлайди. Саҳардан шомгача, шомдан тонггача иш давом этади...

Олисроқдан қаралса, машъала ёғдусида кўтарилаётган чанг-тўзондан ҳеч нарсани англаб бўлмайди. Атоқли кинорежиссёр Эйзенштейн бу халқ жасоратини тепадан — самолётдан суратга ола туриб, уни Темур юришларига қиёслаб ифодалашни хаёл қилгани бежиз эмас-да...

«Ҳа, ҳали ёзиб, одамларни ишонтирадиган афсонавий ишлар бир талай», — ўйлайди шоир.

Ушанда канал қазиганлар, бир куннинг ўзида йигирма куб метргача тупроқ қазиб чиқарган паҳлавонлар шахсий манфаатни, ўз шон-шухратини ўйлаган эмас. Булар ўша Лоғон, Жанубий Фарғона сингари йирик халқ қурилишлари билан теварак-атрофга бемақсад ёйилиб кетувчи тоғ сувларини измлаб олганларнинг, жаҳон аҳлини лол қолдирганларнинг аждодлари-да! Катта Фарғонага сув очишдек катта таитана Ҳалимахоним, Мукаррамахонимларнинг карнай-сурнайлар садолари остида ўзандан ашула айтиб, рақс тушиб ўтиши билан бошланган эди. Сув улар изидан — куй-қўшиқ изидан, қаҳрамон халқнинг ардоқли вакиллари изидан эргашиб кейин шитоб билан ўзига илҳақ ва ташна далааларга йўл олган...

Энди Катта Фарғона каналини олдингисига қиёслаб бўлмайди. Энди унинг имкониятлари мислсиз кенгайиб,

тармоқлари водийнинг қон томирларидек таралиб кетган. Унга энди замондош каналлар қўшилган. Улар биргалашиб Фарғона далаларига ҳосилбахш ҳарорат элтади — қуёшга чўмилиб, тупроққа йўғрилиб, пахта бўлиб очилади, дов-дарахт бўлиб кўкаради, ўрик бўлиб гуллайди, гул бўлиб, нур бўлиб жилмаяди, бошоқ бўлиб тебранади...

... Самолёт «оёғи» ерга тегиб хиёл путрайди. Стюардесса қиз жилмайганча «Кўқонда ҳарорат қирқ даража», деб эълон қилади.

... Ушанда, 1939 йилнинг июли охиридаёқ Катта Фарғона каналида қатнашиш учун келганларнинг сони юз минг кишидан ошиб кетганди.

Миртемир бу жабҳадан қайтгач, халқ қаҳрамонлигини ошиб-тошиб куйлади. «Яли-яли», «Шодиёна» каби шеърлар ёзди. Хатто «Яли-яли» асари энг яхши қўшиқлар сафидан жой олди. «Дашт юзига юрди элим қаҳрамон.» Тавба!.. Ҳақиқатан ҳам халқ ҳашари, халқ қаҳрамонлиги бўлганди ўшанда. Халқ ҳароратидан ҳайратга тушганман. Қатнашмаган деҳқон, қатнашмаган санъаткор ё зиёли кам қолувди ўзиям. Ислом Назар ўғлини ҳам ўша сафарбар кишилар орасида кўрганман. Ҳамид Олимжоннинг ташаббускорлиги, топқирлиги, билагонлиги шу ерда ҳам иш берган...

...Шафақдан қонталаш булутлар тоғ чўққиларига елка тираганча қотиб қолди. Чўққилар гўё: «Буёғига ўтмайсан, вассалом, пахтакор айтганини уддалаб, нафасини ростлаб олсин...» деб турганга ўхшайди. Қуёш кўтарилган.

Миртемир Қўқон хотиралари билан бўлиб қайтаркан ўйлади: «Сотти Ҳусайн юбилейида унинг руҳи қўлладими, ишқилиб, анча шеърларнинг қораламаси билан қайтыпман. Улмасам, шеър даражасига етказаман...»

Қанотлар остида жонажон водий. Гоҳо жимирлаган нимадир ялт-юлт этиб, қуёш аксини кўзга уради. Улар Фарғона дараларига қон томиридек таралган каналлар, дарёлар, сунъий кўллар. Ғўза ранги — тўкин фасл ранги. Кўҳна қўрғон тепаларига ўхшаш ҳу, сарғиш ялангликлар Фарғона адрлари. Улар ён томондан қаралса тоғ

ўнгириларига ўхшайди. Бу ерларга ҳам насослар орқали сув чиқарилиб ўзлаштириляпти, Фаргона ҳароратини жаҳонга ёйишга ҳозирланаяпти. Анави бесаноқ яшил чизиқлар, яшил кенгликларга — тут плантациялари, боғ-роғларга ҳам шу ранг сингмоқда. Ҳавода живирлаган ҳовур — пахтазорларда давом этаётган матонатли меҳнат ҳовури...

... Самолёт оёғи ерга тегиб хиёл путрайди. Стюардеса қиз жилмайганча Тошкентда ҳарорат қанчалигини эълон қилади. Эшик очилиб пойтахт нафаси уфуради...

ЖАНГГОҲЛИ ЖАБҲАЛАР

У тонгда хиёбонда кезаркан, сўнг анча аввал бўлиб ўтган воқеаларни эслади.

Уттиз саккизинчи йилнинг ўн тўққизинчи январи эди. Миртемир ишдан ортиб, туғруқхонага борса — хотинининг кўзи ёрибди. Қиз! У ўзини қаерга қўярини билмай қолди. Узича умр йўлдоши Ерқинойга, қизчасига нималарнидир тўқиган бўлди. Исмини нима қўйсайкин? Туркистонга, Биби Саҳро аяга хабар бериши керак...

Унинг шоирлиги тутиб, буфетга кирди... Кейин хиргойи қилганча уйига йўл олди. У — ота эди!

Қизи туғилган йил... ўша йили таржимонлик фаолияти бошланганди. Адабий ходимлик ишларини ҳам. «Ойсанамнинг тўйида» достони ёзилувди ўша йили. «Ленин ва Ражаб бобо»ни ҳам бошлаб қўювди. Бу воқеадан бир йил ўтиб-чи?

Миртемир кафтларини ишқаб қўйди. Улғайиб қолгандек сизди ўзини. Ҳеч бундай ҳол бўлмаганди унда. Еттинчи осмонда учиб юргандек эди гўё.

Шота Руставелининг «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» ини таржима қилишга ўзни бахшида қилган кезлар эди.

«Башарият тарихида яратилган шоҳ асарлардан...» — ўйлади у. Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон — Гариэл ва гўзал Нестон-Дарижон, алп баҳодир Автондил ва сулув Тиантин... Ҳа, улуғ шоир қаҳрамонлари хатти-ҳаракатларини бошқа мамлакат тимсолида тасвирланган бўлса-да, Грузия қиёфасини чизибди!

...Ана хаёлий қалъа — Қожетидан латофат тимсоли

Нестон-Дарижон озод қилинапти. Шу боисдан Автандил: «Қуёш юзлик дилбарни деб жон бермоқ менга осон» деганига ишонасан-да...

Ҳа, айтгандай Нестон-Дарижон... Нестон-Дарижон... Шоир хаёлига қўнган қарордан фикри чарақлаб кетди: Нестон-Дарижондай гўзал ва доно, Ватанига, дўстлари ва севганига садоқатли бўлсин! Қизимнинг исмини ҳам Дарижон қўйсам-чи! Бу ниятини қайнонаси Биби Саҳрога айтди. Шу-шу кейинчалик Дарижон ўсиб-улғайиб, севгани билан кўпайишиб, уйли-жойли бўлиб, Дарижон — Дорожон аталиб, мурод-мақсадига етиб турибди...

«Буларни нега уйлаяпман ўзи?..»

Сўнг у ўрнидан туриб, кўм-кўк япроқларига тикилганча, хиёбонда кеза бошлади. Руҳи тетик эди ўшанда.

Шу пайт кимдир (ёдидан кўтарилган) шошиб келиб, «Сизни Ҳамид ака чақиряпти. Хабарингиз йўқдир ҳали, уруш бошланибди, уруш, Миртемир ака!» деганча ортига қайтди.

Миртемир аввалига анчагача гаранг бўлиб турди. Оёқ учларигача музлаб кетгандек бўлди. Кейин чопганича союзга кетди.

Борса, Ҳамид Олимжон уёқдан-буёққа бориб келар, юз-кўзларида ғазаб чақнар, бир жойда туролмас, куйканиб кетган эди.

— Уруш, оғайни! — деди у асабий. — Кўргулик экан... Кўрсатиб қўямиз босқинчиларга!

Сўнг ғазабини сал босди-да, Миртемирга юзланди:

— Саноқли одамлар қоляпти. Сиз ҳам, аммо, бўлса фронтдан осон бўлмайдилар: кетганларнинг ўрнига ҳам ишлаш керак бўлади. Кексалар ва ёшларнинг, аёлларимизнинг кўнглини кўтариш, ғалабага ишонтириш ҳам бизнинг бўйнимизда...

Миртемир қўлига қурол ололмаганининг қасдини ишдан, шеърлар қоралашдан олар, ором билмас эди.

Урушнинг дастлабки йилидаёқ у «Тельмангина» шеърда «фашист деган ҳайвон, шўртумшук... бизнинг юрtdа ҳам дор қурмоқчи, зиндон қурмоқчи» бўлганини айтиб, ғанимларга ўлим тилади. У Улуғ Ватан уруши даврида ёзган талай шеърларида «ғазабдан сархона син-

гудай чилим тортган чолларга», ўлимниг кўзига тик қараган ҳар бир ватандошга, боғ кўчадан шахт ўтган барчинсифат аёлларга даъваткор, наъракор деди: «Жарда кўрсанг — жарда ўлдир, Қирда кўрсанг — қирда от! Қўрқит — ўлдир, алда — ўлдир, Тўғри келган ерда от! Кундуз ўлдир, тунда ўлдир, Саҳар, оқшом демай от! Қайда кўрсанг — шунда ўлдир, Асти навбат бермай от!» Бўлмаса, деди шоир:

Сен фашистни ўлдирмасанг,
Фашист сени ўлдирар.

Тиниб-тинчимаган ўзбек — «гўдакларни етим қўймайди», «Ватан деб урган зарб хато кетмас», деб уқтирди у.

Урушнинг совуқ нафаси, ўша машъум 41-йил мактаб ёшига етганларни ҳам бирданига беш ёшга қаратиб қўйди... Улар еттисида эмас, ўн икки ёшга тўлганларидагина биринчи синфга қатнай бошладилар. Бедорликдан қовоқлари салқиб тушган Миртемир кечалари даъваткор Мисралар тизади. Кундузлар гоҳ радиога, гоҳ нашриётга қатнайди, гоҳ газета редакцияларида ярим тунгача қолиб кетади. Урушга кетганлар, шахид бўлганлар ҳаққи учун ҳам тиниб-тинчимайди. Ешларга мураббийликни ҳам ёдидан чиқармайди — ёнади, ёндиради, ўзгаларни изидан эргаштиради...

Қирқ иккинчи йили Сталинград қаҳрамонларига Ўзбекистон зиёлилари номидан шеърий салом хат ёзиладиган бўлди. У коллектив шоирлар номидан ёзилди. Русчага ҳам ўгирилиб, алоҳида китобча ҳолида босилди. Совға ортилган эшелонда фронтга юборилди. Ушанда ҳам, Фафур Ғулом айтганидек, Миртемир — «Чўвир от» бўлган: уларга, қўшган, оқлаган — эпақага келтирган эди.

Уша хатда у шундай ҳайқирди:

Уч олинг Толстой мозори учун,
Пушкиннинг шеърият гулзори учун.
Улуғбек даҳмаси бўлмасин ҳаром,
Улуғ Навоий ҳам кетмасин беном.

Тамарахоним Миртемирнинг Улуғ Ватан уруши давридаги фидойилиги ҳақида тўхталиб дейди:

— Ҳамон эсимда. Уруш пайтлари эди. Репертуаримизга Сталин ҳақида қўшиқ киритиш зарур бўлиб қолди. Вақт зиқ эди. Шунда кўпгина шоирларимизга шу хусусда мурожаат қилдик. Миртемир юксак ватанпарварлик руҳи билан суғорилган, бадий жиҳатдан етук қўшиқ ёзиб берди. Иккаламизнинг ҳам ижодий орзуларимиз бор эди. Биз қўшиқли балет яратиш ҳақида орзу қилардик. Миртемир менинг материалим асосида шундай балетни ёзишни жуда-жуда истарди.

1943 йилининг 27 июнида СССР гимнининг ўзбекча тексти (таржимаси) учун Ҳамид Олимжон, Ойбек, Фафур Ғулом, Уйғун, Миртемир, Темур Фаттоҳ ва Жуманиёз Шариповлар СССР Халқ Комиссарлари Совети томонидан пул мукофотлари билан тақдирланди. Миртемир оригинал ва таржима асарларни ёзишни сусайтормади. Ҳозир қўшиқ бўлиб кетган машҳур «Боғ кўча» шеърини битди. «Уч», «Ватан учун ашулалар тўплами», «Ватан учун» тўпламлари босилиб чиқди.

1945 йилнинг 9 Майи тонгида Ўзбекистон радиосининг бош диктори Ҳамид Ғулом Миртемирнинг галабага бағишланган «Қасида» сани ўқиганда одамлар чуқур ҳаяжонга тушди, кўзларда қувонч ёшлари порлади.

Галабадан бир йил ўтар-ўтмас ёзган «Қасида» номли сочмасида Миртемир таъкидлади:

— Биз ўлимларнинг омонсиз ва шаддот кўзларига тайсалламай қараганлардан...

БИР ПАРЧА ҚУЁШ

Қирқ қулоч сочингни ёйдинг дорга,
Садқа бўлай Зеби отлиқ ёрга.
Садқан отинг кетайин, Зебижон,
Сен осилма, мен осилай дорга.

— Қаранг, йиғлаб юборгулик таъсирли сатрлар,— дейди у,— невараларимизнинг неваралари ўрганса арзигулик терма... Халқ-да, халқники...

Кейин шу пайтларгача ишқ ҳақида ёзган шеърларини, дoston ва таржималарини ўйлади. Улардан кўпчилиги қўшиқ бўлиб кетган.

«Дарвоқе қўшиқ...»,— ўйлади домла. Қўшиқчилик ривожига хусусида озмунча жон куйдирдимми? Мақолалар минбарларда, ёшлар орасида...

Қўшиқчилик дунёсини бойитиб келаётган Пўлат Мўмин айтади:

— Қўшиқ шеърларининг муҳокама, мунозараларига домла вақт аямасдилар. Мен ҳам устоз ёнида кўп йиллар бирга бўлиб, радиокомитет қошидаги қўшиқ шеърларини саралашда қатнашдим. Ҳар сафар сабоқ олгандек бўлардим. Муҳокамага қўйилган ҳар бир шеърни ўзлари ўқиб чиқардилар, агар шеърда илинадиган «топилма» учраб қолгудай бўлса, уни қайта ўқирдилар, йўл-йўлакай тузатиб, талай-талай тўртликлар қўшиб қўярдилар. Очигини айтганда, аксарият янграб турган қўшиқларда устознинг улушлари бор. Миртемир домла билан сафарда бўлиш ҳам дарс ўрнига ўтарди.

Пўлат Мўмин ҳақ. Эфир ва радиотўлқинларида эшитиб, тинглаб, кўриб келаётган жуда кўп қўшиқ текстларида Миртемирнинг қўли бор. У қўшиқ билан музикани қўш нарса деб тушунарди.

«Қўшиқ — шеър ва музиканинг бирлиги демакдир» — уқтиради куй ва қўшиққа, табиат ва кенгликларга ошифта Миртемир «Кўшиқ ҳақида» мақоласида. — Бир жиҳатдан, музика қўшиқнинг қалби, иккинчи жиҳатдан, ҳарқалай, киши асосан қўшиқдан олганини керак бўлган мазмун ва завқини шеърдан излайди...

Шеър боши ва охири бўлган асардир, яъни тугал поэтик ижоддир.

... Шунинг учун кўп вақт меҳнатдан анча чақирим нари турган шоирлар музика орқали ўзларининг тутуриқсиз шеърлари билан ўртага чиқиб қоляптилар... Қўшиқ текстларини марказлаштириш лозим, яъни ҳамма текст бир марказдан — комиссия назоратидан ўтиши керак, деб ўйлайман.»

Бўлган қизиқ бир ҳангома ҳам бор: бир куни (1975 йилнинг бошларимиди) қайсидир қўшиқ учун домла радиога шеър (текст) қолдириб қайтди. Орадан анча ойлар ўтиб кетди. Бир куни радиога бориб қолган Миртемир мутасадди ходимдан тортиниб сўради:

— Бўтам, ҳалиги қолдирган шеъримни ишга тушириб юборгандирсизлар...

Ходим папкаларни титкилай кетди -- шеър йўқ эди. Миртемир домла ўзини ноқулай сезиб деди:

— Эндиги келганимда топиб қўярсизлар, қўлёмаси ҳам қолмаган эди...

Ўсал бўлган ходим, ўзини оқлашга тушди:

— Қай кунни кўрувдим, материаллар билан... Энди, жон домла, бошқатдан ёзиб берсангиз.

Домла ранжиб чиқди-да, адабий драматик эшиттиришлар редакциясида ҳам иши борлиги учун анча «ўралашиб» қолди. Ҳануз ғашлик тарк этмаган эди уни...

Қайтаётиб қўшиқ редакциясига тагин кирди. Бирпас тишларини ғитирлатиб турди-да, деди:

— Боя қайта ёзиб беришимни сўраган эдингиз. Ёзсам, янгисини ёзиб кета қолай... Қани, қоғоз серобми? (Домла бирор нарса қоралагудек бўлса, олдида қалам ҳам, қоғоз ҳам кўп турмаса бўлмасди.) У тагин такрорлади:

— Қоғоздан мўлроқ олинг-чи...

У боядан буён хаёлида пишитиб олган мисраларни қоғозга тушириб, асабий ҳолда сайқал бера бошлади: «Қўшиғим қайда, ўша, Қўшиғим қайда қолди? Наҳотки ҳолий гўша, Биз кезмиш жойда қолди?» Кейин бу бандни шеър бошланишига олиб чиқди-да, учинчи бандга сайқал берди:

Сада таги ҳам бўш-а?

Е қопчиғайда қолди?

Қўшиқ тексти тайёр бўлгач, «Хўш...» деб қўйди-да, ҳамон кўнгли ғашлиги кетмаганидан деди:

— Буниси йўқолмас энди?..

Шу-шу, «Қайда!» деган қўшиқ тилга тушиб кетди. Бу — йўқолган қўшиқ текстининг топилмаганига ҳам шоирона киноя эди...

«Бир гўзал», «Ўйнасин», «Сулув чечаклар», «Ялияли», «Қарқаралик», «Мени ёд эт», «Она», «Ўзим биламан», «Боғ кўча», «Она орзуси», «Мен сени инжитмайман» сингари ўнлаб қўшиқлар дилингизга ором бағишлаган кезлар Миртемир меҳнатини ҳам кўз олдингизга келтириб қўйинг; чунки, бу қўшиқлар сизга ҳарорат бахш этгунга қадар у неча тонглар отишига гувоҳ бўлган. Ана шундай қўшиқлар сони ҳозиргача элликдан ошиб кетди. Ҳали Миртемир шеърлари билан айтиладиган янги қўшиқларни кўп эшитасиз.

Миртемир хаёлга берилади. Ҳамма нарсани унутади. Кенжатоий Мирзоси чой келтириб, товуш бермагунча шу аҳвол давом этади.

Сўнг ўзига келиб дейди:

— Ҳа, айтгандай, муҳаббат дебсиз. Муҳаббат ҳақида ким ёзмаган? Мен ҳам анча шеърлар қоралаганим сизга аён...

Ҳа, у минг тўққиз юз йигирма еттинчи йилдаёқ ёзган сочмасида айтган эди:

— Эсингдами, тўлқин сочган. бола қалбимизга сўнгсиз суюнч бағишлаган бир кун...

«Ёр севган йигитнинг йўллари очиқ», дейди у яна.

Ишқдан айри тушиб, тўлғонган кезлари ҳам бўлган. Кутганлари сароб бўлиб чиққан шоир сўзлади: «Икки йиллик ширин умрдан — Қолдикми шу кунга ноилож?»

Яна дедики:

— Нега кўзинг безовта, бетинч, Боқишларинг бу қадар мунгли? Барин унут, пушаймонинг кеч, Оғримасин янги ёр кўнгли... Боқишларинг бу қадар мунгли?

У ажойиб, ўқиганингдан сўнг кўчириб севгилингнинг қўлига тутқазсанг арзигулик ишқий мисралар яратди, «Қўлингизга тутдим бир ғужум чилги» шеърида «ишқий можаро» нинг ниҳояси йўқлигини, бу дарднинг сўнгги йўқ ва бедаволигини, ўта инжиқлигини ўтли мисраларда кўрсатиб бераркан, деди: «Бўсага чек қўйма, бўсага йўқ чек...»

— Севгини севги ҳолида кўрсатадиган кўзлар-да, — дерди домла.— Ҳамма кўргулик ана шу тенгсиз оху ча-роғлардан келади.

Шунинг учун ҳам у кўзларни юқори поғонада куйлади: «Оҳ, у кўзлар бир парча қуёш...»

Ана, Миртемир ўзини ижодга «чоғлаяпти» — бир пайтлар белги қўйганларини варақлаяпти.

...Дунёда ёлғиз яратилганидан ҳамиша дилгир Ёзи шафтолининг тагида ўз-ўзига сўзланиб турибди. («Ёзи билан Зебо» халқ достонида...) Миртемир шу ерга келганда «ҳа...» деди-да, унинг тилидан айтилган: «Эй худоё, бор худоё бошни ярат, Ёлғизни яратгунча тошни ярат. Бири ўлса, бири турар бошида, Ёлғиз ўлса кими турар қошида» мисралари ёнига бир пайт ўқиганидан

икки чизиқ тортиб қўйибди экан. Сўнг қалам билан: «99-бетга қаралсин...» деб ёзибди. Ўша саҳифада эса яна Ёзи тилидан айтилган: «Қошингни қорасига қотгин мени, Ошиқлик бозорига сотгин мени, Ошиқлик бозорида гар олмаса, Палахмон тоши қилиб отгин мени» мисралари ёнига ҳам «яхши» дейилган белги қўйилган эди. Хаёли олисларга учган домла шу кўйи дostonнинг ўзи белги қўйган жойларига қайта назар ташлаб чиқаркан: «Ун тўрт яшар Зебомни кўрмасам, Кўксима урсам тегирмон тошин», «Қайрағоч қаттиқ оғоч, қозиқ бўлур», «Рўмолинг соя қилиб ухласам, Абдуллахон тахтига минганча бор», «Қўлим тегмай диркиллайти кўкраги...» каби мисраларни алоҳида белгилаб қўйди.

Кўзга оловдай кўринган мисраларнинг тагига чизиқ тортиб қўйган Миртемир ўшанда халқ ижодининг нақадар чексиз уммонлигини, нақадар таъсирчанлигини хаёлидан яна бир марта ўтказган эди. У нимаики ёзса ана шу беқиёс ҳазинага таянди. Бироқ ундан нусха кўчирмади. Йўқ! Балки ибрат мактаби сифатида унга таянди, ундан мусиқийлик ва шаклу шамоиллар ўрганди. Шунинг учун ҳам ёзганлари таъсирчан чиқди. Ишқ ҳақидаги мана бу мисраларни қаранг: «То тирикман, ўша қайсар болангман, На тиним бор, на излашдан толаман. Кетма жоним, айрилиқдан жон безор, бари бир мен сени топиб оламан».

— Кишига, — дейди домла, — умр бир марта берилганидек, муҳаббат ҳам қайта nasib этмайди. У топталар экан, сарв қаддини қайтиб тиклаши мушкул. Бундай муҳаббатнинг асл туғёнкорлиги ва мафтункор қаддини тиклаганда ҳам аввалгисидек покизалиги, фидойилигича қололмайди...

— Шундай, — дейди у оғир сўлиш олиб. — дунёда ишқ дардидан оғирроқ, жароҳатлироқ, бу билан бирга оламжаҳон ҳузурбахш дарднинг ўзи ҳам йўқ.

— Илжай, деяпман!

Бола куздаги баргдай титрайди. Хўжайин эса баттар ўшқиради:

— Илжай, деяпман сенга! Илжай, итвачча! Залга қараб табассум қил!..

Бироқ бола қанчалик талантли бўлмасин, қанчалик тиришмасин бари бир буни эплай олмайди. Кетмон дастаси шаклидаги бир учи хўжайиннинг пешонасида тур-

ган узун ёғочнинг юқори учидан бола йиқилиб тушади, ҳалок бўлади...

Бу лавҳа «Бесуяк бола» номли фильмда жонлангани кўпчиликка маълум.

Кўрдингиз... Уқувингиз келмаган ишга киришишни охири ҳар вақт фожиа. Кучингиз, имкониятингиз, талантингиз миқёсида иш кўламини чамалаб ўрғанинг. Кейинги пайтларда фильм билан, шеър мутаносиблигини чоғиштирадиган бўлиб қолдим.

Қай куни, мақташганлари учун Савва Кулишнинг «Ун тўққизлар комитети» фильмини кўргандим. Жудаям мавзусини топибди. Замонавий, жаҳоннинг тинчини бузаётган, ўйлантираётган гап, отасига балли! Уша фильмда бир лавҳа бор. Машъум қуролни ишлаб чиқаришни ёқлаб сўзлаётган Кризининг совуқ сўзларини эшитамиз. Даставвал унинг пастки, сўнгра устки лаблари бутун экранни қоплайди. Сўнг унинг совуқ боққан кўзлари бутун экрандан томошабинга қадалади. Усталик билан ишлатилган ана шу рамзий маъно томошабинни ларзага келтиради, асар ғоясининг очилишида асос бўлган омиллардан бири сифатида аён бўлади...

Мен ҳар бир яхши шеър ҳам ана шундоқ бўлишини ёқлайдиганлар тоифасиданман. Унинг таъсири хоҳ ижобий, хоҳ салбий бўлсин — умуминсоний фазилатлар эшигини очолса бас.

Энг муҳими, у муҳаббат маъносини кенг миқёсида тушунди: она ҳақида ёзганда ҳам, ватанни ардоқлаганда ҳам, Ленин ва унинг партияси ҳақида куйлаганда ҳам, азиз Туркистон ё болалиги ҳақида ёзганда ҳам, севги ҳақида битганда ҳам — уларга том маънода муҳаббат бағишлади. Сидқидилдан муҳаббатини изҳор этди. Шундай қилгандагина шоир ҳақиқий шоирлик поғонасига кўтарилишига кўзи етди. Қайғургани шундан:

Кўзим кўзингга тушди, мен ёнаман шекиллик,
Девонаман шекиллик, тўлғонаман шекиллик...
Енмасдан иложим йўқ, ўт тушди ширин жонга,
Ўт тушмасайди фақат ногоҳ чексиз жаҳонга...

— Ҳамманинг дилида, тили учуда турган сўзни айтдингиз, устоз. Ҳа, ўт тушмасайди...

Олтинчи бўлим

ҚУЁШЛИ САДО

Устозлар кўтарилган чўққиларга ин-
тилинг. Чинакам интилсангиз — етасиз!

МИРТЕМИР

ҚАНИЙДИ, ҲАММА ҲАМИДГА УХШАСА

Ботиб бораётган куз қуёши Регистон гумбазларидан этагини айириб ололмай ҳалак... Бутоқларда илиниб қолган зарҳал япроқлар йўлаклар четига, ариқлар лабига тўкилмиш хазон сал эпкиндан дийдирайди, ҳазин шиғирлайди. Осмонпайванд тарихий обидалар секин-аста оқшом рангига уйғунлаша бориб, кўкси шафқдан қонталаш булутлар остида янада салобатлироқ кўринади. Тун рўдапо тўнини судраб атроф муҳитни қоплаб ола бошлади. Утмишнинг бетакрор ёдгорликларига ёндош бўй чўзган замонавий, қадди баланд кошоналар ҳам паҳлавонлардай азим шаҳарнинг яна бир туни оғушига сингиб боради. Самарқанд чироқлари бирин-кетин кўз очади. Йўлакларда, хиёбонларда сочилмиш хазонлар чироқлар ёғдусида тиллоланади ё қадамлар ортидан пирпираб-пирпираб эргашдилар-да, яна ерга юз тубан чўкадилар. Шаҳар чироқларига рашки келгандай Самарқанд осмонида юлдузлар чарақлай бошлади...

Самарқанд чироқларининг Самарқанд осмонида чарақламиш юлдузлар билан баҳси давом этар, йўлакларда хазон шитирлар, дарахтларга тақаб ўрнатилган ўриндиқларда «ошиқлар шивири» қулоққа чалинар, кузнинг қадимий, ҳар галгидай дилхуш тунларидан бири эди. Миртемир ана шундай куз тунларию, баҳор тонгларини яхши кўрарди.

У бугун ҳам Ҳамидни кутаяпти. Иккови бир-бирига суяниб қолишганига ҳам мана ўн йилдан ошиб қолди..

Бирдан хаёли бўлинди. Шаҳдам одимли Ҳамид Олимжон зум ўтмай етиб келди.

— Озроқ кечикдимми дейман, Мир... Марказқўмга йўқлатиб қолишди. Бормай илож йўқ. Ишлар зўр оғайни, Катта Фарғона канали қуриладиган бўлди! Ажойиб, хайрли иш! Ҳаммани сафарбарликка ундашимиз, ўзимиз ижодда филойилик кўрсатишимиз керак...

— Имкон борича, — деди қувончи тошган Миртемир Ҳамид Олимжондан қолишмай юришга ҳаракат қилиб, — қўлдан келганча ҳаракат қиламиз.

— Имконни топамиз, қўлимиздан келади, сидқидилдан иштиёқ бўлса бас, — деди қатъият билан Ҳамид Олимжон.

Миртемир билан Ҳамид Олимжон ораларига раҳна солувчилар ҳам оз эмас эди. Яхшилиқни кўролмайдиган, ёмонлар билан кўнгилларини хушлайдиган ғаламислар турли йўллар билан ўз кирдикорларини ошкор қилиб турарди.

Домла адабиётшунос Турғунбой Халилов билан ўтказилган суҳбатида шундай дейди:

— Қайси йилдалиги аниқ эсимда йўқ. Самарқандга бордим. Ёшлигимнинг қайноқ даври кечган, ижодимга қанот берган жойни зиёрат қилиш иштиёқидаман, билмадим, қандайдир иш билан Педакадемияга (ҳозирги СамДУ) кирдим. Одатда хат-хабарлар қўйиладиган хонтахтада Ҳамид Олимжоннинг номи ёзилган кўк пакет турган экан, нима борлигидан беҳабар: «Дўстларининг бирортасидан хат бўлса керак, Ҳамидни суюнтирадиган бўлдим-да», деган хаёл билан пакетни олиб кетиб, унга бердим. Кейин маълум бўлишича Қўқон мухториятчилари томонидан чиқарилган, ўз чиркин йўлларига оғдиrolмай ёламзада бўлганлар томонидан Ҳамид Олимжонни бадном қилиш мақсадида атайлаб юборилган журнал экан. Ҳамиднинг гапи боягидай эсимда турибди: у бу журналга ёзилмаган ҳам, ўқийман деб ҳеч кимдан сўрамаган ҳам экан. Аммо бундан фирром, ўзи бирор оғизга оладиган асар ёзолмайдиган, ёзганни кўролмайдиган номард кимсалар фойдаланганлар. Кенгашда ҳам айтилган уйдирма шу бўлган эди. Э... бундай воқеалар бошимиздан кўп ўтди, неча бор жар ёқасидан қайтганмиз.

Миртемир армонли сўлиш олди. Утган, қайтарилмас даврларни эслайди.

— Аввал ёзган бўлсам ҳам айтай, — деди домла, — кунларнинг бирида Педакадемия хиёбонида Ҳамид Олимжон билан танишдим. Уша кезлар мен Йўлдош отада маориф ва маданият, матбуот ва адабиётга тегишли топшириқларни бошқарардим, отанинг сафарларида ҳамроҳ бўлардим, қўлимдан келганча ёзиб қайтардим — тўртинчи котиб эдим-да.

Яна пича ўйланиб тургач, давом қилиб дейди:

— Ҳа, ўша ҳиёбонда, чинор тагида Ҳамид билан Бодрингхўрлик қилдик... Шу-шу биз деярли ҳар кун ибришадиган, кейинчалик шеърлар ўқиб, маслаҳатлашадиган, Безименский, Светлов, Уткин каби комсомол шоирларини бирга таржима қиладиган бўлдик. Бора-бора Нозим Ҳикматнинг «Қуёшни ичганлар қўшиғи» китобини Ҳамид билан ўзбек тилига таржима қилдик. Абдулла Алавий муҳаррир бўлган эди ўшанда.

Миртемир Ҳамид Олимжон халқ бахшиларига ўта ғамхўр эканини эслаб ёзади: «Фозил ота ҳар келганда энги устбош қилиб берар эди. Фозил ота ва Ислом шоир билан ҳазилкаш, сирдош ҳам яқин эди. Бола-чақаси, Вигитлик шўхликларидан гапга тутар эди. Менимча, шу суҳбатларда у бахшиларнинг сўз хазинасига қўл солгандай эди. Бир кун Ҳамид айтди:

— Фозил отани эшитдингми, мол йиғаётган эмиш. Бу аҳволда бор-йўғидан ажраб қолади-ку. Ахир ҳар хўжаликда қанча мол бўлиши кераклиги наҳот отага маълум бўлмаса... Увоқ моли юздан ошар эмиш.

Мен айтдим:

— Ўша ўзбакилик.

Ёш хотин оламан, деб ҳазиллашган эди тунов кун. Бу гапи ҳам рост шекиллик.

— Биласиз-ку, чорвадор бойиса қўшоқ-қўшоқ хотин олармиш, шаҳарлик бойиса қават-қават уй солармиш.

— Уй солгани маъқул эди. Ҳали ҳам ертўлада яшармиш... Домла ўзича жилмайиб қўйди.

— Кейин-кейин бориб, Фозил ота оқ уйлик бўлди. Бу борада Ҳамиднинг тушунтиришлари ва ўша туман раҳбарлари билан гаплашганлари бекор кетгани йўқ»

Ҳамид Олимжон, бахшилар, халқ оғзаки ижоди ҳақида сўзлаганда у бир воқеани кўп эсларди.

Ўттиз саккизинчи йилнинг охириларимиди, Миртемир Ҳамид Олимжон ҳузурда ўтирар, эрта-индин қилинадиган ишлар хусусида суҳбатлашишар эди. Шу пайт ихчам соқолли, истараси иссиқ кимса эшикдан мўралади:

— Ассалому алайкум... Ҳамиджон раиснинг хонаси шуми?

— Ҳа, — деди Ҳамид Олимжон, — кираверинг, кутиб турибмиз. Кейин воқеадан беҳабар Миртемирга тушунтирди:

— Ислом шоир дегани шу киши бўлади. Яқинда

«Орзигул» дostonи билан чиққан шоир-да. Уттизга яқин дoston билармиш... Чақиртирган эдим, бўлмаса юришаверади дўмбирасининг қулогини бураб...

— Бахши-шоирларга ҳам кўп холис ишлар қилаётган экансан, умрингдан барака топ, ўғлим.

Ҳамид Олимжоннинг ўзи ҳам биринчи бор кўриб тургани учун Ислом шоир ҳаётини обдан сўраб-суриштирди. Зомонавий темалари ҳақида сўради. Сўнг ҳазиломуз деди:

— Хафа бўлмайсиз, отахон, энди Сизни «имтиҳон»дан ўтказамиз-да...

Кейин бу учрашувдан ҳайратланиб турган Миртемирга юзланди:

— Қани, Мир, бир мавзу айт-чи, ота шу ҳақда шеър тўқиб ташласин.

Бу гапни кутмаган Миртемир аввалига шошиб қолди. Сўнг жиддий ўйлаб турди-да, деди:

— Отахон, олайлик... ватанини, севганини, она тупрогини жондилдан севган, эътиқоди баланд бир йигит олис сафарга... ё айтайлик армия сафига жўнади. Кетаётиб севганидан сўз олди, аҳду-паймон қилишди. Орадан йиллар ўтиб уйига қайтди. Эртасига ёр-дўстлари билан сайр қилишди, театрга киришди. Бир маҳал театр фойесида айланиб юрса, қай кўз билан кўрсинки, севган қизи ўзганинг этагини ушлаб кетибди — бир йигит билан театрга кириб келаётибди. Ана шундай кўргуликка учраган йигит не аҳволга тушар, ё нима деган бўларди? Шу ҳақда бир шеър айтсангиз, малол келмаса...

Ҳамид Олимжон «Қойил!» дегандек Миртемирга қараб қўйди.

Ислом ота аввал салла ўраган дўпписини стол устига олиб қўйди, уни айлантириб ўзича нималарнидир пичирлади, гўнғиллаб ҳиргойи қилди.

— Айтсак, айтибмиз-да, фақат айбга буюрмайсизлар, бу хомакиси. Энди сизларга маъқул бўлса, бундан кейин айтавериб чархлаймиз-да.

У шундай деди-да, қўлга дўмбирасини олди. Олдин дўмбирасига жўр бўлиб «Ҳе-й-й...» дея овозини йўлга солди. Дўмбира чертганча анча пайт кўзларини юмиб тебранган бўлди. Хонадагилар унинг шу қўйи яна мисраларни дилида қайта пухталаб, равонлаштириб олаётганини сезиб туришарди.

Ниҳоят бахши тилга кирди:

Арзим айтай десам, кўнглинг хуш эмас,
Олиб кетай десам, бошинг бўш эмас,
Бу ошиқлик ҳар кимсага иш эмас,
Жоним, менда сабру тоқат қолмади.

Ишонгандим бу сийнама дош қўйиб,
Сен кетибсан юрагимга тош қўйиб,
Еш инмаган кўзгинамга ёш қўйиб,
Жоним, менда сабру тоқат қолмади.

Сени девдим, белим маҳкам боғловдим,
Ишқ йўлида сийна-бағрим доғловдим.
То қайтгунча омон бўл, деб оҳловдим,
Жоним, менда сабру тоқат қолмади.

Эшигингда юролмадим ой бўлиб,
Ковишинга илашмадим лой бўлиб,
Етолмадик бир кўрпага жой бўлиб,
Жоним, менда сабру тоқат қолмади...

У «яна чўзаверайми?» дегандек Ҳамид Олимжон ва Миртемирга бир қараб олди-да, «чирт» этказиб дўмбрасини ҳам сайрашдан тўхтатди.

— Енгдингиз! — деди Ҳамид Олимжон ва отани самимий қутлади. — Замонавий термаларни кўпайтиринг, — деди сўнг кўзлари ёниб.

— Биз ҳам ўзимизни шоир деб юрган эканмиз-да, «Сурат»ни ёзиб, — деди Миртемир ҳайратланиб. — Сиздан кўп ўрганса бўларкан, отахон! Кам бўлманг, умрингизга барака...

Ҳа, у яхшини кўрганда яйраб кетарди...

Домла сўзларини хотирлар эканман, унинг ўзи ҳам умр бўйи халқ ижодига таяниб, халқ бахшиларини ардоқлаб ўтгани, уларни ўзгаларга ибрат қилиб келтирганлари кўз ўнгимдан ўтди.

— Фольклорга, халқ бадний хазинасига суянган ижодкор ҳеч қачон ютқазмайди, — дерди у. Унинг шеърларида: «Бахшилар баҳори яловни кўриб...», «Таъриф-лолмас ҳатто жуман эртакчи», «Чўпонларнинг суҳбати, дўст бахши чўпчаклари», «Ҳайратга қўяркан тўрғай бахшини», «Бахшининг кўбизи, созанда сози», Чол бахшига қулоқ сол, эл», «Шундоқ эртақ эшитгандим бахшидан», «Бахши ҳам бир санъаткор», «Келар Фозил ота чўққи соқоли, «Қор тагида баргми ё титроқ симоб!», «Фо-

зил бахши дostonида», «Жуманбулбул бобомдай Қўлда соз билан ўлгум», «Дўмбиранинг тасвири шу коса синиғида», «Норсавлат тўрт юз бахши» сингари жуда кўп мисраларини учратасиз. Ҳатто, «Бахшининг айтганлари» деган дostonини ёзгани ҳам шундан...

- Минг тўққиз юз етмиш бешинчи йилнинг кузи... Самарқандда кўз кўриб, қулоқ эшитмаган шеърят байрами — Фозил шоир, Ислom шоир ва Пўлкан шоирларнинг 100 йиллиги тўйлари ўтмоқдайди.

...Шундай қилиб, юбилейнинг эртасига Самарқанд шаҳридан Норпой райони марказига — Ислom шоир Назар ўғли туғилиб-ўсган масканга йўл олдик.

Бу тупроқда мен ҳам туғилиб улғайганим, Ислom шоир номидаги мактабда таълим олганим ва Ислom шоирни ғойибдан бўлса-да, устоз билиб, ундан кўп ўрганганлигимни мавриди келиб таъкидлашни лозим топдим.

...Хуллас, шоир қишлоғи Галақассоб ёнида, «Октябрь» колхози клубидаги чиқишларда мен ҳам бахши-шоирларга аталган шеъримни ўқидим, Миртемир бор бўлган давраларда.

Тантаналиқ қисмдан сўнг саҳнадан туша бошладик. Мен устозим Миртемир билан қўлтиқлашганча бормоқдайдим. Шу пайт кўпчилик даврасида қизгин гаплашиб келаётган Бектош Раҳимов (Бектош Раҳимов ҳам норпайлик, ўшанда обком секретари, юбилей комиссияси раиси эди) менинг елкамга кафтлари билан секингина уриб, ўқиган шеърим учун ташаккур айтди ва ёнидагиларга деди:

— Келажакнинг Миртемирлари мана шулар-да!..

Миртемир қаёқда-ю, бизлар қаёқда! Шундай бўлсаям дилимни ширин бир туйғу қоплади: «Қошқийди...»

Шу воқеадан ярим йилча вақт ўтиб, домлани ҳол-жонига қўймасдан Ислom шоир ҳақида хотира ёздариб олдим. Боиси «Ислom шоир замондошлари хотирасида» китобини тезлаштириш керак эди.

Ҳар галгидай, бир борганимда у гулларни оралаб юрган экан. Минг тўққиз юз етмиш олтинчи йилнинг ўнинчи апрели эди.

Домла: «Қўймадингиз, қўймадингиз-да...» деди-ю, «мен ҳозир», деб ижодхонасига йўл олди.

«Тамом. Энди ёзади» — ўйладим мен. Сўнг ҳовлида кеза бошладим.

Анча вақт ўтиб, мени чақирди. Қора қаламда (ҳар

донмгидай) олти-етти қоғоз сўз қоралабди. Уни машинкалатиб келган куним мендан сўради:

— Уша тантаналар қачон бўлганди?

— Етмиш бешинчи йилнинг кузи эди-ёв...

Сўнг домла ёзганларининг сўнггига: «Бу айтганларим Ислом отанинг ҳайкалини очиш кунларида Норпойдаги тантаналарда эсимга тушди», деб ёзди-да, кейин йўл-йўлакай тузатиш киритиб, ўқишга тушди.

Бу хотирасини ҳам домла азиз Ҳамид Олимжондан бошлаган эди. Аввал қўйилмаган сарлавҳа отини топди, «Ислом ота ҳақида». Кейин дона-дона ўқий кетди:

«Ҳамид Олимжон Езувчилар союзига раис бўлган йилларда халқ шоирлари — бахшилар Тошкентга тез-тез келиб туришар эди. Уша вақтдаги ўтиришларда, йиғинларда мен ҳам қатнашар эдим.

Ҳамид Олимжон Фозил шоир билан ота-боладай яқин эди. Пўлкан, Абдулла шоир, Бола бахши, Ислом ота билан ҳам чиқишар эди.

Ислом ота узун бўйлик, қорақош ва ўйчан қоракўзлик, елкадор, қизилмағиз, шўх, дилкаш ва улфат шоир эди. Аскиядан ҳам бохабар эди.

Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом, Қомил Нуъмон, Ҳодди Зариф каби адиб ва олимлар ва (замондош бахшилар даврасида энг қувноғи ва топқир), ҳозиржавоби Ислом ота эди. Одатда шеърлари замонга, дўмбирага жўр («Дўмбирам», «Улфатхон», «Бор бўлсин бизнинг Ватан», «Тинчлик бўлур барқарор», «Қолхоз чўпони» сингари) кўп термалари, шеърларини ўқир эди.

Бахшилар ичида босиқ ва салобатли ўқийдигани, одатда паузаси кўп шоир — Фозил ота эди. Ислом ота шўх чалар, шўх ўқир эди ва ҳамиша кўзларида сузгинлик ва қувноқ учқунлар сачраб турар эди.

Термалар ўқишда Пўлкан шоир ҳам, Бола бахши ҳам Ислом отага тан бергани ва давраларда қойил қолгани эсимда.»

Шу кўйи у ўқир ва тузатар эди. «Ислом шоир севги термаларини дўндириб ўқир, ҳеч кимникига ўхшамас, ўн олти, йиғирма сатрлик тугал шеърлар ўзга-ўзга оҳангларда даврани жуда хурсанд этгани эсимда» жумласига «даврани қизитгани ва жуда хурсанд қилгани», деб ўзгартиш киритди. «Ислом ота кичик давраларда адаб доирасидаги бир қатор четроқ термаларни ҳам шу қа-

дар шўҳ ва ўйноқи ижро этар эдики» жумласидаги «бир қатор сўзини бир қадар» деб тузатди.

Мақолада: «Ўшанда бахшилар ичида жуда шўҳ ва баъзан ёқимсизроқ, бадбўйроқ ва беадаб термалари билан машҳур ва олғир Пўлкан ота ҳам Ислом шоирнинг усталигига тан бергани ва ўрнидан туриб қучоқлагани эсимда», деган жумла бор эди. Унга: «Ўшанда бахшилар ичида шўҳ, бироқ баъзан ёқимсизроқ, адабсизроқ термалар айтишга абжир, олғир Пўлкан ота ҳам», деб сайқал берди.

Мақолани ана шундай қайта кўриб, менга узатди:

— Ана энди гўшти сизники, суяги бизники. Босаверсангиз бўлаверади...

Мақола аввал «Гулистон» журналида берилди. Кейин китобда.

— Шундай. Ҳамид Олимжон фаолияти ва ижодида бундай мисоллар бир талай, — дейди домла суҳбатни ниҳоялаб.

— Ўзбек шеъриятида ўша тенгсиз жанг тўғрисидаги янгроқ овоз Ҳамид Олимжоннинг машҳур ғазали билан бошлангани ёдимда, — деб эслайди домла. — Унда жангга чақириқ, олға ундов, ғалабага ишонч бирдек жаранг бергани ёдимда: «Ўрмонда бўри билан шер олишар чоғ келди!» каби сатрларда совет кишисини шерга, бургутга қиёс қилгани, босқинчини бўри ва қузғунга ўхшатгани шоирнинг имони бирдамлигидан дарак бериб турибди-ку.

Сўнг қўшимча қилди.

— Ҳамид Олимжон бошлаган жарангдор ундовга, жанговар ғазалга ўлмас Ғафур Ғулом, Ойбек, Шайхзода, Зулфияхоним, Уйғун жўр бўлди. Санай берсак, номлар оз эмас. Гап жанг йилларида ҳам шеърят жимиб қолмаганлигига, ўз парвозига эга бўлганига «Раксананинг кўз ёшлари», ё эса Ғафур Ғулом қаламига хос «Қатта карвон йўлида етим бўтадай», деб бошлангучи эпохал шеър, Шайхзода қаламига тегишли «Йўқ мен ўлган эмасман» каби ўлмас шеър ва талай-талай ўзга шеърлар сўзимга дадил бўла олади. Шунинг ҳам қўшиб қўяйки, мен янгилик айтаётганим йўқ. Фақат суҳбат ва бугунги мавзу мени жиндек тўлқинга солди, кўп мудроқ эсдаликлар қўзғалиб қолди.

Домла уф тортди. Балки ардоқли дўсти, ҳамнафасининг бевақт вафоти ёдига тушгандир.

«... Мен, — деб ёзади Миртемир, — эрталаб радиокомитетга ўз хизматимга келдим. Радиокомитет биноси Инқилоб майдони бурчагида, ҳозирги телефон марказида эди. Кимдир: «Ойдин опа айтдилар, тезда Жуковский кўчасидаги тез ёрдам касалхонасига борар экансиз!» — деди. Юрагим орқамга тортиб кетди. Юз хаёлда ўша жойга етиб бордим. Дарвозага ёндош, эски черков биносида Ҳамид Олимжон ётар эди. Кўзлари юмуқ, оламдан беҳабар. Ёзувчилар қатор туришар эди: Ойбек, Ойдин опа ва кўпчилик. Зулфияхоним кейин келди, Ҳамиднинг катта синглиси ҳам. Зулфияхоним эшикдан йиғлаб, фиғон чекиб кириб келди, воажаб, Ҳамиднинг кўзлари очилиб кетди. Умримда бундай ҳайрон бўлмаганман...»

Миртемир бир умр Ҳамидни эслаб, унинг ҳаётлигида қилган ишларидан ҳайратланиб, Ҳамиддай бўлишга ҳаракат қилиб, ёшларни Ҳамиддан ўрганишга даъват қилиб ўтди. У Ҳамид Олимжон вафотининг бир йиллигида қўмсаб бўзлади: «Бошгинангни кўтар, қоқиндиқ. Жуда соғиндиқ.»

Ёшлар камолини кўрганда эса фахр билан башорат қилди, булар «Эрта туғилажак Ҳамидларимдир...»

У доим суҳбатини шундай тугатарди:

— Қанийди, ҳамма Ҳамидга ўхшаса...

У ўзи ҳам, ўзгалар ҳам Ҳамиддан дарс олишини истарди. Ҳатто Миртемирнинг 1939 йили ёзган «Бахшининг айтганлари» достонида «Учқур қизлар, мард ўғиллар, йигит бўлган минг-минг чоллар...» деган мисраларни учратамиз. Бунга Ҳамид Олимжон 1937 йилда ёзган: «Сўйгул билан Бахтиёр» асарида шундай тасвирланган эди:

Ут боғлаган қанотлар,
Беқанот учган отлар.
Бахтиёр билан Ойгул,
Қиз бўлиб очилган гул.
Сўйлагувчи деволлар,
Бола бўп қолган чоллар...

У Ҳамид Олимжонни туғма талант, дўст, ибратли ташкилотчи сифатидагина ардоқлаб, у ҳақда ёзибгина

қолмади, балки ана шундай инсонга умр йўлдоши бўлган тоғ бардош Зулфияни ҳам эъзозлаб ўтди.

«Шоирнинг ўз сўзи билан айтганда, — дея ғурурланиб ёзади Миртемир у ҳақидаги мақоласида, — шоир устида узлуксиз меҳнат Ҳамид мактабидан ўрганилган ҳислатдир. Ҳамид мактаби деганда мен Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулум, Ойбек, Шайхзода кабилар ўтган йўлни кўзда тутаман.

... Кўклам келганда, ўриқ гуллаганда, тоғ этакларида, дарё бўйида — дўстлар гурунгида, олис-олис юртларда ҳамиша ва ҳамма жойда шоира кўз ўнгида ўша азиз, ёрқин шоир тимсоли жиндак ҳам нари кетмаган. Ҳамид Олимжонни соғиниб, жаранглаган шеърлар кишини лол қолдиргулик даражада Ҳамидона!

... Ҳамид Олимжондан поэзиянинг талай сирларини ўрганиб олганига шоиранинг ўзи ҳам иқрор.. Икки ирмоқдан бир жилға оқмоқда эди, бири гўё тиниб қоладию, ўзга бири ҳамон оқмоқда. Уша жилға, ўша оқим, ўша мавж, ўша тўлқин! Зулфияхоним бу жилғада Ҳамид Олимжон учун ҳам оқмоқда. Унинг йўқлигини билдириш хаёлида ҳам йўқ, тўлиб-тошиб оқмоқда».

Минг тўққиз юз олтмиш иккинчи йилмиди, ўзбек адабиёти ҳафталиги қатнашчиларидан бир гуруҳи Кўкчатовга боришди. Ҳар бирининг улуғлиги туришидан, юришидан, ҳатти-ҳаракатидан аён. Майини ел тўлқинлар кифтида силкинади.

Ана Зулфияхоним. Ёнида Эркеш деган қозоқнинг шоир йигити боряпти. Миртемир гоҳ-гоҳ суҳбатга қўшилиб қўяди.

Бир пайт ҳотамтойлиги тутиб кетган Эркеш Зулфияхонимга деди:

— Сизга нима тақдим қиларимни билмаётган эдим. Майли, шу Ойнакўлни олақолинг! Унинг сувидай мўллингиз, унингдек покизалингиз, унингдек теранлигиз рамзи бўлиб қолсин...

Миртемир эртаси кунгача ўйга толиб, ўзича нималарнидир шивирлаб юрди. Утган дақиқаларда «Тортиқ» номли шеър туғилганди.

У ҳамиша жаҳон ардоқлаган Зулфияхонимни меҳр билан тилга оларди. «Юз бир» деган қасидасини ёзганда ҳам деди:

Янги ўлан тилашайлик
Ҳам Зулфия, ҳам Асқадга.

Домланинг «Дўст ва замондош» деган мақоласи бор. Унда Ҳамид Олимжон тўғрисида: «Қонида, ўз-лигида, кўз қорачиғида, тўқсон икки томирида зук-колик, шоирона савия, билгичлик, бурролик, нурбахш-лик, ёрқин қалб, одоб аён», деб ёзган эди.

— Бу сўзлар ўзингизга ҳам бевосита айтилса, мут-лақо тўғри бўлур, устоз!

ҲАВАСЛАРИНГИЗ КЕЛСИН...

Миртемир жиянларидан айниқса Арзимат акани яхши кўрар, у билан елкасини учириб (ҳар замон-ҳар замон) бармоқларини аҳён-аҳёнда бур-ни учига теккизиб қўйганча кетаверарди. Мабодо автобусми, троллейбус ё трамвайга чиқиб қолишгудек бўлишса, тутқичдан тутиб олган Арзимат аканинг билагидан ушлаб олар, шу кўйи ҳаёл суриб бораве-рарди...

Арзимат ака келганда доим у билан «Болалар ду-нёси» дўкони ёнидаги арман сартарошига кирар, сўнг Олой бозорига ўтиб, «фикрини тиниқлаштириб» олар, эринмай бозор қилишни яхши кўрарди.

— Савдолашиб ўтирмайман, — дерди Миртемир дом-ла, — мен ҳам деҳқон боласи, мен ҳам биламан деҳ-қончиликни...

Шундай деркан, у қовун бозорига ўтарди. Деҳқонни яна узундан-узоқ алқаб кетарди: «Барака топинг, меҳнатингизга барака», дер, иннайкейин харид қиларди.

У ҳар кимнинг кўнглига қарар, дилини огритиб қўймасликка ҳаракат қиларди. Бу фазилат уни умр бўйи тарк этмади.

Домланинг кўп сафарларида, йиғинларга қатна-шишда ҳамроҳ бўлган қозоқ оқсоқолларидан Сирбой Мавленов дўсти Миртемир ҳақида ўйлаганда, қуйидаги манзаралар кўз олдидан ўтади.

... Минг тўққиз юз қирқ саккизинчи йилнинг ёзида Тошкентда Ўрта Осиё ва Қозоғистон область газеталари муҳаррирларининг йиғилишида муҳаррир дам олишда бўлгани учун унинг ўринбосари Сирбой Мав-

ленов қатнашди. Болалик вақтида кўрган Тошкент Сирбойни эски танишдек қарши олди. У кенг кўчалар, сувга лиммо-лим ариқлар, кўкка бўй чўзган теракларга термила-термила шаҳар кезар, Урта Осийнинг иссиқ қуёши қизигандан-қизиб борарди. У меҳмонхонага бормасдан Ўзбекистон Ёзувчилар союзига йўл олди.

Оддий ходимлардан бошқани учратолмай чиқиб кетаётганда икки одамга дуч келди. Дўппи кийган, мулойим сўзли, ўрта бўйли бирови Сирбой излаган Миртемир бўлиб чиқди. Сирбой Мавленов эканини билгач: «Мен ҳам Туркистонданман. Сенга ҳамшаҳарман, тоға-жиян бўламиз экан. Қозоқни жонимдек, томиримдаги қонимдек севаман. Турилган жойимга тез-тез бориб тураман. Унинг кўм-кўк ўтлари менга гуллардан ортиқ. Туркистонда ҳеч қачон ўлмайдиган Хожаяхмат оқин бор. Унинг уйига бориб суҳбатлашиб қайтаман, — деди Миртемир. — Қаерга жойлашинг? — суради у кейин.

— Меҳмонхонага ҳали борганим йўқ. Самолётдан тушгач, тўғри шу ерга келдим.

— Мана бу ҳақиқий оқинлик, — деб кулди Миртемир кўзи порлаб. Сўнг Сирбой жойлашадиган меҳмонхонани сўраб билиб, Ёзувчилар союзига шошиб кириб кетди...

Тошкентнинг кундузги ҳарорати туни билан ҳам пасаймади ҳисоб. Дераза олдидаги баҳайбат терак япроқлари қилт этмайди. Дим. Унинг қалин сояси ерни қоплаган. Барглар орасида қуёшнинг заррин нурлари ўйнайди...

Сирбой Мавленов эшик тақиллаганини эшитиб очса, қаршисида Миртемир турибди.

— Йиғилишларинг эртага бошланса, бугун бир жойга бориб, дастурхон устида давра қурайлик, — деди у салом-алиқдан сўнг.

— Дўстларинг бўлса, ҳаммасини олиб юр. Менга меҳмоннинг бири ҳам, минги ҳам бир. Мен қўноқни санаб чақирмайман.

— Ҳозир вақт туш бўлиб қолди. Улар Тошкентни томоша қилиб юришгандир, — деди Сирбой ўнғайсизланиб.

Миртемир уни «Шарқ» меҳмонхонасига олиб кетди...
Миртемир Сирбойни эркин ўтирсин дегандай суҳ-

батга тортиб, очилиб-сочилив гаплашарди. Сирбей ҳам у билан эски қадрдонлардек бемалол суҳбатга тушиб кетди:

— Сизга мен «тоға» бўлганим учун шунча очиқ кўнгиллилик қиялпсизми?

— Йўқ, менга ҳалол одамнинг ҳаммаси туғишган. У оқин бўлса, яна ҳам яхши. Менга рус ҳам, қозоқ ҳам, қорақалпоқ ҳам, туркман ҳам, қисқаси Ватандаги ҳамма халқлар бегона эмас, — деди Миртемир. Кейин оқинларнинг шеърларидан мунгли овозда ўқиди-да, негадир Лермонтовни эслади.

— Лермонтовни ўқиган сайин булутга туташиб кетган Бештов кўз олдимга келади. Бештов чўққиларининг ичида биттаси бош бармоқдай баландга кўтарилиб, бошқаларни кўрсатмай, кўзни яшнатади. Ана шу чўққи — Лермонтовнинг ўзи бўлса керак.

Сўнг анчагача ўйга чўмиб қолди.

— Мен сўнгги вақтда қорақалпоқлар ҳақида шеър ёзишни ўйлаб юрибман. Бердақ жирларини яхши кўраман. У Лермонтов шеъриятидек алангали эмас. У қум орасини кезган шамолга ўхшаб паст-баландни кезиб, кенгликларни ёриб чиқиб, одам боласига армон куйини чертган. Уланлари умрининг аччиқ зоридай мени қайта-қайта қорақалпоқ далалари сари чорлагандек бўлаётиб, унинг юракка ўрнашган шеърлари ҳаёлда кўпгина ўйларни ўйғотади...

Улар кеч тарқалишди. Шундан сўнг, иккови ҳам бир туғишгандек яқин бўлиб кетишди. Бир-бирининг уйида ҳам бир неча марта бўлишди.

Бир куни Сирбей Мавленов Тўлаген Айбаргенов, Танаш Дауренбеков билан Миртемир хонадонига кириб келишди. Шоир ҳар галгидек ўзини қўярга жой тополмай қолди.

— Эҳ, менда транспорт йўқ эди. Сизларнинг машиналаринг бор экан, яхши бўлди. Ҳозир келаман, бензинини ҳам олиб бераман ўзим.

Бир пайт у Тошкент бозорини кўчириб келгандек қучоғини узумга тўлдириб кириб келди.

Дастурхон устида Қорақалпоғистон тўғрисида ёзила бошлаган шеърларининг дастлабки туркумлари ўқилди. Қорақалпоқ шеърятининг пардозини билан ёзилган бу шеърлар уй ичини Амударёнинг мавжларига тўлдириб юборди.

— Мен буларни атайлаб қорақалпоқ шеърятининг услуги билан ёздим. Чунки, ўзбек шеърятига ўша ернинг табиатини сингдириш керак бўлди, — деди Миртемир.

Чойдан сўнг узоқ суҳбатлашишди.

— Бизнинг ҳаётимиз ўлан-ку. Шунинг учун ҳам суҳбатимиз ўлан ҳақида бўлди.

— Сизлар жуда шошилишч бўлмасаларинг, мен Гомердан таржима қилаётганим «Одиссея» дан парчалар ўқий, — деди шоир яна жўшиб. — Айтгандай, Гомер қозоқ тилида чиққанми? — деб сўради у Сирбойдан.

— Йўқ, ҳали чиқмади. Қувондиққа ўхшаш таржимонларимиз Гомернинг кўчманчи сўқмоғидек узун сатрларни таржима қилишга сабри чидамайди.

Миртемир кулди.

— Қувондиқ — моҳир оқин, бақувват таржимон. У Шарқни ҳам, Ғарбни ҳам яхши билади, — деди у Қувондиққа ҳавасли кўнглини билдириб.

Сўнг «Одиссея» нинг ҳар жой-ҳар жойидан парчалар ўқиди.

— Мен бу ишга бутун кучимни сарфлаяпман. Таржима қилишдан олдин ўша даврга оид кўпгина китоблар ўқидим. Қийинчилиги ҳам, қизиғи ҳам етиб ортадиган иш, — дея Миртемир меҳмонларга қаради.

— Гомернинг туғилган жойи бошқа бўлгани билан ўзи ўзбек бўлса керак. Чунки ўзбекка ўхшаб турибди-ку, — деди Сирбой ҳазиллашиб.

— А-а-а! Менга шундан бошқа мақтовнинг кераги йўқ, — деб Миртемир роҳатланди.

Бир гал Миртемирнинг уйида Сирбой оға қозоқ адабиёти ва санъатининг ҳафталик байрамида ўзининг оқин-ёзувчилари билан бирга бўлди. Миртемир ҳафталикка қатнашганларнинг биттасини ҳам қолдирмай хонадонига таклиф қилди. Ҳовлисидан ариқ оқиб, муаттар гуллар яшнаб, қушлар сайраб турибди, гўё эртақда таърифланган саройга ўхшайди. Аввалдан эгизаклардек бўлиб қолган Абдулла Тожибоев билан Миртемир аҳён-аҳёнда ҳазиллашиб ўтиришди.

— Миртемир, сенинг уйинг ажойиб экан. Ер қимир-ласа ҳам сира қийшаймасдан ўз ҳолини сақлаб, тикка турибди, — деб кулди Абдулла.

Миртемир унга жавобан деди:

— Ер силкинган вақтда менинг уйимдаги классик-

ларнинг ҳаммаси тикка туриб, офатдан бизни омон олиб қолди.

Ҳафталикнинг охирида самолётга чиқишга бир соатча қолганда бошига лаган кўтарган Миртемир Сирбой Мавленовнинг меҳмонхонасидаги хонасида пайдо бўлди.

— Ҳали Абдулла бошлаган бошқа тоғаларим қаерда? Ушаларга палов олиб келувдим, — деб у лаганни столга қўйди. Усти рўмол билан ёпилган таомнинг ҳиди бутун хонага таралди.

— Улар икки соат олдин кетишди.

— Энди самолётни қувиб етиб бўлмайди. Қолган қозоқларнинг ҳаммасини чақир. Янгаси бошлаб пиширган паловнинг таъмини бир тотиб кўришсин, — деди Миртемир жилмайиб. Ош ейишиб бўлишгач:

— Бўш лаганни уйимга олиб кетиб нима қилдим, Гулжамол келинга совға бўлсин, — деб Миртемир лаганни Сирбойга узатди...

Бир куни Олмаотанинг ёмғирли кунда Сирбой Мавленов уни кутиб олди. Ёмғир ёғиб, ер лой бўлган. Ёзувчилар союзига бормоқчи бўлишди. «Коммунист» проспектининг бурчагидаги гул сотадиган жойга келганда Миртемир бир даста гул олди. Гулларни Миртемир Ёзувчилар союзидаги келинчакларнинг бирортасига берар, деб ўйлаган Мавленов ҳеч нарса демади. Бекатга келганда, у ёмғирда жунжикиб турган танимайдиغان бир қизни кўриб, ҳалиги гулдастани унга узатди...

— Сиз бу қизни аввалдан билармидингиз? — деб сўради Сирбой Мавленов.

— Йўқ, танимайман. Умримда биринчи бор кўришим. Аммо ёмғирда қалтираб турган гулдек қизни кўргач, сира чидай олмадим. Гулни кўриб, ёзни кўргандек кузни унутсин, дедим, — деди у.

Миртемир йўл-йўлакай ўзича «куз», «қиз», «гул» деб шивирлаб бораётгандек туюлди...

Кейинги бир кузда у Мавленовнинг эллик йиллик тўйига қатнашиб, сидқидилдан ўз шеъри — бағишлови билан даврага алоҳида тантанаворлик бахшида этди...

... Етмишинчи йилнинг ўртасида Қирғизистонда совет адабиёти кунлари бўлди. Меҳмонхона эшигида бир талай қирғиз ёзувчиларига дуч келишди.

— Фрунзе ҳам менга Тошкентдаги ўз уйимдек бўлиб кетган. Мен бу ерга «Манас» ни таржима қилишга доир баъзи масалаларни маслаҳат қилишга тез-тез келиб тураман, — деди Миртемир. — Гоҳида ойлаб шу ерда қолиб кетаман. Қирғизлар ери — ўз еримдек, Иссиққўли — ўз кўлимдек менга. Манави баланд чўққилар Манаснинг елқанот тезчопар тулпоридек бўлиб туюлади. Хув, анови тоғ бошида ётган қор Манаснинг олмос қиличига ўхшайди.

Тушки овқатда Қуванишбек Маликов, Миртемир ва Сирбой Мавленов ёнма-ён ўтиришди.

— Ҳой, Сауранбой, менга эрталаб олиб келган қимиздан қуй, — деди Миртемир қирғиз шоири Жусуевга.

Кейин деди:

— Мен сенга қимизга қандай ўрганганимни айтай. Бунинг ўзи бир ҳикоя. Бир куни қаттиқ касал бўлиб қолдим ва энди нима бўлса ҳам қимизни тотиб кўрай деб Олой бозорига кирдим. Бу ерда қимиз кўп, лекин тозасини топиб ичай, деб излай бошладим. Энг чеккада бир қария турган экан, унга яқинлашиб, салом бердим.

— Соқолингиз қордек, чеҳрангиз тонгдек, сўзингиз болдек оқсоқол экансиз. Аввал арақ ичардим, охири касал қилди. Энди уни қўйиб, дориликка қимиз ичай, деб яхши ният билан сизга келиб турибман. Юзингиздан имоннинг нури ёғилиб турибди. Ростини айтинг, қимизингизга сув қўшилмаганми? — деб сўрадим.

Менинг чин кўнгилдан айтган сўзларимни эшитгандан кейин чол дарров жавоб топа олмай, шошилиб қолгандек бўлди.

— Чироғим, сўзинг ўтиб кетди-ку. Ростини айтай, қимизга сув қўшмайман. Таъми яхши бўлсин деб озгина чакки қўшгандим, — деди.

Мен чолнинг ростини айтганидан мамнун бўлдим.

— Оқсоқол, мен ҳар куни келиб, сиздан қимиз олиб тураман. Сиз бундан буён қимизингизга шу чакки қурғурни ҳам қўшманг, — дедим.

Ушандан кейин қария менинг туғишган отамдек бўлиб кетди. Гоҳида қимизни бозорга олиб бормасдан, уйга олиб келарди...

Даврадагилар Миртемирнинг сўзига мириқиб кулишди.

— Қандай, бизнинг қимизимизга чакки қўшилма-

ганми? — деб Қуванишбек Миртемирга жилмайиб қаради.

— Сизнинг қимизингизда чаккининг эмас, эчки оғузининг таъми борга ўхшайдими? — деб Миртемир ҳазил билан жавоб берди.

Кечаси ётиш олдидан Миртемир билан Сирбой Мавленов очиқ ҳавода ёлғиз айланишди ҳар галгидай. Қирғиз тоғлари баланд қўрғондек атрофни қуршаб олган. Қўчанинг икки томонидаги тераклар ҳам бир сафга тизилган аскарларга ўхшайди. Улар орасидан ўтишгач, Миртемир Жомард Бақанбаев ҳайкали ёнида анча туриб қолди. Сўнгра у Жомард билан бир вақтда вафот қилган ўзбек халқининг улкан шоири Ҳамид Олимжонни эсга олди.

— Ҳамид ҳам Жомардга ўхшаб ҳаётдан эрта кетди. Иккови ҳам бир кунда автомобиль ҳалокатидан ҳалок бўлди. Икковининг тақдири ҳам бир-бирига ўхшаш. Аммо улардан қисқа вақт ичида кўп мерос қолди. Улар оғир меҳнат, улкан мақсад кишилари эдилар...

Миртемир Сирбой Мавленовдан қозоқ ёзувчиларининг ҳаёти ҳақида кўп сўради. Уларнинг қайсиси бўлмасин — яхши кўришини айтди. Айниқса, Собитни сажий юраги учун, очиқ кўнгиллилиги учун, қозоқ дала-сидек кенг феъли учун эъзозлашини билдирди.

— Мен Собит оқсоқолни, ўзимнинг улкан устозимдек кўраман. Унга бағишлаб ҳаёт пайтида шеър ёзганман. Шу шеърнинг сўнги сатрини «Собит оға жўш энди? Элимнинг борин кўриб кет. Жаҳондай кенг кўнглингдан Дўстлик меҳрин бериб кет», деб тугатганман...

— Миртемир иккимиз суҳбатни тугата олмай, ярим кечада меҳмонхонага қайтдик... Ушанда у билан сўнги марта учрашиб турганлигимни тушимда ҳам кўрганмидим, ахир, — дейди Сирбой Мавленов оғир армон билан.

Халқ шоирининг беғубор суҳбатига, содда, аммо теран тасаввурӣ таъсирига тўймай қолган биргина Сирбой Мавленовми? Йўқ! Бундай армон билан эслагувчилар иттифоқимизнинг барча республикаларида топилади.

— Меҳмонни ҳеч бўлмаганда етти қадам эргашиб кузатмоқ лозим, — уқтирарди Миртемир домла доим.

Қалби ҳам эшикдай очиқ бўлган Миртемир фазила-лари унинг ёзганларига ҳам кўчди.

Яна бўлган воқеалардан эслайлик.

Етмиш тўртинчи йилнинг ўттизинчи июлида Узбекистон телевидениесига «Шоир Миртемир ҳузурида» номли эшиттириш берилиши керак эди. Шундан бир кун аввал хунук хабар тарқалди: Миртемир, литфонд директори Ғани Жаҳонгиров машина ҳалокатига учрабди. Алоқа бекатида қайрилишда бехосдан самосвал урилиб кетганмиш...

Эртасига Мамадали Юнусов билан Носир Фозилов кўнгил сўрагани боришадиган бўлишди-ю, уйдан қўл телевизори оливолишди.

Домла: «Тавба! Қандай кўргилик бўлса, менга ёпишади-я... Нима бўлгандаям омон қолдик-ку», дер, шифокорлардан гоҳ Ғани Жаҳонгировнинг, гоҳ шофёрнинг аҳволини сўрар, хуллас, оғриқ азобига чап бериб ётарди.

Сўраб келганларга шифокорлар рухсат беришмас, «безовта қиласизлар», деб киритишмасди.

Шундай бўлсаям Азиз Абдураззоқ шифокорларни кўндириб палатага кирди-ю, домладан ҳол-аҳвол сўради:

— Тинчликми, домла? Сал яхшимисиз энди?

— Тинчлик бўлса, бу ерда ётармидим, фалокат-да, мана қаранг, одамларга иш орттириб ётибман. Қовурғаларимдан анчаси синган эмиш... Манави шишаларни танамдан олишди (машина ойнасининг синиқлари). Тузатамиз дейишяпти...

— Вой-бў... — деди Азиз Абдураззоқ, — бу шиша дегани буюмлигида чиройли кўринаркан, мунча хунук... Миртемирнинг чиройи очилиб, юракдан кулди...

Шу пайт телевизор кўтарган Носир Фозилов билан Мамадали Юнусов йўлини қилиб кириб қолишди.

Ҳол-аҳвол сўрашгач, Носир Фозилов домлага деди:

— Телевизор кўришга рухсат этишадими?

— Ҳа... Айтгандай, бугун эшиттириш бор эди-я. Овора қилдим-да, ҳаммани.

Носир Фозилов индамай телевизор қулоғини буради. Диктор, орадан бирпас ўтиб, эълон қилди:

— Энди «Шоир Миртемир ҳузурида» номли кўрсатувимизни бошлаймиз...

Миртемир ёнбошлаб оларкан, ўтирганларга ҳайратомуз термилди.

— Менсиз қандай... Бу аҳволда ётган бўлсам...

Аммо кўрсатув гўё Миртемир қаёққадир сафарга кетгану усиз ўтаётгандай, ўта савияли даражада ниҳоясига етди...

Миртемир гўё фалокатга учрамагандек эди, очилиб кетди.

— Эртага мўмиё билан даволашда довруғи оламга кетган Одил Шокиров келармиш, — деди у, — ҳадемай дўстлар қаторига тушиб кетсам ажаб эмас...

Ҳақиқатан эртасига Одил Шокиров келди. У Миртемирни жуда яхши кўрар: «Киройи шоир бўлсанг Миртемирдек бўлсанг-да», дегувчилардан эди. Шокировнинг қўли енгил экан, бир ҳафтага қолмай Миртемир оёққа туриб кетди...

У ҳамиша транзистор олиб юришни ёқтирар, уни қулоғига яқинлаштириб куй-қўшиқ ё бирор эшиттириш тинглар (яхши бўлса), хуллас, энг яқин ҳамроҳи шу эди.

Уйда икки-учта транзистор турар, доим янгиларини топтириб келарди. «Нега бундай қиласиз?» деб сўрасак, дерди:

— Ҳар нарсанинг охори кетмагани яхши. Энг кейинги чиққани бўлса, тағинам дуруст...

Бу бир баҳона эди, холос. Туркистондан, узоқ-яқиндан таниш-билишлари келганда, уларнинг бирортаси транзисторга ишқибоз бўлгудек бўлса, қўярда-қўймай олиб кетишга ундарди:

— Сизга бўла қолсин. Менда тағин икки-учтаси бор. Эслаб юрасиз. Йўқ, дейшни кўнглингизга келтириб ҳам ўтирманг... Хафа бўламан...

Меҳмон кетгач, Миржалолга тайинларди:

— Устидан чиқиб қолсанг, биттасини ола келиш ёдингдан чиқмасин...

Уғли:

— Шу одатингизни сира ташламадингиз-да, — деса, ота қўл силтаб, жилмайиб қўя қоларди.

Домланинг тўнғич куёви, Дорожоннинг турмуш ўртоғи, камтарин Файзи ака бўлса шундай дейди:

— Домлангизга қуёв (нафақат куёв, ўғил деяверинг) бўлдиму менга соат билан туфли олиш насиб

этмади. Қайси сафардан қайтмасин, яп-янги туфлини қўлимга тутқазарди-да, нолиб кетарди:

— Уғлим, манави туфлини ўзимга олувдим. Қўрмайсанми, тор келиб жуда ҳам қийнаб юборди-да. Сенга тўғри келар дейман-ов. Олмасанг, ҳафа бўлман...

У шундай самимий, рад қилиб бўлмас сабаблар топиб гапирардики, олмай иложинг қолмас, уни ранжитиб қўйишдан ҳайиқардинг.

Менга яна қўл соат тақдим этишни хуш кўрарди. Тақиб юришни ёқтирмаганим (ё паришонхотирлигим-учунми) соат билан юриш ёдимдан чиқиб қолаверарди. Домла биров олиб қўйган ё йўқотган гумон қилар, қайси кун олиб берган соатингиз уйда турибди, деб ёлворишимга қарамай, сўнгги нусхасидан тақиб қўяр ва мақтаб кетарди:

— Шу фалончи десанг жуда ҳам мақтаганди. Ростдир-да. Қара, қандай ярашди, буюрсин...

Бир куни борсам, домла ҳар галгидай аввал дастурхонга ундади. Ёрқиной ая сўрашиб, оҳистагина чой қўйиб кетди. Мирзатой ҳеч ким айтмаган бўлса ҳам, мураббо келтирди-да, суҳбатга шерик бўлди.

Бир пайт домланинг кайфияти бирдан тушиб кетди. Индамай қолди. Тишларининг ғитир-ғитири ортиб, асабий хаёлга берилди.

Мирзатой уёқ-буёққа қараган бўлди-да, туриб кетиб мураббо учун қошиқ келтириб қўйди.

Ҳеч нарса емаган бўлса-да, домла мисвок билан тишларини тозалаган бўлди. Анчадан кейин бояги ҳолига қайтди. Кейин деди:

— Қаранг, бизнинг уйда чойқошиқ ҳам бор. Қани, мулла Отаёр, олиб ўтиринг...

Кўнгли ўта нозиклигидан, уйдагилар унинг кайфиятиданоқ нима кераклигини англаб олишар, ҳамма ишни вақтида, ўринлатиб бажаришга уринишар эди.

Миртемир эллик йиллигида элга ош тортадиган бўлди. Биров кириб, биров чиқиб турибди. Дош қозонлар тагига ўт қаланган. Бир ёқда хонандалар хониши юракларни ўртайди.

Миржалол нимадир харид қилиш кераклигини айтди. Сахий домла ён чўнтагидан пул чиқариб узатади.

Бир маҳал эъзозли меҳмонлардан бир гуруҳи келиб қолди.

Миржамол домла томон энгашиб:

— Фалончи акалар келишяпти, қарши олинг,— деди ва ўзи меҳмонларга гешвоз чиққани чоғланди.

Қулоғи оғирроқ Миртемир бунини тушунмай, чўнтагига қайта қўл солар экан, сўради:

— Қанча дединг?

Унинг беғуборлигидан атрофдагилар баралла кулиб юборишди.

Бир кунини соғлигидан нолиб, шифокорга борди.

— Кўп ўзингизни чарчатманг, кам ишланг, асабингизни асранг, кўп ухланг...

Шифокор яна анча нарсалар уқтирди.

— Қамоқнинг ўзи-ку, бўтам,— деди домла,— кўпроқ нафас олсам бўладими? Май-чи, май... Нима дейсиз?

Шифокорнинг халқ шоири билан ҳазиллашгиси келиб қолди:

— Бир қадаҳ чойга уч-тўрт томчи коньяк,— деди у,— ортиқ эмас.

— Ҳа... — деди Миртемир,— уч-тўрт томчи денг...

Томчиларга оид маслаҳатни ўзинча тушунган шоир уйга келди-да, таъби тортган кезлар бир қадаҳ коньякка уч-тўрт томчи чой қўшиб ичди.

Ерқиной ая қуйиниб гапирганда, дерди:

— Билмасам, дохтор йиғит шунақа деди. Фойдалидир-да...

Хасталиги ўзгармаган Миртемир яна шифокорга рўбарў бўлди:

— Дори-дармонларингни ичдим, айтганингдай бир қадаҳ коньякка уч-тўрт томчи чой қўшиб ҳам ичдим, фойдаси бўлмади.

— Нима?! — деди шифокор эсхонаси чиқиб.— Ҳамма ичган дори-дармонларингиз ҳавога учиб кетибди-ку! Ахир мен тескарисини айтувдим-ку!..

У домланинг қулоғи оғирлигини сезиб энгашди-да, қаттиқроқ деди:

— Тескарисини айтувдим, тескарисини... Ҳазиллашувдим-да...

Одатдагидек топшириқ билан борсам, меҳмон келибди. Домла ўзини кўярга жой тополмайди.

— Биласизми, — деди у соддадиллик билан, — қай куни тоғлиқ районларда айландик. Қайдан билай, хуш-ёқиб, эчки қатиғидан кўпроқ ичиб қўйибман. Мен-ку — мен, тоғ кишиларига зўрлик қиларкан. Бирпасда денг касал бўлиб қолдим — кўпчилик овора, мана шу меҳмон — райком секретари, барака топгур, уёқдан-буёққа чопган, кўрқиб кетган. Ҳаммасини сезиб турибман. Кейин уйимга кузатиб қўйишди. Мана, энди, райком секретарининг ўзи кўнгил сўрагани келибди. Райком секретари-я... Ҳамма ишни ташлаб, — дерди у ҳаяжонланиб.

Аммо у ўзининг анов-манов кишилардан кам эмаслигини ўйлагиси ҳам келмасди.

— Менга қаранг, — деди бирпасдан кейин, — хайр-лашаётганда мана шу ручкани ҳадя қилсам оғринмас-микин?..

Қарасам, қимматбаҳо тилла ручка.

— Ахир, Сизни ҳурмат қилиб кўнгил сўраб келибди. Аксинча, ҳадядан оғриниб қолар...

— Йўқ, — деди домла, — борганимда тўн кийгизишган, ҳурматимни жойига қўйиб олиб юришган, мана энди ўзи келибди...

Қисқаси, қайтишда меҳмонга ноёб ручкани қўярда қўймай ҳадя қилди.

— Олмасангиз ҳафа бўламан, мендан эсдалик. Хотира сифатида эслаб юрарсиз...

... Шундай қилиб айтмоқчи бўлганларимга нуқта қўйсам бўлар. Лекин Миртемир ҳақидаги хотираларга, у ҳақдаги гапларга нуқта қўйиб бўлармиди? Асло! Унинг ардоқли замондошлари, киприклари қадар азиз, бесаноқ издошлари ҳали бу хотираларни давом эттирадилар, ўзларининг содиқ шоғирд эканликларини кўз-кўзлайдилар. Ўқиган ўқиб ҳоримайди.

Мана кўрасиз, шундай бўлади...

— Миртемирнинг хотирамизда, ҳалқимиз қалбида сақланиб келаётгани, шуҳрати ва шукуҳи республика сарҳадларидан узоқларга чиқиб кетганлиги — унинг ижодий қудрати ҳамда фазилатидан шаҳодат, — дейди академик Воҳид Зоҳидов. — Шоирнинг ёрқин сиймо

сининг, образининг шеърларда, хотира ва қалбларда шуҳрат ва шуқуҳларда яшаб келаётганлиги ҳам шундан — қалби гўзаллиги, нияти эзгулиги ва ижодининг қудратидан далолат. Шундай азиз ва мусаффо зот билан ҳалқимиз ҳам, адабиётимиз ҳам фахрланади. Шундай азиз ва мусаффо зот билан ярим асрча вақт ичида узилмас дўст бўлиш албатта катта бахт ҳисобланади. Мен шундай бахтга муяссар бўлганларданман.

Азиз китобхон! Умри Миртемирдек эзгуликка бахшида инсонларга сиз ҳам ҳавас қилинг, ўшандайларга эргашинг, адашмайсиз...

АРМОН

Оппоқ ва қийғоч гуллаган новдаларнинг тасвири ўта бошлайди. Баҳор қайфиятига уйғун қуй фонида гуллаган новдаларнинг йирик тасвири олислата боради-да, аммо саранжом-саришта ҳовлидаги дарахтлар ва гулларнинг эрта кўкламги манзарасини умумий планда чизилади: ҳовли тўридаги мўъжазгина айвонли уйнинг очиқ эшигидан Миртемир чиқиб кела бошлайди. У гулларга термилади, ҳовлига назар солади, баҳор сулувлигидан хушҳол кайфиятда яна қийғоч гуллаган новдаларга қарай-қарай келаверади. Гуллаган новдаларнинг йирик пландаги, сўнг умумий кўринишдаги тасвири яна қайтарилади. Яна шоир Миртемир айвондаги очиқ эшикдан чиқиб кела бошлайди...

Шоирнинг ўз шеърларини тинглаймиз...

... Миртемир чеҳрасининг йирик ҳолати олислаб, яна шоирнинг ҳаракатидаги тасвири давом этади. Шоир гуллару новдалар билан ортда қолади-да, у чиқиб келган эшикдан ижодхонасига кириб борамиз. Аввалига шоир ижодхонасининг умумий кўриниши оҳиста тасвирланади, сўнг китоб жавонлари, шоир каравоти, ёзув столи, китоб жавонларидаги шоирнинг ўз китоблари сафи кетма-кет, бир неча қайта тез суратда ўтади. Сўнг шоирнинг китоб жавонлари устида турган (рассом Абдулҳақ Абдуллаев томонидан чизилган) сурати жонланади.

Бу шунчаки тасвир эмас. Ўзбекистон илмий-омма-

боп ва ҳужжатли фильмлар студиясида 1980 йили ишланган «Миртемир» ҳужжатли фильмининг бошла-ниши.

Ушанда шоир таваллудининг етмиш йиллиги муносабати билан фильм ишланадиган бўлди. Фильм сценарийсини менга топширишди. Режиссёр Ғайрат Шодмонов, оператор Элдор Мамедов, редактори Маннон Ғани эди.

Энг аввал шоир ҳақида хотиралар йиғдик. Ижодхонаси, архиви билан яқиндан танишдик. Туркистонда, Миртемир зиёрат қилган жойларда бўлдик.

Шундай бўлса ҳам, студияда Миртемир иштирок этган фильмлар йўқ ҳисоб эди. Хайрият, кинооператор Азиз Раҳмонов суратга олган айрим кадрлар ҳамда Ўзбекистон телевидениесига шоирнинг ўзи шеър ўқиган эшиттириш ленталари ёрдамга келди — Миртемир фильмда бошдан-оёқ қатнашишига эришилди.

Фильм финали шундай эди: Миртемир яна ижодхонасидан чиқиб келаяпти. Баҳор новдаларига қараб жилмайиб қўяди. Миртемир шеър ўқияпти. Миртемир анҳор бўйи — тўғон бошида. Миртемир боғбон билан суҳбатда. Миртемир кекса отахон билан суҳбатда. Миртемир гул ҳидлаяпти. Миртемир яна шеър ўқияпти. Миртемир кенг, донғил, охири кўринмайдиган хиёбонда кезаяпти.

Шу аснода фильм ортидан Ғафур Ғуломнинг ўша ҳазил мисраларини эшитамиз:

Сулув шеъриятнинг туғин кўтариб
Жиндай газалхон, танги шоир Миртемир келаётир...

Бундай кезларда биз учун азиз бўлиб қолган шоир ижодхонаси хаёлдан ўтади: китоб тўла жавонлар. Оддийгина стол-стул. Кираверишда тахта каравот, илиғлик кийимлар... Буюк Ленин ва бошқа дохийларнинг, Тагор, Толстой, Маҳтумқули, Пушкин, Абай, Азевон, Руставелиларнинг бюстлари. Рассом Абдулҳақ Абдуллаев чизган ўша сурат. Бир-биридан кичрайиб борувчи, оқ мрамрдан ишланган филлар ҳамда қаёққадири шошаётган кийиклар ҳайкалчалари, Қарағанда металл заводидан эсдалик. Ноёб луғатлар, ҳар хил қаламдонлар. Дастхатли китоблар. Қўлёмалар. Қораламалар. Ҳовлига қараган кенг, очиқ деразалар. Табиатнинг

газета-журналлардан қирқиб олинган гўзал манзара-
лари, дуркун қизлар суратлари...

Тагин байрам — ёшлик ва яшариш, улғайиш ва
қутлуғ жаҳоншумул дамлар-ла қутлуғ янги йил бай-
рами етиб келди. Аслида бизнинг ҳар кунимиз байрам.
Ахир, ҳар кунимизнинг ўзи бир қутлуғ сана, ошилган
қутлуғ давон сурури эмасми? Ҳа, шундоқ!

Манглайида толе қуёши балққан халқимиз ҳар
талғидай тарих саҳифаларида ўчмас из қолдирган му-
борак саналарни, ҳаёти ва ишлари билан абадий ибрат
бўлиб қолган фарзандлари таваллудларини, Улуғ Ва-
тан уруши ғалабаси ва бу ғалаба Алпомишлари қаҳ-
рамонлиги хотираларини, дўстлик ва биродарликнинг
абадийлиги учун ҳисса бўлиб қўшилган саналарни,
баҳор ва санъат байрамлари, яна жуда кўп қўшалоқ
шодиёналарни хурсандчилик билан нишонлайди.

— Шундоқ! — дейди домла. — Бундай олиб қара-
ганда ҳар кунимизнинг ўзи байрам! Ахир, қолдираёт-
ган алп қадамимиз, ўтаётган ҳар бир кунимиз, фан ва
техникамизнинг ҳар дақиқада яратаётган мўъжизалари,
меҳнатимиз, ўйлаган ўйимиз, эрта ва индинларга бўл-
ган ишончимиз — ҳамма-ҳаммаси қувонч-ку! Ва бу
қувончларнинг барчаси — эзгу байрам, байрам кай-
фияти, дегани эмасми, ахир!

Шу боисдан кўкларга тенгмиз,
Ҳар кунимиз тарих саналур.
Қутлуғ эрур ҳар бир кунимиз,
Ҳар кунимиз байрам аталур!

У гўзалликни ардоқларди. Гўзалликни ардоқлай
билишни ҳам санъат даражасида кўрарди. Боиси —
гўзалликни кўра билиш бахти ўз-ўзидан келмаганини
яхши тушунарди. Ўз бошидан ўтган эди-да.

Нотанти ўлимни жинидан баттар ёқтирмасди. Шеър-
ларида: «Ўлимнинг ногихон босқини ёмон!», «Ўлимни
ўлдирсак эди энди биз» сингари мисралар учраши
шундан эди.

Шайхзода ҳаёт билан видолашганда у олисда эди.
Аммо бемаврид ажалдан фарёд солиб телеграмма йўл-
лаганди: «Жаҳон тинчини, замон тинчини ва инсон
тинчини бузаётганларга чанг солган бўлмасмиди! Би-
ровлар бахтини ўғирлаб, бировлар омадига ишини

тўғрилаб ҳаёт кечираётганларга чанг солсанг бўлмас-миди!..»

— Нотанти ўлимнинг бемаврид келгани ёмон, — дерди у доим. Яхшиларга умр тиларди, яхшиларга омад тиларди.

Лекин...

Яна фильмдаги тасвирларни эслаймиз.

... Бирдан мотам куйи кўтарилиб, 1978 йил календарининг 24 январь варағи дилларга жудолик қайғусини солиб асабий титрай бошлайди.

... Тагин баҳор. Яна Миртемир ҳовлиси. Новдалар қийғоч гуллаган. Энди кинокамера назарига эргашиб, шоир ижодхонасига эмас, балки ҳовли эшикдан ташқарига эргашиб чиқамиз. Ташқарида кираверишда мактабга кетаётган бир тўп жажжи қиз-ўғилчалар, шоир уйига кираверишдаги ёдгорлик лавҳаларини ўқишяпти. Биз ҳам ўқиймиз:

БУ УЙДА ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ШОИРИ МИРТЕМИР ЯШАГАН ВА ИЖОД ҚИЛГАН (1940—1978)

Уқувчи болалар кўча бўйлаб кета бошлайди. Кинокамера бир уларни, бир кўчанинг икки тарафидаги уйларни кўрсатади. Яна ўқиймиз. Миртемир номидаги кўча. Бу лавҳа бир неча уйларни ўта бориб кўрсатилиб туради. Сўнг Миртемир номидаги мактаб, Туркистондаги Миртемир номидаги мактаб ва кўча, Миртемир номи билан боғлиқ жойлар намоён бўлаверади...

Уша армонли, аянчли дақиқаларнинг ўзидаёқ турли ташкилотлардан, турли миллат ёзувчиларидан, турли ёшдаги, турли касбдаги кишилардан таъзияли телеграммалар етиб келди.

Ҳа, ҳаммамизнинг қадрдонимиз Миртемир мангу уйқуга кетди. Аммо у фильмда иштирок этган Барот Бойқобилов айтганидек: «Шуълали овоз билан келиб, қуёшли садо билан кетди». У доим халқ билан бирга эди, халқини севарди. Шундан-да, унинг мисралари доим жаранглайверади:

Халқим етагида етдим вояга,
Халқ билан кулдим.
Бардошим сўз бермас, дейман қояга
Розиман, ўлгунча халқим деб ўлдим.

Еттинчи бўлим

ДУНЕ СУРАТИ

Иш устида жон беришни хоҳлайман.

ОВИДИЙ

БАХШИДАЛИК

Кўққисдан қишлоқ узра жала қу-
йиб ўтади. Яшил майсалар денгиз-
дек мавжланиб чайқалади. Чучмома, равоч териб чоп-
қиллаган болакайларнинг овози кенгликларга ёйилиб ке-
тади. Димоқни нон, сут, қаймоқ, пишлоқ ҳиди қитиқ-
лайди. Хаёлда азамат халқимизнинг ҳар йили етишти-
ражак ҳосили тоғдек бўй беради...

Ана шундай кунларнинг бирида борсам, домла одат-
дагидай аввал дастурхонга таклиф қилди. Миртемири
ижод «хуружида» безовта қилганимни дарҳол тушин-
дим. Безовталаниб, кетишга изи сўрадим.

Устоз дўпписини қўлига олиб ҳар галгидай бир
айлантирди-да, яна чаккасига қўндирди. Ёрқиной ая
чойни янгилаб чиқиб кетаётганида, беозоргина «раҳмат»
дейди-да, одатича тишларини гичирлатиб қўйгач, менга
«шошмай тулинг» қабалида ишора қилиб ҳовлига йў-
налди.

Ҳовлига чиқиб, йўлакка учиб тушган уч-тўрт яп-
роқни (1976 йилнинг кузи эди) оҳишта олиб, ҳовлининг
майдалаб ағдарилган жойига ташлади. Новдаларга,
айвонга, кўм-кўк осмонга қарай-қарай, бир-бир босиб
кеза бошлади.

«Нималарни ўйлаяпти экан? Суҳбатимиз босиб ўтил-
ган манзиллар, манзараларини яна бир бор ёдига соли-
либ қўйгани аниқ эди. Йўқ... у ўтган йиллар мобайнида
халқ шоири деган унвонга мушарраф бўлганини, неча
элу юртлардан мақтовлар олиб қайтганини, Меҳнат Қи-
зил Байроқ, «Ҳурмат Белгиси» орденлари, қатор медал-
лар билан тақдирланганини эслаётгани йўқ, албатта.
Асло! Домланинг бундай ҳисларга берилмаслиги уни
билган ҳар кимсага аён. Шу аснода домланинг ёдига
ўтган муҳаббат савдолари ё устози ўғитлари тушган-
дир, эҳтимол? Ё бўлмаса олис сафарлар таассуротлари
исканжага олаётгандир...

Лекин, менинг назаримда, шу аснода домла ёшлиги, Тошкентдаги Алмайи номиддаги мактабда, ўзбек эрлар билим юртида, Самарқанддаги Педакадемияда ўтган талабалик йилларини ширин хотиралари, Йўлдош Охунбобоевнинг котиби бўлиб ишлаган пайтлардаги масъулиятли дамлар, интернатда ўтган педагоглик фаолияти, республика газета ва журналлари редакцияларида, нашриётларда тўкилган манглай тер, ҳалол ва узлуксиз ижод машаққатларининг сурури, сон-саноксиз ёшларни ижоднинг катта йўлига бошлаб киргани, семинарларга раҳбарлик қилгани, у бошқарган семинар машғулотларидан бирида Усмон Юсупов иштирок этиб сўзлагани, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода каби устоз ва сафдош ижодкорлар, атоқли дostonчилар билан кечирган суҳбатлари хотираларига берилган эди. Бу унинг ҳаракатларидан, аҳён-аҳёнда тўхтаб мийиғида жилмайиб қўйишларидан аён кўриниб турарди...

...Россиянинг тошқин сойи пишқиради, тўлқинлар қирғоқларни ялайди, кенгликларга, олис-олисларга ошиқади. Бу сой шоир хаёлида тимсол бўлиб юксалади, ўлкасининг Аму ва Сирини эслатади. Шоҳимардонда ё Катта Фарғона канали ёқасида юргандай сезади ўзини. Бепоён юртининг ҳар бир сойи, тўқайзори, толзори, ботқоғи, ўнгир ва ғорлари...— ҳамма-ҳаммаси азиз кўринади, қўшмағиз кўринади, ўзиникидай кўринади.

Дарвоқе Ленин ворис қолдирган шу тенгсиз Ватан, қардошпарвар, дунёпарвар шу буюк юрт ҳақида озмунча мисралар тиздими! Шу юртнинг ҳар бир қарич ерида унинг дўстлари, ҳамфикр ва маслакдошлари кўп бўлди. Уни эъзозлагани минг бор эъзозлади. Хат-хабарларнинг бирортасини ҳам бежавоб қолдирмасликка тирришди. Бир мисол.

Домла вафотидан сўнг Рувим Морон шундай хотирлади:

— Биринчи марта мен у ҳақда 1957 йили Дўрмонда Асқад Мухторнинг «Қуёш парчаси» шеърий тўплами таржимасини тугатаётганда эшитгандим. Москва билан қўнғироқ орқали гаплашаётганимда, менга шундай дейишди: «Ажойиб шоир Миртемирнинг «Қорақалпоқ дафтари» билан қизиқиб кўринг...» Шу сабаб бўлди-ю, қарийб йигирма йилдан ортиқ вақт давомида мен узлук-

сиз мактубларнинг сатрида ё кўнғироқ орқали салобатли вазмин овозда ҳамиша бирдек самимий сўзларни ўқидим ёки эшитдим: «Соғликларингиз қалай? Хонимнинг соғлиқлари қалай? Менинг юрак саломимни қабул қилинглар...» Бу фақат Шарқ одати ҳар қандай ишчан суҳбат олдидан бўладиган шунчаки қизиқувчанлик бўлиб қолмай, дўстнинг ҳақиқий ғамхўрлиги ифодаси эди...

Домла доимо ўз таржима қилаётган ё таржимонлари билан хат ёзишиб туришни канда қилмасди, эринмасдан вақт топарди. Ана шундай мактубларнинг бирида ёзди:

«Қадрли Степан Петрович!»

Салом алайкум!

Авваламбор «Павлик Морозов»нинг ўзбек тилидаги таржимасини ўз вақтида юборолмаганим учун узрлиман.

Шу ёзда поэманинг таржимаси «Ленин учқуни» («Ленинская искра») газетасида босилди. Кетма-кет китоб ҳолида ҳам ўзбек мухлисларингиз қўлига тегди. Китоб безакларига кўп қайғурмаслигингизни истардим, бизда бу соҳада ишлар ҳали унча кўнгилдагидек эмас.

Ўзбекистон Давлат нашриётида ўзбек тилида китоб ҳолида «Сайланма» асарларингиз чиқарилиши планлаштирилган. Шеърларингиздан бўлак таржимамда «Павлик Морозов», «Шушинскдаги уй» поэмаларингиз ҳам бор. Бу ҳақда Асқад Мухторнинг ўзи батафсил гапириб берар.

Ҳозирча хайр, Степан Петрович, барча ишларингизда омадингизни берсин!

Миртемир

11. XII. 54,

Тошкент шаҳри».

Орадан анча йиллар ўтиб, йўллаган яна бир хатини кўринг:

«Кўп ҳурматли Николай Платонович!»

Салом.

Ўзингизга маълумки, урушнинг оғир кунларида украин Академик театри ҳам Тошкентда фаолият кўрсатган эди. Ёдингизда бўлса, ўша театрда кимдир (балки украин ёзувчиларидан бири) Иван Котляровскийнинг «Полтавалик Наталка» асарини рус тилига сўзма-сўз

(подстрочник) ҳолида таржима қилган эди. Мен ҳам шу таржима асосида уни ўзбек тилига ўгирдим. Муқимий номидаги ўзбек музыкали комедия театрида қўйилган «Полтавалик Наталка»нинг саҳналаштирилишида Юра Гнатнинг шахсан ўзи бош бўлди.

Асар кўп вақт театр саҳнасидан тушмади.

Унгача ҳам улуғ Т. Г. Шевченконинг «Чўри» достонини таржима қилганман ва ўзбек тилида бир неча қайта нашр этилган. Мен бу билан украин ҳамда ўзбек ёзувчилари ва саҳна усталарининг ҳамкорлиги, учрашувлари хусусида фикрлар билдирмоқчи эмасман. Шундоғам ҳаммаси табиий ва тушунарли.

Ўзбек тилида чиққан «Полтавалик Наталка»нинг бу жажжи нусхасини Иван Котляровский музейига йўллар эканман, унинг музейда ўрнини топишини, халқларимизнинг метин дўстлигидан, ёрқин ҳамкорлигидан бир ифода бўлиб қолишини истайман.

Сизга ҳурмати баланд

Миртемир.
1976».

У яна доҳий Ленин ҳақида ўйлаб кетди. «Ҳаммасига қандай улгурдийкин? — хаёлидан кечди домланинг. — Унда жиндай ўхшай олсайдик...»

Устоз Миртемир неники амалга оширса, неники мўъжиза деб билса, хаёлида доно Ленин сиймоси аён бўлди. Ниманики ёзса, нимаики ҳақда куйласа, хаёлида Ленин сиймоси, у амалга оширган буюк ишлар турди. Ленин билан Москвани, Москва билан қардош республикани эгизак кўрди.

Мана ҳозир ҳам хаёли ҳар гал ғурур ва ўта чуқур меҳр билан ёндошгувчи мавзуга, Ленин мавзуга кетди.

Ленин... Ленин ва юрт юраги Москва! Ленин ва партия! Нақадар қўшмағиз сўзлар... Бу мавзуга у кўпдан мурожаат қилади, тўлқинланади, фахрланади. 1927 йилдаёқ ёзган бир шеърида: «Кураш тўлқинларида оқиб кетган, бахт эшикларини очиб кетган, улуғларни эслаб, бир оз йўқлаган» эди. Кейинроқ бўлса «... Жаҳонни уйғотган Москвам, балки эртага куррага пойтахт бўласан...» деганди.

Ахир, у бир умр Лениндан миннатдор ва ўзини қарздор билди. Боисини тушунтириб, деди:

Чунки мен туғилмай туриб, мен учун
Бахтиёр бир дунё этдинг тугал бахш.

— Фақат Мирзачўлнигина олинг,— дерди у бу мавзуда гап кетса.— Энди у улуғ Ленин башорат қилганидек, улуғ Ленин аниқ кўролганидек, улуғ Ленин ўйлаганидек янги ва ардоқли жаҳон-ку. Жаҳон учун жаҳон даштлари йўл-йўсин даражасидаги жаҳон! Тўғрироғи ва дангарлоғи бу улкан мактаб. Мирзачўл мактабидан сабоқ олгувчи эллар оз дейсизми ҳозир!..

Кейин яна қайси бир асариди инфодаланган, ақида тусини олган гапларни таъкидлайди:

— Ленин шундай сиймоки, одамзод ундан ҳали аср-ма-аср миннатдор бўлади...

Бирдан шеърларидаги Ленинга бахшида мисралардан айримлари лоп этиб хаёлга кўчади: «Унинг партбилети биринчи сонлик.» Шунинг учун ҳам шоир наздида «Ленин чизмиш йўл яқину йироқ», шунинг учун ҳар бир киши «Энг аввало Ленинга бош эгади». Шунинг учун ҳам шоир таъкидлайди: «Яхшиямки, бу оламда Ильич бор ва барҳаёт...»

У хаёллар исканжасида толиқди шекилли, хонани бир-икки айланди-да, сўнг келган хатлар билан таниша-бошлади. Улардан бири Львов областининг Старий шаҳар музейидан экан. «Бундан сал аввал ҳам ўша ёқдан хат олгандим. Буям шу музейдан шекилли...» ўйлади у.

Конвертни авайлаб очди-да, кўз югуртирди. Музей директори В. Баттосский имзоси билан келган мактубда шундай сатрлар бор эди: «Ҳурматли ўртоқ Миртемир! Биз учун қимматли бўлган «Ленин ва Ражаб бобо» китобингизни олдик. Сўровимизни ерда қолдирмабсиз, мингдан-минг ташаккур! Ундаги Ленин ва Ленин замонаси мавзудаги асарларингиз бизни мамнун этди.» Хат сўнггида омад ва соғлиқ тилашибди...

Хат унинг хасталигини ёдига солиб қўйганди. Ҳали ҳеч иш қилмагандай ҳис этди ўзини. «Соғлиқ...— деди у ўзига-ўзи, — ҳамишаги соғлиқ-да. Ишлаш керак, ишлаш...»

У ҳамиша айтгучи эди:

— Ҳали Ленин мавзуида ўйлаб юрганларим талай. Ҳали ҳеч иш қилмадим ҳисоб. Улмасак кўрамиз...

Сиз озроқ ёзмадингиз, кам ёзмадингиз! Йўқ! Ленин ва у яратган даврон ҳақида кўп ва ҳўб ёзиб, кўплар ўрганса арзигулик ижодий мактаб яратдингиз. Ундан кўплар баҳраманд бўляпти. Чунки ўзингиз айтганингиздай:

Бу эл яшар экан, яшайди Ленин,
Ленин яшар экан, эл яшар омон.
Лениндай илгари етаклар элни
Ленин партияси ҳамону ҳамон.

САРҲАДЛАР

Кўл узра чағалайдек юзган қайиқлардаги ошиқларнинг кўланкалари титрайди. Феруза сув тагида олтинранг балиқлар ой шуъласини синдириб ўтишади. Севгилисини кутаётган йигит хиёбонда бетоқат кезади. Чойхонадан учган аския қаҳқаҳаси боғроғларга, кўл-йўлкаларга ёйилади-да, атрофга янада файз улайди. Неон чироқлар бирин-кетин порлаб, истироҳат боғи кундуз рангида товлана бошлайди...

...Ана, бахтиёр она ўғилчаси кулгичларига бармоғини теккизиб нималарнидир деди-да, қўлига даст кўтариб эркалатди. Сўнг музқаймоқ томган ёқаларини артди. Қийқириб кулган ўғилчасига яна нимадир деди...

Хиёбон торлик қилаётгандай, нимадир юрагини сиқиб, шоир хўрсинди. Болалигини, қишлоғини, яна ёдга олди дегунча онаси эсига тушарди. Шунинг учун ҳам дастлабки қораламаларида она сиймоси гавдаланавергани шундан: «Мен кетдим, Култепа ва қолди онам. Қишлоқ десам, ҳаёлимдан онам ўтар мунглиғ ночор, Умри оғу, толеи шўр.» Дастлабки сочмаларидаёқ шоир бўзлади: «Эй, менинг йиғилайбериб кўз ёшлари қуриган, лекин ноумид бўлмаган онам!»

Домла истироҳат боғи манзараларини кузатар экан, яна доимги аҳволга тушди: онасини, қадрдон қишлоғини, болалик йилларини қўмсаб кетди. Юраги орзиқди. Хотиротлар силсиласи босиб келаверади-келаверади...

...Бирдан унинг ёдига амакисининг ўғли бешга тўлганида берилган тўй ёдига тушади. Тўйхона... карнай-сурнай садоси, ўтда буруқсиган исриқ ҳиди, қизиқчи ва машшоқлар, кетма-кет сўйилаётган қўй-қўзичоқлар,

давра айланаётган бўза, болалар севинчи. Кейин кўп-кари суронлари қулоқни батангга келтиради. Бир ёнда яёв чавандозлик авжида. Ҳатто чолу неvara бир-бирини танишмайди. Гиалатўп Бадовлат чилдирма. Довруғи достон тўй гашти, Мисралар хаёлдаёқ сайқал топаверади-топаверади, сўнг шундай ниҳояланади: «Топган-гутганин совуриб елга, Эшик панасида бўзрайиб турар».

Ушандай шоҳона базмларда, халқ сайилларида қозонда атала илитилиб, сўнг тилла, ёки бирор тилла буюм ташланарди. Ким бош суқиб (қўл ишлатмай) уни топиб чиқса, ўшанга қўй, пул мукофот ё ҳўкиз бериларди...

...Айтгандай, она! Муқаддас оналар! Жаҳон бешигини тебратган шўрликлар. Унинг ҳам онаси ҳануз ғойибдан кузатиб тургандай, «орқа-олдинга қара, болам», деяётгандай бўлаверади нуқул. Она ҳақида ўйладими, бас, юрагида минг армон ва ўксиниш билан, қалби тўла қон билан, дарду алам билан қўлга қалам олади: бебошвоқ болалиги, она қадрига етиб-етмай ўтказган кунлари ёдга тушаверади, тушаверади...

У доимгидай ўзи билмасдан ички бир оғриқ билан овоз чиқариб бўзлайди:

— Сени сўнгсиз йўлга ўзим кузатолмаганим — тоғдай зил...

Шунинг учун ҳам у ҳамиша шундай дер эди ва ёзганди:

— Йиғлайман онамни қачон эсласам...

Ҳа, у унсиз ва битмас изтироб билан йиғларди. Унсиз йиғлаб, унсиз ва улкан истеъдод билан ёзарди. У нимаки ҳақида ёзмасин, мисралари эл корига ярашини кўз олдига келтириб ёзди. Шунинг учун ҳам умр бўйи: «Сўзим бўлса элнинг қўшиқ ё тиғи», деб ўтди.

У ижодхонасига қайтди-да, ўйга толди. «Ҳаётда нимаки бўлса мени ёз, дейди-я. Қаён қарама, ўзини билган шoirга тугал шеър...»

Мундай ўйлаб қараса ҳали ёзилмаган режалари талай. Аммо, холисанилло айтганида, озмунча ёзмади-ёв... Бир замонлар фарзанди доғида куйиб адо бўлган оналар: бой моллари кетидан юриб, куйиб кул бўлган жафодийдалар; Кегайлида оромини ўғирлаган қаламқош; Нукуснинг анвойи бодаси ва дунёнинг пасту баландини кўриб, аччиқ-чучигини татиган саҳройи чоллар суҳбати;

эндиги кунда олим саналган чўпон болалари; тил эмас дил бирлигига таянган, Ленин назари тушган эллар; урушдан сўнг ёр қучоғига бахт мисол тўлган сулувлар; тўрт йиллик ҳажрга тоб беролмаган бебурд дилбарлар («Сурат» достони ана шундайлар ҳақида эди); замон ва келажак; бугунги кунда меҳнат — ҳар бир совет кишисининг зийнатиға айлангани... Хуллас, ҳамма-ҳамма нарса ҳақида...

Домла ўйлаганларини доимгидай яна ёш ижодкорларга, адабиётимиз келажагига олиб бориб тақайди. Улар қўлга киритаётган муваффақиятлардан қувониб сўзлайди, изланишлар самарасидан қувонаётганини айтади.

— Тўғри тушунинг,— дейди домла,— мен уларнинг асарларини ўқиганимда, севинтиргувчилари ҳам бор. Лекин ҳали ҳам ўхшатмачилик гирдобидан чиқишни истамагувчилари оз эмас. Мен номма-ном айтишни истаيمان. Адабиётни севгувчи ва кузатувчиларга бари аён. Фақат ўшанақа осон йўлга, яъни оригиналликка бегона ёшларгина «ҳеч ким билмайди», деб ўйлашади, шекилли. Шуниси аянчлики, баъзан уч-тўрт китоби нашр этилганларда ҳам шу иллат давом этмоқда. Ёзгани кимнингдир қайтариғи, кимнингдир акс-садоси холос. Бу ёмон албатта. Бу фақат китобхон қадрига етмаслик эмас, бу аввало ўзини ерга уриш, ўзининг ғариб ва қалбан қашшоқлигини оламга эълон қилишдир, бу шармисорликдир. Ёш ёзувчи бу мантиқ мағзини чақиб, тегран тушуниб олишини жуда-жуда истардик. Давр порлоқ. Ғамхўрлик бор, маслаҳатчи бор, ўрганиш ва ибрат олиш учун устозлар бор. Фақат меҳнат, чинакам меҳнат тўғри йўлга — катта йўлга олиб чиқа олади... Шу кўйи ўйланганича бир оз туриб қолади.

— Воқеалар само гумбазининг ҳаракатига қараб эмас, одамларнинг интилиши билан рўй беради, дебди. Улуғбек бува,— дейди домла.— Қаранг, қандай яхши гап. Бу халқимизнинг «интилганга толе ёр», деган гапининг нақадар топиб айтилгани-да, бўтам. Ёш ижодкор учун ҳам замонавий мавзунинг ўзи бир талай: Қозоғистон чўлларидаги қўриққа дастлабки қадам қўйганлар, БАМда мўъжизалар яратишга киришганлар, Уренгой-Ужгород қувирини чўзаётган, Ноқоратупроқ зонани унумдор ерларга айлантираётганлар, ўлкамизнинг қўриқ ва қумлоқ ерларида, Қарши, Жиззах, Сурхон-Ше-

робод чўлларида Эрам боғлар яратаётганлар, Зухро томон кўприк солаётганлар... Эҳ-ҳе! Гапирса гап кўп...

Бундай кезлар домла бир ривоятни келтиришни хуш кўрарди. Айтганимдай бўлди.

— Эсингиздадир,— деди домла кўтаринки кайфият билан.— Бир киши ибн Синодан сўрабди:

— Эй табиблар табиби, минг бир дардга даво бўла-япсиз. Айтинг-чи, ўлимнинг олдини олса бўладими?

— Бўлади,— дебди аллома.

— Қандай қилиб? Илтимос, ўргатсангиз!..— туриб олибди ҳалиги кимса.

— Ўргатсам, ўргата қолай,— дебди Сино.— Қани, юр.

Шундай деб, у ҳалиги кишини ўз боғига бошлабди. Унга бир туп чинор ва бир туп нашвати кўчати тутқизибди-да, дебди:

— Чинор ниҳолини вояга етказиб, ўзингга уй соласан. Манави нок ниҳолини ҳосилга киритиб, мени нок-хўрликка чақирасан. Кейин умр дорисини берганим бўлсин.

Ҳалиги киши чинор ниҳолини парвариш қилиб уй солишга, нок ниҳолини ҳосилга киритиб, улуғ табибни нокхўрликка чақириб учун меҳнат қилаверибди-қилаверибди. Ҳаёти меҳнатнинг завқу-шавқи, турмуш лаззати билан ўтаверибди. Ва... юз ёшдан ошиб қолганини сезмай ҳам қолибди.

— Кўрдингиз, Сино айтган ўша дори — яхши ният ва баракатли меҳнат шарофати экан...

Ёш ижодкор ҳам ана шу дорини топиш истагига қанчалик эрта уринса шунчалик яхши демоқчийдим. Мен бу гапларни жиндек адабиёт заҳматкаши, жавобгар ижодкори туйғуси билан айтдим-қўйдим-да...

— Минг тўққиз юз олтмиш бешинчи йил баҳориди,— дейди у яна,— ардоқли Шайхзоданинг ўша машҳур «Хиёбон» шеъри дунёга келган эди. Шайхзода бу асарини менга бағишлаганини ҳам биласиз. Бу шеърда манави мисралар ҳам бор: «Мен Бокуда, Доғистонда, Дарбанд томонда, Москвада, Самарқандда ва Андижонда, неча ларзон сояларда излар қолдирдим...»

Шайхзода чиндан ҳам кўп кезган, қадами етган жойда бирон мақбул из қолдирган шоирлардан бўлди...

Домла бу билан нима демоқчи эканлигини сезиб турман: У, ёш қаламкаш қанча кезса, кўп йўл юрса, юрт

кезса, ранг-баранг характерларга ошно бўлса, шунчалик дуруст, демоқчи.

— Чунки,— дейди у,— кўрдингиз, элларнинг ҳам, мавзуларнинг ҳам сарҳадлари жуда кенг ва моҳияти жиҳатдан жуда бой. Демоқчиманки, ёш ижодкор қанчалик кўп кезса, фикрлаш доираси ҳам шунча кенгайди, туман-туман қалб сарҳадлари билан ошно бўлади. Қалб сарҳадларини тушуниш эса, энди ижодкорнинг ўзига боғлиқ. Шу ўринда бир шеъримнинг бир бандини ўқиб берай:

Оҳ, менинг бояқиш юрагим,
Қанчага бўлиндинг, қанчага?
Бир кунми, бир ой, ё анчага?
Осонми шу зайл юрмагим?
Узимга не қолди?

Ижодкор юраги ана шундай фидойиликка, жон фидоликка ўргангандагина жуда кўп нарсага эришади, демоқчиман. Ўзини аяй билмайдиган қаламкашгина ижод чўққиларини эгаллагуси.

МУҲАББАТ

Башар дилига энг яқин, энг қадрли, барча тилларда энг кўп жарангловчи муқаддас сўз бор. Бу — МУҲАББАТ! Бу сўз авваламбор асл маъносида: латиф ва сирли, ташвишли ва хаёли, исёнкор ва сокин, висолли ва ҳижронли, илтифотли ва қасосли тарзида — ошиқона маъносида азиз...

Бироқ у қалбларга асл маъносидан-да, теранроқ, сарҳадлироқ, қодир ва собитроқ, муқаддас ва қудратлироқ ҳолида ҳам кириб келади. Ана энди, бу муҳаббат бутунлай бошқа гап! Бундоқ муҳаббат замирида Ватанга, халққа, онага, ёр ва диёрга, ўтмиш ва келажакка, касб ва яратишга, каттаю кичикка, устоз ва эзгуликка, гўзаллик ва нафосатга бўлган муҳаббат туйғулари уйғунлашиб кетган бўлади. Ана шундоқ муҳаббатгина инсонни улуғлайди, фидойиликка ундайди, умрини боқий айлайди.

Домла ана шундай муҳаббатга мангу ёрлар жамиятида туғилганидан, ана шундоқ муҳаббатлилар билан

ҳамқадам, ҳамнафас, тупроқдош ва замондош бўлганидан бахтиёр эди. Уларнинг ютуқларидан фахрланиб, ташвишларидан ташвишга тушиб яшаётганидан бахтиёр эди. Советлар мамлакатининг оддий қаламкашлари қатори турли касбдаги, инсоний муҳаббатли замондошларини тасвирлашдан, улар қалбига ошно муҳаббатдан баҳра олаётганидан бахтиёр эди.

Замин ва замонни яратаётган, гуллар умрини узайтиб, юлдузларга йўл солаётган, жаҳончеҳрасига эрклик шуурини, тинчликнинг мангу нафасини муҳрлашга улуш қўшаётган турли касб эгалари ҳақида ёзишдан толмас эди. Сиз бу қаҳрамонларни биласиз: улар Сизнинг орангизда, сафингизда, даврангизда. Қўпчилигини яхши танийсиз: меҳнат нишондори бўлганда ё бирор ташаббус билан чиққанда эшитгансиз, теле ё радиотўлқинлари орқали тинглагансиз, кўргансиз, газета ё журналда ўқигансиз, у ёки буниси билан шахсан танишсиз, ёки касбдошсиз. Хуллас замондошингиз...

Миртемир ана шундай заҳматкаш кишилари ва табияти, пахтаси ва конлари, боғу роғлари, тоғу яшнаётган чўллари бўлган ўлка ҳуснига бир умр тўймай ўтди. Қачон ва қаерда бўлса жонажон ўлкаси мадҳини қилди. Айниқса гўзал Тошкент тимсолида бутун бир мамлакат пойтахти Москва тимсолини кўра олди. У ўз ўлкаси ва пойтахти тимсолида бутун бир мамлакатни, наинки буюк мамлакат, балки жаҳоннинг эркпарвар эллар орзусининг рўёбини кўра олди:

Мен қардош тупроғида, нетай, ой тўлмай туриб
Соғиндим, республикам —
Шавкатим, шўх санъатим,
Бобо шаҳрим — Тошкентим!
Ғуборинг кўзга суриб,
Тиз чуқсам-да, бўлгай кам,
Тарихларга ёдгор қуламас монументим!

Миртемир вафотидан кейин «Совет Ўзбекистони» ёзди: «Миртемир «Совет Ўзбекистони» ва унинг ўқувчиларини азалий қадрдони эди. Унда ўзининг энг яхши асарларини кўришни орзу қиларди. Редакциямиз даргоҳини ўзи учун муқаддас деб билар, унинг таклиф ва топшириқларига доимо «лаббай» деб жавоб қилар, ўзини, ҳазиллашиб, «мен газетанинг штатсиз ходимиман», деб айтарди».

Ҳақиқатан шундай: у ҳамма газета-журналларнинг, нашриётлар ва телевидение-радионинг илтимосига, «наказ» ларига ҳамиша ҳозиржавоб, шай турган беғараз заҳматкаш ходим эди.

Ўзбекистон ҳақида, Ўзбекистон мисолида бутун интернационал мамлакат ҳақида ёзишни яхши кўрарди. Ўзбекистонни халқ севган буюк қаҳрамон Алпомишга менгазиб гапирарди. У умрининг сўнгги нафасигача зеру забар «оқ олтин» ундираётган, мўъжизалар яратаётган, конлар қазиб, кўк билан ерни улаётган замондошларини алп бир қаҳрамон тимсолида кўра олди. Умрининг сўнгги нафасигача иш устида бўлди. Шунинг учун ҳам баралла ҳайқира олди:

Эй, лол олам, менга ишон. Кел, ишон:
Байроғида ял-ял нишон, уч нишон,
Марра томон миқти, жўмрад, дов инсон,
Ўзбекистон келаяпти!

Саккизинчи бўлим

ОЛИС МАНЗИЛ

Ўйламангки, тагин завол излайман,
Пўқ, жаҳон кезаман, висол излайман.

МИРТЕМИР

ХҲРСИНИҚ

У одатича неварасини суйган бўлди-да, ижодхонасига йўналди. Оиладаги биронтаси ҳам бундай кезларда юрак ютиб домлага гап қотолмас, мунис Ёрқиной аягина оҳиста кириб чой қўйиб чиқарди. Бу гал она ўғли Мирзодан чой киритди.

— Ке, Мирзатой...

Ўғли чойнак-пиёлани столга қўйди-да, газета-журналлар, хат-хабарларни отасига узатди.

— Утир-чи, ўғлим. Қани, нима янгиликлар келтирганикин булар? Хатлардан бири Москвадан, СССР Ёзувчилар Союзи Правлениесидан экан. Минг тўққиз юз етмиш еттинчи йилнинг 17 марти куни Иттифоқ Ёзувчилар союзи Правлениеси қошида қирғиз адабиёти бўйича жамоатчилик Совети тузилибди. Хатда ана шу Советнинг 38 кишидан иборат аъзоларининг ҳамда раиси, раис ўринбосари, котибининг исму шарифи рўйхати келтирилибди. Улар орасида Миртемирнинг номи ҳам бор эди.

Отаси хаёлга берилгани учун, халақит бермай деб Мирзо чиқиб кетди.

Хат баҳона ўтмишини эслаб кетди у. «Хўш...» деганча бир пайтлар тўплаган материалларни назардан кечира бошлади. «Қилинадиган ишлар бунча кўп бўлмаса?» — хаёлидан кечди унинг. — Ҳа, мана бу ерда ёзганлари жуда қизиқ... Бу нега керак экан?...»

«Шарқ юлдузи» журналидан Асқад Мухтор, Ваҳоб Рўзиматов, Шуҳрат, Жуманиёз Жабборов, Юсуф Шомансурлар имзоси билан йўлланган ҳазил қутловда эса шундай сатрлар бор эди:

Ғайратингиз бўлмас адо ҳали-ҳали,
Еш эллигу кўзда зиё ҳали-ҳали.
Гоҳи қизлар боқса қиё ҳали-ҳали,
Дилда жўшар шеъри зебо ҳали-ҳали,
Шўхлигингиз мисли дарё ҳали-ҳали.

Некрасову кекса Манас ошнангиз,
Пайти ахир алп дoston ҳам бошлангиз,
Шеър битишда таржимондай шошмангиз,
Тоҳо журнал қилса имо ҳали-ҳали.

Бўлса-ю, соч, унга қиров инмасин,
Ерқинийнинг кўнгли асло синмасин,
Ўтиб етти пушт ҳам сизни тингласин,
Юзга кириб бахтли садо ҳали-ҳали,—

деб ёзибди. Ушанда хаста Миртемирга далда бермоқчи бўлишгандир-да...

Автографлар... Асқад Мухтор дастхатини ўқиб, ғурурланиб қўйди. Унда ёзилган эди: «Шеърятимизнинг бободехқони Миртемир акага!

Асқад Мухтор

18. 9. 62.»

Мана буниси-чи? Ҳа, бўлди. Шерали Тошматовнинг «Тонготар ривояти» асари. Буниям мириқиб ўқиганини эслади. Муаллиф асарини «Очерк» деб қўйганига оғрингани ҳам ёдига тушди. Ҳажми ҳам бир қисса дегулик бу асар унга жуда маъқул бўлувди. Ҳатто Шералининг ўзига қўнғироқ қилиб: «Қамтарликнинг ҳам мавриди, меъёри бўлади-да, нима дедингиз. Унча-бунча қаламқашларимиз ҳақиқий бадий асарни ҳам шунчалик ёзмайдилару... Реал қаҳрамонларингизнинг номларини ўзгартиб, бадий асар сифатида ҳам эълон қилсангиз бўларкан. Аммо, ўқувчи раҳматига лойиқ иш қилибсиз, кам бўлманг...» деганга ўхшаш гап ҳам қилувди чоғи...

— Нима бўпти, очерк деган бўлса очеркдир-да,— сўнг домла ўз овозидан ўзи чўчиб, хонада ҳеч ким йўқлигига, қарамай, сергак тортди, қизаринди. Сўнг бу асарни ҳам ўша пайт ўқиганида белгилаб қўйган жойларига кўз югуртира бошлади: «Баттаринлиги билан Ҳолдорбўри деб ном чиқарган қайтмас аскар», «Ойболтани ҳам урганда ўрик ғулалари парча-парча бўлиб кетаверади», «Юз йигирма қуролли дашноқлар мухториятчиларга қарши кураш ниқоби остида кўпинча талончилик билан шуғулланарди», «Ўзини амирал муслимин деб эълон қилган», «Эшитди-ю, чилим сархонасидай тутақиб кетди», «Қўғға, янтоқ шохларида булдуруқ», «Юзидаги табассум кетди», «Ўрик бодомлар эса бошқоронғидай секин куртаклари бўртапти...», «Яна денг қовунлар

тахсиллаб, бедананинг хониши-чи? Тузоққа илиниб, жувонларнинг кўкрагидай парпиллаб туриши-чи?..»

Миртемир елкасидан сиргалаётган тўнини тўғрилади. Яна варақлашда давом этди. Асардаги: чираниб, қистириғлик, ғужур, шоп, бўштоброқ, қўмоч, лўкидон, косиб нуха, попуғи осилган ҳожи, чақмоқ телпак, шиқилдоқ, чирсиллама, қонталаш нур, қора совуқ, аззак, сувқоғоз, чарс сингари сўзларнинг тагига алоҳида чизиқ тортиб белгилаган экан. «Яхши ёзувчи эди-я,— кўнглидан ўтказди у.— Ҳар жабҳада ҳозиржавоб, фидойи журналистларнинг олдида эди. «Эрк қуши», «Майна» асарлариям маромига етказилиб ёзилганди. Сўзни чертиб ишлатгувчи эди. Ёш кетди-я...»

Миртемир ёзиб, белгилаб қўйганларини кўришдан толиқди, шекилли, деразадан ҳовлига узоқ тикилиб қолди, ўйга толди. Сўнг ўз китобини олиб, «Хўрсиниқ» шеърини топди. Ҳар гал шу шеърини ўқиганда ўтган йўли, ўз қиёфасини кўргандай бўлади. Негадир ҳозир шу шеърини ўқигиси келди:

Қўлимдан ҳар нима келади, юртдош,
Ғариблик, юпунлик — барин кўрганман.
Қўш ҳам ҳайдаганман, ўроқ ўрганман,
Айрилиқда кўздан тукканман не ёш...

Ғўза ҳам экканман, жувари, кунжут,
Қўлимда рақс этур теша-ю, ранда,
Йўл ҳам, қўналга ҳам мўл бу Ватанда,
Камчил ҳам бўлганман, тўқ, қувноқ ва бут...

Чувак ҳам тикканман мол ҳам боққанман,
Қудуқ ҳам қазиганман нақ ўн беш қулоч.
Зилол сувларида ювишарди соч,
Не-не қиз сочига лола таққанман.

Тақдиримга ҳеч ҳам ўпка қилмайман,
Қўлимдан келмайдиган пеша кам.
Баъзан кўзларимда томчи-томчи нам...
Ҳануз шеър ёзишни билмайман.

Ҳар галгидай ўта камтарлигингизга ишора бу, домла. Сиздан ризо халқингиз ўтнафас, умрбоқий шеърларингиздан баҳра олаяпти. Демак, ўзингиз айтгандай, ҳамон:

Армонли йўлчисиз
Армонли куйчисиз
Жаҳонга ёруғлик сўрайсиз тонгдан..

Миртемир оғриқ ғашини келтириб, уйқу бермаса ҳам, кўнглига ҳеч нарса сиғмаса ҳам (одатланганидан), қуёш чиқишини кузатарди. Ҳамшира бир неча бор огоҳлантириб кетди, индамай қўя қолди. У борлиқни унутди. Дўрмонни қўмсади. Бу ижод боғида Ҳамид Олимжон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Мақсуд Шайхзода ва кўп қалам эгалари билан кечирган дамлари ёдига тушди. Не-не асарлари дунёга келмади, дейсиз бу ерда. Қанча ижодкорларни учратмади. Алп бахшиларининг нечаси билан ҳам шу боғда юзма-юз келган. Соғайдим дегунча, бўш қолдим дегунча Дўрмонга йўл оларди...

Боққа киргандан сўнг, сўлим хиёбонда, азм чинорлар тагида Миртемир ёқтирган бир скамейка бўларди. Шунда ўтириб хаёл суришни хуш кўрарди у. Ўйлаб юрганларини шу скамейкада (хаёлида), қоралаб оларди. Сўнг хонасига кириб кетарди-да, узоқ вақт кўринмасди. Ҳамма биларди — демак, у ишлаяпти. Шу важданми, дўсти Шайхзода бу ўриндиқни хаёлот скамейкаси деб атаган эди. Ҳозир ўша скамейка ҳам йўқ.

Энди бўлса боши дарддан чиқмай қолди. Қасалхонада ҳам тинч ўтирармиди, шифокорлар қайта-қайта уқтиришга қарамай ҳар тонгда ҳамма ухлаб ётганда ўйлаб юрганларини қоралаб қўяди. Газета-журналларнинг илтимосларини бажаришга ҳаракат қилади.

...Ҳа, айтгандай, илтимос қилишувди-я,—ўйлади у. — Радионинг сўрови кечикиб кетаяпти.

У доим ана шу «Ватандошлар» редакцияси топшириқларини жон-жон деб бажарар, аламдийда ватандошлар дардига малҳам бўларди.

Зиё сочиб-сачратиб қуёш кўтарилиб келар, Миртемир ёқтирган баҳор фасли атир таратар, дилни сўнгсиз хаёллар босқини эгаллар эди. У балкондан оғир кўчаркан, «хўш...» дейишини ҳам унутмади. Демак, у ишламоқчи:

У хонасига кирди-да, аввал дафтарларини варақлаб чиқди. «Шеър дейишга ҳам ор қилади, киши. Бандаси умидвор бўлиб йўллабди-да...»—ўйлади у. Аммо ҳеч кимнинг кўнглини қолдирмаган Миртемир мактуб ёза бошлади:

«Ардоқли редакция!

Саломдан кейин гап шуки, мен топшириққа кўра сиз юборган дафтарларни кўриб чиқдим. Иккитаси бошдан-

оёқ (бири кичик дафтар, ўзгаси катта дафтар) ўқидим, қолганларини варақлаб, кейин тубандаги хулосага келдим:

А — ўта ибтидий машқлар. Биронтаси ҳам ҳали ғазал (шеър) даражасига кўтарилмаган гаплар. Мазмунан ва шаклан ғоят қашшоқ, ғариб, қолоқ, пойма-пой. (Мен бу дафтарлар эгасини жиндай бўлсин қоралаш хаёлида эмасман. Қораловчи ҳам эмасман. Бор гап — бор таъсирот шу!)

Б — бу чизма-чизиқларнинг дафтар эгасининг 1911 йилда Қаршида туғилганлиги, совет мактабида таҳсил кўрганлиги, 21—22 ёшларида, не сабабдандир, чегарадан нари ўтганлиги, 43-йилдан бери саргардонлиги ва афсус-вадоматларини пайқаб олиш қийин эмас.

В — бу чизма-чизиқлардан Ватанни ўлиб соғинганлиги, қайтиб келишга бутун борлиги билан шай эканлигини, куйиб кул бўлаётганини ҳам пайқаш қийин эмас. Тузатиб бўлмас хатога йўл қўйилганлигига иқрорлиги ҳам такрор-такрор айтилади.

Г — дафтарлар қарийб бир-бирининг кўчирмаси, бир-бирининг такроридан иборат. Араб алифбосининг ҳали ислоҳ этилмаган давридаги савод эгаси эканлиги, очиқ-ойдин. Умуман мутолааси ҳам йўқ, бўлса ҳам чегаралик, тор. Ҳазрати Навоийни ё ўқиган, ё радио тўлқинларида қулоғига чалинган бўлиши керак. Бир машқда Навоий қаламига хос, машҳур «Кўргали ҳуснингни зору мубтало бўлдим сенга» сатрини «Кўргали ҳуснингни зору мубтало бўлдим Ватан» деб ўтибди.

Д — ғазал шаклидан тамом беҳабар, қофия тарзи ҳам, туроқ ҳам аруз қоидаларидан узоқ, бу масалада ҳам чегарадан чиқиб кетган — ҳамма битикларида. Бир сатри файлотун, фоилотун, фоилотун, фоилун ўлчагида бўлса, иккинчиси фоилун, фоилотун, фоилотун, фоилун бўлиб кетади. Қофияда пала-партишлик, изсизлик деярли ҳамма бандларида ҳукмрон. Аксар шундоқ. Демак, ғазал учун зарур мусиқийлик йўқ. Фикр (айтилмоқчи бўлган гап) шу важдан тутуруқсиз, айнима, нуқтаси йўқ.

Е — бу битикларда Ўзбекистон, Тошкент, коммунизм, партия, Ленин иборалари учраб туради, мадҳияларга ҳам ўхшаб кетади. Лекин Тошкент ва Ўзбекистон ҳақидаги тасаввур ўта туманли, кўпроқ юрт тасвирига, юрт ҳақидаги тушунчага «майхона» аралашиб кетади — ўта хунук, бадҳазм. (Бу ҳол албатта дафтар эгасининг ҳо-

зирги Ўзбекистонни ўз кўзи билан кўрмаганлигидан)

Ж — форс тилидаги машқлари ҳам, деярли ўзбекчасидан ортиқ эмас, такрори.

И — умуман бу машқларни ўқиганда кўзга чалинадиган мотив — афсус ва пушаймон, соғинч ва ўз қилмишига — ўз хатосига иқдор, тавба ва маънавий юпунлик. Лекин бу дилданми ё фақат валдирашми, худо билади.

Қ — мен баъзи саҳифаларни (учидан) қайириб қўйдим. Ушаларга эътибор беринг. Лекин таҳрир билан ҳам (сидирға таҳрир ҳам кор этмайди) эпақасига келиши, ғазал бўлиши қийин.

Менинг маслаҳатим: бу одамга домла Ҳабибий, Собир Абдулла, домла Чархий, тагин Эркин Воҳидов китобларидан юборилса (мумкинми шундоқ?), ёмон бўлмасди. Албатта араб алифбосида бўлсайди шу девонлар, ўша одамнинг кўзи (агар очилмоқчи бўлса), анча очиб кетарди.

Менда бошқа маслаҳат йўқ.

Ҳурмат билан:

Миртемир

20. V. 1976. Шифохона».

Сўнг ёзганларини қайта кўриб чиқди. Руҳи тетиклашди. «Армон бўлиб қолмайдиган иш бўлди», ўйлади у.

Эрталабки егулик келтирган ҳамшира ҳеч ким бўлмаса ҳам гапираётган Миртемир хижолат чекмаслиги учун ўзини орқага олди.

У тагин тупроқ ҳақида, ватан ҳақида ўйлаб кетди. «Ватандан олисда яшаш қандай аянч! Ҳатто ўз тилингдан узоқлашиб кетасан. Улсанг, ўлигинг ҳам хор...» Ҳе.... Ҳа, шу тупроқ ҳақида, шу ватан ҳақида қанча шеърлар ёзганман. Туроб Тўланинг эллик йиллигида ҳам бир шеър қораловди. Ушанда ҳам шу тупроқ мавзу бўлганди. «Тупроқ ҳақида» деб қўювди сарлавҳасини ҳам. Кейин сарлавҳа тагига «Туробжонга» деб қўйганди-да, биринчи варақ сўнггисидан тушунтириш ҳам келтирганди: «Туроб — тупроқ дегани» Ҳозир шу шеър мисралари хаёлидан кечди:

Тупроқда ҳикмат кўп, жигаргинам ҳей!
Не-не одам шу тупроқда ётибди беном,
Навой ҳам шу тупроқда олмоқда ором...

Яна эслади:

Шу тупроқ-ку Эрайгитнинг энг сўягги жойи,
Ленин сағанасидаги қора мрамар ҳам,
Е айтайлик забаржад, ёқут ҳам, зар ҳам
Шу тупроқдан-да.

Негадир шу шеърнинг мисралари яна ёдга тушаверди,
тушаверди:

Ойбек ўланларида дарё теравлик
Дарё теравлигу мардлик, эранлик,
Уктам эранлигу расо мерганлик
Шу тупроқ илҳомидан,
Буюк Британиянинг ўн йиллик божига тенг,
Ва яна ўн салтанат хирожига тенг —
Бобир шоҳ тожидаги ўша гавҳар ҳам,—
(Ўғирланган ўша гавҳар-да.)
Аслида тупроқдан.

...Даштлардан ўтгансан-ку саратон пайти,
Бу даштлар асрори жаҳондай тубсиз.
Шу тупроқ деб ўн уч аср Қутайба билан
Ўзлуксиз жанг қилмоқда ўзбек тупроғи...,
Тупроқда ҳикмат кўп, жигаргинам ҳей!
Отим ҳам, атоғим ҳам тупроқ эмасди,
Аммо ким эринмаса янчиб ўтарди,
Укчасининг синиқ михин санчиб ўтарди.
Бироқ яралишдаги қаттиқлигимдан,
Ҳарқалай зиғирдек тансиқлигимдан-
Зангладиму соғ қолдим.
Ва асримдан бахтим улушин олдим.
Аслида темир ҳам тупроқдан-да,
Тупроқда ҳикмат кўп, жигаргинам, ҳей!

Ҳа, бир кун келиб кўз юмгудек бўлсам, мени ҳам шу
тупроққа қўйишади. Ўзим ардоқлаган тупроққа сингиб
кетаман...

— Йўқ! Сиз тупроққа сингиб кетмадингиз. Шу
тупроқдай мангу ардоқли бўлиб қолдингиз! Шу азиз
тупроқда олтин излар қолдирдингиз, устоз!

БОШДА БЕРҒАН КҰНГИЛ

У ижодхонасида хаёлга толган, дераза
оша ҳовлига тикилиб қолган эди. Деразадан ёз нафаси
эсади. Баланд ишкомлар тагида, гулдан-гулга қўниб
асалари ғўнғиллайди...

Хаёлини асаларилар олиб қочди. «Ўзгалар учун ишлаётганини билармикин?..—ўйлади у.—Билганда бунча ўлиб-тирилмасди. Бошда берган кўнгил-да — гулдан-гулга қўниб бол йиғаверади-йиғаверади. Инсон-чи? Инсон била туриб бошдан яхшилик қилишга ўргандими — бас! Сўнгги нафасигача шу. Ёмонлик қилдими — гоҳ ўзи билиб, гоҳ ўзи билмай ҳамиша шу касалга мубтало. Қўндоқда теккан, бола бошдан, ўрганган кўнгил... деган гаплар шундан қолган. Халқ бало. Халқ кўрганини айтади!»

Шу кезде минг тўққиз юз йигирма еттинчи йилларда ёзилган «Бахт» сочмаси ёдига келди: «Меҳнат энгди, меҳнат тугатди — уни. Ўзи учун ишламади-да!..» Бундай фидойи инсонларни яна «темир мускуллар», деб атаган экан.

У ўрнидан туриб уёқдан-буёққа юра бошлади. Яна столи тепасига келди, сўнг китобларини варақлай бошлади. Одати шу: ишлагиси келдими, олдин шундай қилади. Бу гал назарига илинган мисралар шу бўлди: «Қуюқ қоронғида ётган бир давр», «Қўнглига гош боғлаган одам», «Муҳтожга ким қўл бергай», «Тепаларни нари силжитган менман», «Бугунги хаёлим эрта бўлур ҳақ», «Табиатнинг тили бир зум дудуқ», «Яшин тегса агар — юз йиллик чинорга ларза тушади...», «Бўғзимда асрий бир дод!»

У мисрасини товуш чиқариб ўқир экан, китобини яна варақлади. Ҳа... Мана, қардош дўстларидан Мухтор Авезов вафоти куни «Мухтор оға мотамида» шеърیدا оқ урибди: «Йиғла қозоқ юрти, кўз ёшингни тўк...»

— Бу энди кексайганда берган кўнгил... — деди у ўзига-ўзи. Кейин шеърларидаги: «Қузғуннинг севгани фақат вайрона», «Гугуртлик чўпоннинг юраги бургут», «Ев ёқадан олди, ит-чи, этакдан», «Янтоқнинг ёғи йўқ — душманнинг соғи», «Олтин — ўтда билинар, йигит эса — меҳнатда», «Игна ҳам уришни билсанг, яроқ-да...», «Оғажон оқсам — дарё, тинсам — кўлман», «Меҳнат — ҳаётга зийнат», «Оёғи ёмон — тўр булғар, таёғи ёмон — эл булғар!», «Бой иши — фармон эди, Камбағал иши — армон», Қовуннинг энг тотлисин — Ит булғаб кетгани рост...», «Ит қўрққанни талармиш...», «Биров тўйиб сакрайди. Биров — совуқда тўнғиб», «Игна ютган ит каби Бетоқат боён» сингари сўзларни кўнглидан ўтқа-

зиб қўйди. «Ўзимни ўзим қайтариб ўтирмай, тагин», ўйлади дилида.

Ана энди шоир ёзишга чоғланди, дунёсини унутди. Анча вақт қоралаб ўтиргач, «Хўш...» деб қўйди-да, бир гувраниб олди, шеърнинг сўнгги бандини овоз чиқариб ўқиди:

Мажнунтол тагига ўтқазинг мени
Шу кунгача ўзни мен чеклаб бўлдим.
Мажнунтол тагига ўтқазинг мени,
Мен учун йиғласин, мен йиглаб бўлдим...

...Етмиш тўртинчи йилнинг баҳори эди. У одатдагидай уйига қайтди-да, асабий ҳолатда ишхонасига йўналди. Яна ижодга парвозламоқчи шекилли. У нимадир қораламоққа тиришган ёки хасталиги озор берган кезларда шу аҳволга тушадиган бўлиб қолганди.

Бу гал ҳам аввал у-бу варақлаган бўлди. Беихтиёр доим ерёнгоқ турадиган ликопчага қўли бориб келди. Сўнг китобчага яна кўз югуртирди: «Ўзиям миқти, мағзиям тўқ бўлибди», деб ўйлади у.

Бир майдон уёқ-буёққа юргач, ўзига-ўзи деди:
— Ешликда қайдайдинг пистаю майиз...

«Хўш!..» деди-да, жавондан қўлига илинган бошқа бир китобни олиб, варақлай бошлади. Аммо фикри бошқа ёқда эди. Хаёлан шеър қоралар, ҳавода нима-ларнидир чизиб-ўчираб эди.

Ана ундан кейин ўтириб, қай бир куни қоралаган шеърини эпақага келтира бошлади. Ўзгартишлардан сўнг ном қўйди: «Излаганим», охири яна қайта ўқиб чиқди: «Қир ошиб, тоғлар ошиб, Неча-неча адашиб, Етдим излаганимга, йиллар кўзлаганимга. Бу висол, тенгсиз висол. Излаганим бариси — ўша илҳом париси».

У Ерқиной ая келтирган кечки таомдан тамадди қилган бўлди. Кейин анча вақт босиб кела бошлаган тунни кузатиб турди. Ўзини ҳам унутган шоир пичирлади, ёзди, неча бор уёқ-буёққа бориб-келди. Сўнг яна ўтириб ёзди. Сарлавҳа қўйди. «Тун». Кейин охирги қатори тугалланмаган олдинги бандни биринчи банднинг давомига олиб чиқди, овоз чиқариб ўқиди:

Тун чексиз оламга очади оғуш,
Жимиб куйлагандай қўшиғи на хуш.

Гўёки фусункор алла айтгандай:
«Яхши туш кўринг,—дер,—яхши, ёруғ туш.»

Орадан ана вақт ўтиб, ишдан паришон қайтмоқда эдим. «Олдин туғруқхонага бориш керак...» Мана, неча кундурки, фарзанд кутаман, тўртинчисини.

Сарғайган барглар бирин-сирин тўкилар, пойимда ҳазонлар эринишиб шитирлар, тўкин куз фасли охираб қолмоқдайди...

Ҳамшира кўриниши билан ҳовлиқиб сўрадим:

— Тинчликми?

— Тинчликмас-да! Қани суюнчини чўзинг, ўғил!

Кўрмананага қўшиб ўзимни ҳам тутқузгудай қиздан қайта суриштираман:

— Ўзлари тинч-омонми?

— Михдай. Эртага келинг, кўрасиз.

...Хазин куз фасли кўзимга олтиндай инади. Юриб чарчамайман. Хазонлар ҳам аввалгидай ўзгача шитирлаётгандек хиёбон кезаман. Учинчи ўғил...

Кечаси билан исм ахтараман норасидамга. Уйқум келмайди. «Учинчи ўғил...», ўйлайман яна. Тонготарда бир тўхтамага келиб, бир оз мизғиб оламан.

Эрталаб Биби Саҳро бувининг, Ерқинной аянинг олди-га чопаман.

— Учинчи ўғил... — дейман севинчим ичимга сиғмай.— Агар ризолик берсангизлар исмини домланинг хотирасига унинг номи билан атасам...

Иккови ҳам кўзига ёш олиб, тилак айтишади:

— Умри узоқ бўлсин...

ХОТИМА

Эзгулик дарчасин чертмади бекор,
Сокин кечиб ўтди ўту сувидан.
Умри ўтди оддий, бетинч, камсухан,
Аянч ҳар даҳмаза — унинг учун ор...

Шундай: оддий бўлди, миқти ва девтарз
Куйлади ёндириб, ёниб бир овоз —
Дунёни ғубордан бўлсин деб халос,
Жаҳонга ногаҳон тушмасин деб дарз...

Бу зилол уммондан қатра ичалмоқ
Беғараз кўнгишлар армони бўлди,
Чанқоқ йўлчиларнинг дармони бўлди,
Осонмас оддийлик зангини чалмоқ.

Олисларга етди овози, сози,
Халқнинг кўнглидан айтди не деса.
Бир силтаб қайирди не доvon келса,
Беминнат умридан эл-юрти рози.

Сокин ҳайқирик у, сокин садо у,
Она тупроғини суйган энг суюк,
Ленин даҳосини билган энг буюк,
Мангу ватаним, деб куйган адо у.

*Тошкент,
1978—1983 йиллар.*

ҲАЕТИ ВА ИЖОДИНИНГ МУҲИМ САНАЛАРИ

- 1910 йил,
10 июнь — Жанубий Қозоғистон областининг Туркистон районидаги Эски Иқон қишлоғида деҳқон оиласида туғилди.
- 1917 йил — Миртемир она томондан бобоси бўлмиш Исомиддин домла қўлида — эски услубдаги мактабда тарбиялана бошлади.
- 1921 йил — Тошкентга келиб «Алман» номидаги меҳнат мактабига жойлашди.
- 1924 йил — Янги шаҳардаги «Ўзбек эрлар билим юрти»га ўтди.
- 1925 йил — Билим юртида ўша йили очилган Охунбобоев номидаги пионер уюшмасининг фаол аъзоси бўлди.
- 1926 йил — «Сўнгги хат» номли илк сочмасини ёзди.
- 1928 йил — Биринчи китоби — «Шуълалар қўйнида» босилиб чиқди.
- 1928 йил — Билим юртини тугатди. Ўзбекистон Ленин комсомоли Марказий Комитети йўлланмаси билан Самарқандга борди: Педакадемия (ҳозирги СамДУ) да ўқиди, Ўзбек халқининг биринчи президенти Йўлдош Охунбобоевнинг шахсий котиби бўлиб ишлади. «Зафар» номли шеърлар китоби чиқди.
- 1931 йил — «Қайнаш»лар номли шеърлар китоби чиқди.
- 1932 йил — Онаси Моҳирўй Исомиддин домла қизи вафот этди. «Коммуна», «Бонг» номли шеърый китоблари босилди.
- 1935 йил — Ерқиной Абдуқодирова билан турмуш қурди.
- 1936 йил — «Пойтахт», «Очлар ўлкасида» шеърый тўпламлари чиқди.

- 1938 йил — Тўнғич фарзанди Дорожон туғилди. Машҳур «Ленин ва Ражаб бобо» достони устида иш бошлади.
- 1939 йил — Катта Фарғона камали қурилишига бағишланган «Фарғона» достони, шунингдек «Кўзи», «Бахшининг айтганлари» дostonлари яратилди.
- 1940 йил — Миртемир СССР Езувчилар союзи аъзолигига қабул қилинди.
- 1941 йил — Қизи Юлдузхон туғилди. «Давр қўшиқлари» китоби нашр қилинди.
- 1944 йил,
август — Уғли Миржалол туғилди. «Уч», «Ватан учун» тўпламлари босилиб чиқди.
- 1945 йил,
9 май — Эрталаб Ўзбекистон радиосидан Миртемирининг ғалабага бағишланган «Қасида»си ўқиб эшиттирилди.
- 1946 йил — «Қорақалпоқ дафтари» номли туркум шеърларини ёзишга киришди. «Улуғ Ватан уруши (1941—1945) давридаги шавкатли меҳнати учун» медали билан тақдирланди.
- 1947 йил — «Танланган шеърлар» китоби чиқди. Йўлдош Охунбоев ҳақидаги «Биринчи президент» драматик қиссасини ёзишга қиришди.
- 1948 йил,
декабрь — Уғли Мирзо туғилди. «Танланган асарлари»ни босилди.
- 1951 йил — Бердақнинг «Танланган асарлари»ни ўзбек тилида чиқарди.
- 1953 йил — Некрасовнинг «Русияда ким яхши яшайди» асари таржимасини бошлади.
- 1954 йил,
16 ноябрь — Ўзбекистон Езувчилар союзига адабий консултантлик лавозимига ўтди.
- 1956 йил,
3 декабрь — Ўзбекистон ССР Давлат нашриётига редактор бўлиб ишга ўтди. «Сурат» дostonини бошлади. «Қирқ қиз» (қорақалпоқ эпоси)ни Уйғун билан ҳамкорликда таржима қилди.
- 1957 йил,
2 февраль — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фахрий Ерлиғи билан тақдирланди. Уша йили ижодининг шоҳ асарларидан «Сурат» дostonи ёзиб бўлинди. «Қорақалпоқ дафтари» шеърлар туркуми ниҳоясига етди.

- 1959 йил,
август — Кенжа фарзанди Гулнор туғилди. Уша йилнинг 18 мартида СССР Олий Совети Президиумининг Фармонига биноан «Ўрнатилган» ордени билан тақдирланди.
- 1960 йил,
2 декабрь — Эллик ёшга тўлиши муносабати билан шоирга Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фахрий Ёрлиғи берилди. 9 сентябрь куни Ўзбекистон Ёзувчилар союзи Секретариатининг навбат дағи йиғилишида Миртемир таваллудининг 50 йиллиғи юбилейини ўтказиш бўйича комиссия тузилди.
- 1961 йил — «Шеърлар», «Жилға бўйида» номли китоблари чиқди.
- 1962 йил — Отаси Турсунмуҳаммад Умрбек ҳожи ўғли вафот этди. Шу йил Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзида қайтадан консултантлик ишини бошлади.
- 1964 йил — «Шеърлар» китоби чиқди. Қирғиз эпоси «Манас», Ершовнинг «Буқри тойчоқ» номли эпик достони унинг таржимасида chop этилди.
- 1965 йил — Ўзбекистон ССР Давлат нашриётида катта редактор бўлиб ишлади. «Ленин ва Ражаб бобо» достонини ниҳоясига етказди.
- 1966 йил — Шота Руставелининг «Йўлбарс терисини ёпинган паҳлавон» асари Миртемир ва Шайхзода таржимасида босилиб чиқди.
- 1967 йил — «Ленин ва Ражаб бобо», «Янги шеърлар» номли китоблари чиқди. Йўлдош Охунбобоев ҳақидаги «Биринчи президент» драматик қиссасини ниҳоясига етказди.
- 1968 йил — Совет Иттифоқи Коммунистик партияси сафига қабул қилинди.
- 1969 йил — Ленин ва Ленин замони ҳақидаги шеърлари жамланган «Ленин жилмайиши» китоби чиқди.
- 1970 йил,
26 март — «Шавкатли меҳнати учун» медали ҳамда В. И. Ленин туғилган куннинг 100 йиллиғи Юбилей медали билан тақдирланди. Уч жилдли «Асарлар» китобининг биринчи жилди чиқди.
- 1971 йил,
17 июнь — «Ўзбекистон ССР халқ шоири» деган юксак унвонга мушарраф бўлди. Тошкент шаҳрини қайта қуриш ва тиклашда фаол иштирок этгани учун «Тошкент қурувчисига» нишони билан мукофот-

ланди, кўп ўтмай «Меҳнат Қизил Байроқ» ордени билан тақдирланди.

1974 йил — «Тингла ҳаёт» (сочмалар, қайдлар, эсдаликлар, тўйхатлар, садолар) китоби нашр этилди.

1975 йил,
20 сентябрь — Қирғиз элида ўтган Совет адабиёти кунларда Қирғизистон ССР Олий Совети Президиумининг Фахрий Ерлиғи билан мукофотланди. Уша йили «Излаганим» номли китоби чоп этилди. Пушкиннинг «Лирика» китоби Миртемир тажримасида юз очди.

1976 йил — Москвада «Библиотека советской поэзии» сериясида «Шеърлар» китоби чиқди.

1977 йил — Ленин ва партия ҳақидаги энг сара шеърларидан иборат «Тоғдай таянчим» китоби чиқди.

1978 йил,
18 январь² — Шоир вафот этди. Узи ҳаётлигида тайёрлаган «Едгорлик» китоби тўплами нашрдан чиқди.

1979 йил, Бердах мукофоти берилди.
9 ноябрь — Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети, Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг қарорига биноан «Тоғдай таянчим», «Едгорлик» китоблари учун Ҳамза номидаги Республика Давлат мукофоти берилди.

1980 йил,
28 ноябрь — Туғилган кунига етмиш йил тўлиши нишонланди. «Миртемир» номли ҳужжатли фильм ишланди.

1980—1983 — Тўрт томлик «Сайланма» асарлари чоп этилди.

1986 — Рус тилида сайланма асарлари чоп этилди.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	5
<i>Биринчи бўлим</i>	
Мен қуёшни кўргали келдим	7
Зайнаб момо ўғитлари	9
Мен — севгувчи эдим	12
Яна Иқон ҳақида	17
Биби Саҳро бувининг билгалари	19
Шеър жони ёҳуд тўрт дарвиш сабоғи	21
<i>Иккинчи бўлим</i>	
Мен туғилган тупроқ	29
Машаққатли довлар	29
Ҳақиқат йўлида	3
Едгорлик	53
<i>Учинчи бўлим</i>	
«Сулув шеърятнинг туғин кўтариб...»	55
Юракка ўт тушса	55
Шукрона	59
<i>Тўртинчи бўлим</i>	
Киприклар	70
Фидойи	70
Ишонч	72
Иўқлов	75
Киприклардай нечоғлик азиз	78
<i>Бешинчи бўлим</i>	
Муҳаббат!.. Мен ёнаман шекиллик	84
Исбот нораво ҳақиқат	84
Онадай ошинқ йўқ она Ватанга	89
Ҳарорат	91
Жанггоҳли жабҳалар	94
Бир парча қуёш	97

Олтинчи бўлим

Қуёшли садо	103
Қанийди, ҳамма Ҳамидга ўхшаса	103
Ҳавасларингиз келсин	113
Армон	125

Еттинчи бўлим

Дунё сурати	129
Бахшидалиқ	129
Сарҳадлар	134
Муҳаббат	138

Саккизинчи бўлим

Олис манзил	141
Хўрсиниқ	141
Олтин излар	147
Бошда берган кўнгил	151
Хотима	151
Ҳаёти ва ижодининг муҳим саналари	152

Отаёр.

0—86 Миртемир: Эссе. —Т. «Ёш гвардия,» 1986. —
160 б. — (Ажойиб кишилар ҳаёти).

Отаёрнинг «Миртемир» номли эссеси Ўзбекистон ССР халқ шоири, Ҳамза номидаги республика Давлат мукофоти лауреати, кўпмиллатли совет адабиётини ўзининг бетакрор шеърлари, қўйма таржималари, публицистикаси билан бойитган устоз Миртемирнинг ижоди ва фаолияти ҳақидадир.

Китобда қаламга олинган барча воқеалар: Миртемирнинг болалиги, муҳитга муносабати, у яратган улкан мактаб пиллапоёлари, шогирдлар билан мулоқоти, ижод машаққати ва меросга ҳурмат, адабий алоқа қудрати, устоз сабоқлари... барчаси ўқимишли, қизиқарли далиллар билан ҳикоя қилинган. Айни пайтда ўқувчи толмас коммунист, самимий инсон Миртемир ижоди сирлари билан ошно бўлади, унинг ажойиб ва ибратли ички дунёсига кириб боради.

Атаяр. Миртемир: Эссе.

83.3737

Серия «Жизнь замечательных людей»

Атаяр

МИРТЕМИР

Эссе

На узбекском языке

Тақризчи: *Ўзбекистон ССР халқ ёзувчиси Туроб Тўла*

ИБ № 1820

Редакторлар: *А. Обиджонов, М. Раҳмонов*
Расом Д. Уразаев
Расмлар редактори *Ҳ. Раҳматуллаев*
Техн. редактор *У. Қям*
Қорректор *С. Сайдолимов*

Теришга берилди 6. 01. 86. Босишга рухсат этилди 6. 07. 86. Р. — 04351. Формати 84×108¹/₃₂. 1-босма қозоғга «Литературная» гарнитурала юқори босма усулида босилди. Босма листи 5,0+0,25 (вкл). Шартли босма листи 8,4+0,42 (вкл). Нашр. лист 7,98+0,39 (вкл). Шартли кр-отт. 9,24. Тиражи 15000. Буюртма № 121. Баҳоси 75 т. Шартнома 96—85.

Ўзбекистон ЛҚСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти. Тошкент, 700129, Навоий кучаси, 30.
Ўзбекистон ССР, Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат
комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг
2-босмаҳонаси, 702800, Янгийўл шаҳри, Самарқанд кучаси, 44.